

OLIV D'OUV YURLARI UCHUN

SH. NORMATOVA

JAHON ADABIYOTI

25
435.2
B
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

H-45 SHOIRA NORMATOVA HB-5

JAHON ADABIYOTI

muyp - 7
435.2 - 6
Ptoh - 7

Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma

43

B 12331

O'z M U

Ilmiy kutubxonasi

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2008

Taqriuhllai

B. Karimov — O'zbekiston Respublikasi «Jahon Qadimiyotlari» kafedrasini
mudiri, filologiya fanlari doktori,

Sh.N. Karimov — JIDU «Filologiya» kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari doktori

Ushbu qo'lyozma jahon adiblari haqida adabiy ocherklar, sharhlardan iborat kitob, unda adiblarni guruhlashda ularning qaysi adabiy metodga mansubligiga tayanildi, ulkan jahon adabiyoti ummonining eng muhim bosqichlari to'g'risida umumiy tasavur berishga va uning yirik namoyandalari hayoti hamda ijodi bilan muxtasar tanishtirishga harakat qilindi.

Mazkur qo'lyozma Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabalari uchun mo'ljallangan.

„4306020.900-51 „„„„„
N_____2008
360(04)- 2008

ISBN 978-9943-05-162-1

KIRISH

Mustaqillik yillarida yangi bir avlod shakllandi. Eskicha tor dunyo-qarash qoliplaridan xoli bu avlod jahon haqida, unda kechayotgan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy jarayonlar t risida keng va chuqur bilim olishga zida kuchli ehtiyoj sezmoqda. Oloballashuv asrida inson zini faqat Vatanining emas, butun jahon hamjamiyatining teng huquqli a'zosi deb his qilmoqda, umuminsoniy qadriyatlardan bir xilda bahramand b lishga haqli deb hisoblamogda.

Shunday bir vaziyatda chet ellarda mamlakatimiz nomidan ish yurituvchi mutaxassis kadrlarning har jihatdan mukammal, bilimdon va zukko b lishi, xalqaro andozalar miqyosida iikrlashi lozimligi bugungi kun talabidir. Ayniqsa, zga mamlakatlarda Vatanimiz manfaatini himoya qiluvchi kadrlarning z mutaxassisligiga doir bilimlar bilan bir qatorda sha davlatning ma'naviy va milliy qadriyatlari, adabiyoti va san'atidan yaxshi xabardor b lishi zarurligi ayni haqiqatdii.

Ushbu quv q llanma Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabalari uchun m ljallangan b lib, uni yaratishda yuqori malakaga ega mutaxassis oldiga q yiladigan talablardan kelib chiqildi, jahon adabiyolshunosligining s nggi yutuqlariga tayanildi. Undajahon adabiyotining eng muhim bosqichlari t risida umumiy tasawur yaratishga, uning buyuk namoyandalari hayoti va ijodi bilan muxtasar tanishtirishga alohida e'tibor berildi,

Adiblar qaysiadabiiy nalishga mansubligi asosida guruhlandi. Har bir y nalishga t xtalib, uning asosiy xususiyatlari, boshqa oqimlardan farqli jihatlari, yutuqlari va zaifliklari, adabiyot rivojidagi rni, vujudga kelish sabablari haqida ma'lumot berildi. Sq'ng ushbu oqimning yirik vakillari ijodi alohida yoritildi.

Mazkur q Uanmadan, shuningdek, barcha nofilologik quv yurtlarida jahon adabiyoti fani kursini qitishda ham foydalanish mumkin.

ANTIK ADABIYOT

«Antik» soʻzi lotincha (antigus) «qadimgi» degan ma'noni bildiradi. Biroq barcha qadimiy adabiyotlarga antik atamasi qoʻllanilmaydi. Bu nom ostida faqat qadim Yunoniston va Rim adabiyoti tushuniladi. Buning sababi shundaki, Yunoniston va Rim madaniyat, san'at hamda adabiyotning qadim beshigi hisoblanadi. Antik adabiyotning tushinish joyi Yunoniston bilan (miloddan oldingi VII—VI asrlar), III asrda Rim madaniyatining barpo etilishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Bu madaniyat milodiy V—VI asrlarga qadar davom etgan. Antik davr madaniyatning chinakam gullab-yashnagan pallasi bo'ldi. Qadimgi Yunoniston va Rimda yaratilgan me'morchilik, san'at va adabiyot namunalari o'zining mukammalligi, yuksak darajada mahorat bilan yaratilganligi, inson tafakkuri tomonidan qilingan ulkan kashfiyotlari bilan insoniyatni hanuz hayratga solib kelmoqda.

Bu davrda yetishgan ijodkorlar ko'pchiligidan nomi asrlar osha bugungi davrga qadar yetib keldi. Ular yaratgan asarlar faqat badiiy tomondan yuksak darajada bo'lib qolmay, ko'tarilgan muammolar, insoniy kechinmalar, hissiyotlarning azaliyligi va barchaning diliga birdek yaqinligi bilan ham hozirgi kunga qadar o'z jozibasini yo'qotgani yo'q. Buyuk Gomer, uning «Iliada» va «Odisseya» asarlari yoki Sofokl nomi, mashhur «Shoh Edip» tragediyasini bilmagan kitobxonni topish qiyin. Aynan ko'pchilik Yunonistonda yozma badiiy ijodning ilk namunalari vujudga kelgan, bizning hozirgi kundagi adabiyotning vazifasi, uning kishilik jamiyatidagi o'rnini, badiiy ijod tabiati, turlari (ya'ni, epos, lirika va dramaga bo'linishi), she'r qurilishi, voqelikni aks ettirish usuli va h.k. to'g'risidagi tasavvurlarimiz ibtidosi Qadimgi Yunonistonda o'sha kezlarda paydo bo'lgan tushunchalarga borib taqaladi, bu qarash va tushunchalar keyinchalik Rimga, undan so'ng esa butun dunyoga yoyilgan, hozirda jahon estetikasining umumiy mulki hisoblanadi.

Antik adabiyot janrlari ichida qahramonlik dostoni eng asosiy hisoblanadi, ushbu janrning cho'qqisi Gomerning «Iliada» va «Odisseya» asarlari sanaladi. Gomer bazmlarda rivoyatlarni kuyga solib aytuvchi xalq cho'liqchilarining asrlik tajribalariga tayangan holda ilk badiiy

dostonlarini yaratdi. Keyinchalik Rim shoiri Vergiliy Gomerga taqlidan «Eneida» dostonini yozadi, unda tasvirlanishicha, troyalik Eney d stlari bilan Italiyaga suzib keladi, uning ajdodlari Rimni barpo etadilar.

Qahramonlik dostonidan tashqari didaktik-pandnoma asarlar ham yaratilgan. Gomerning zamondoshi Gesiodning asarlarini bu janrning yuksak namunasi sifatida k rsatib tish lozim. Uning «Mehnat va kunlar» dostoni halol dehqon qanday yashashi va mehnat qilishi lozimligi t risidagi asardir. Rimda Vergiliy shu mazmundagi «Georgiki» («Dehqonchilik she'rlari») ni yaratgan, shoir Lukretsiy esa «Buyumlar tabiati haqida» asarida voqelik, inson va jamiyatning yaratilish mohiyati t risidagi qarashlarini ilgari suradi.

Dostondan keyin eng qadrlangan janrlardan biri tragediya edi, antik tragediya faqat she'riy y lda yozilar, yunon asotirlariga asoslanar edi. Drama janri yunon adabiyotining antik davrida vujudga keldi. Antik drama ochiq joyda namoyish etilar, tomoshabinlar tirishi uchun q yilgan kursilar ketma-ket yarim doira shaklida terilar, rtada, sahna oldidagi maydonchada xor turar va z q shi i bilan kechayotgan voqea-hodisalarga izoh berar edi. Tragediyada aktyorlarning monolog va dialoglari xor q shiqlari bilan almashib turar edi. Esxil, Sofokl, Evripid kabi ijodkorlar tragediya rivojiga muhim hissa q shdilar. Esxilning «Eroniylar», «Fivaning yetti dushmani», «Zanjirband Prometey», «Oresteya» trilogiyasiga kiradigan «Agamemnon», «Xoeforlar» hamda «Evmenida» asarlari bizgacha yetib kelgan. «Eroniylar»dan boshqa hammasi mifologik mavzularda yozilgan. Antik dramaturglardan hech biri inson ruhiyati, qalbidagi ziddiyatlar tasviri bobida Esxilga tenglasha olmaydilar. Sofokl yunon dramasiga qator yangiliklar kiritgan, ushbu janr irnkoniyatlarini boyitgan, mifologik sujetga yangi ruh baxsh etgan ikkinchi buyuk tragediyanavisdur. Uning «Shoh Edip», «Edip Kolonda», «Antigona» tragediyalari mashhur. Evripid «Alkestida», «Medeya», «Geraklidlar», «Ippolit», «Gekuba», «Elektra» kabi dramalarning mualiiii. Uning, ayniqsa, «Medeya» tragediyasi shuhrat qozongan, unda mifologiya qahramonlari zamin insonlarining hissiyotlarini realistik tarzda zlarida mujassam etganliklari bilan kishini hayratga soladi.

Komediya janrida Kratin, Evpolid hamda Aristofan shuhrat qozonganlar. Biroq bizgacha faqat Aristofan asarlari yetib kelgan. Antik komediya «eski» va «yangi»siga ajratilar edi. «Eski» komediya biror dolzarb mavzuga ba ishlangan b lib, unda iantastik sujetga asoslangan masxarabozlik sahnalari namoyish etilar, ular orasida esa xor siyosiy mavzularga munosabatni ifodalovchi q shiqlar ijro etardi. Bunga Aristofan komediyalari yorqin misol b ladi. «Yangi» komediyada xor

ishlirok etmagan, voqealar siyosatga aloqador emas, k proq maishiy mavzularda (masalan, yosh yigit k cha qi/iga liylannioqchi, lekin puli y q, shunda ayyor va tadbirkor quli k makka keladi, xasis, qattiqqc'1, lekinsodda otani laqillatib, pul topib beracli. Sirochilgach, ota azabga minadi, biroq yechim kutilmagan b lib chiqadi — qiz risoladagi oiladan ekanligi ma'lum b ladi. Asar shu tariqa quvnoq kulgi bilan tugaydi) b lgan. Yunonislonda bnnday komediyalarning mohir ustasi Menandr, Rimda esa Plavi va I 'eivnsiy edi.

Antic she'riyatning uchta lushiinchasi ho/irgi knnga qadar z mohiyati va ahamiyatiniy qotgan emas sluVlar mav,n mundarijasiga k ra «anakreont odasi» — sharob va SOvg haqicla, «goratsian odasi» - oqilona hayot kechirish va aql ldrokka asosla nish lo/imligi t risida, «pinadiikoda» -xudolar va qalinimniilurni ulu lovchilargaajratilgan. Anakreont sodda va qnvnoq sheVlar yo/gan, Pinadr uslubi esa bosiq, vazmin, ulu vor, riinlik shoir (ioratsiy sh rlari g /alligi va aniqligi, hissiyotga ortiqcha erk bermasligi, ya'niaqlga, idrokka asoslanganligi bilan ajralib luradi. She'rlar kuyga solib aytish uchun yozilar, oda s zi «q shiq» ma'nosini anglatar edi. Yoddan qish uchun m ljallangan she'rlar «elegiya» deb atalar edi, ular k pincha sevgi va lim t risidagi ylar, mulohazalar ifodasidan iborat b lar edi. Sevgi elegiyalarining yuksak namunalari Tibull, Propersiy va Ovidiy qalamiga mansub. Bir necha misradan iborat qisqa elegiya epigramma (yozuv) deb atalgan, keyinchalik Marsial ushbu janrni rivojlantirgan.

Antik adabiyotda bulardan tashqari satira va idilliya (yoki ekloga) janrlari ham b lgan, biroq hozirgi kunda ular mavjud emas. Satira atamasi ostida zamonasining kamcliilMarini fosh etuvchi pand-nasihat ruhidagi she'rlar tushunilgan, bu janr Rim adabiyotida Yuvenal ijodida yuksaklikka k tarilgan. Idilliya sevishgan ch pon yigit va ch pon qiz hayotidan lavha aks ettiruvchi asar b lib, uni iik marotaba yunon shoiri Feokrit boshlab bergan, Vergiliy ushbu janrda yozilgan «Bukoliklar» («Ch pon q shiqlari») asari bilan shuhrat qozongan.

Antik adabiyotda nasriy asarlar ham mavjud b lgan, biroq hozirgisidan farqli laroq uncha mashhur b lmagan, ular oddiy kitobxon uchun vaqt tkazish vositasi sanalgan. Antik nasrning bizgacha yetib kelgan eng yaxshi namunalari Longning nasrdagi idilliyalarni yodga soluvchi «Dafnis va Xloya» romani, shuningdek, Rim nosirlari Petroniyning «Satirikon» va Apuleyning «Metamarfozalar» («01tin eshak») romanlaridir.

Tarixiy nasrning vujudga kelishi ham shu davrga t ri keladi. Qadimgi yunon va rimliklar t qimadan k ra tarixiy voqealar haqidagi asarlarni qishni sevganlar. Tarixiy asarlar badiiylik unsurlariga ifttf b lib, goh eposlarni, goh dramalarni yodga solar edi. Masalan, Gomer

epik tur unsurlaridan foydalangan b lsa, Fukiridda tragediyaga xos fojeiylilik kuchli edi Rimda Tit Liviy tmish hodisalarining mohir kuychisi sifatida shuhrat qozongan. Bu davrning asarlari bizgacha yetib kelgan, ilk namoyandasi Geradotdir. Uning «Tarix» asari 9 bobdan iborat b lib, har biri yunon mifologiyasidagi t qqiz muzaning nomi bilan atalgan. Asar Eron-Yunon urushiga ba ishlangan. Muallif urush tarixini boshlashdan oldin ana shu xalqlarning olis tmishi, sha paytlarda yunonlarga tanish b lgan xalqlar t risida qiziqarli malumotlar keltirgan, jumladan, Yaksart va Oks daryolari rtasidagi bepoyon sahroda yashovchi rta Osiyo xalqlarining qadim ajdodlari k chmanchi massagetlar bilan Eron bosq^hilari rtasida b lgan janglarni ham tasvirlagan («T maris» afsonasi).

San'at, adabiyot, tarix va notiqlik sohalaridagi yutuqlar bilan bir qatorda yunon falsafasi ham taraqqiy etdi. Platon, Suqrot, Aristotei kabi faylasuflar yaratgan ta'limotlar to hozirgi kungacha falsafa fanidagi oqim va y naliqlarga asosiy zamin va namunali manba b lib kelmoqda.

Rim adabiyotining antik davri ham qator buyuk san'atkorlarni yetishtirib chiqardi. Notiqlik borasida Sitseron olamshumul shuhrat qozondi, eng qadimgi rim tarixchisi Gay Yuliy Sezarning asarlari shu kunga qadar tarix va lotin tilini rganishda noyob q llanma b lib xizmat qiladi. She'riyatda Vergiliy, Goratsiy, Ovidiy kabi ulu shoirlar zlarining asarlari bilan Rim she'riyatini mumtoz yunon adabiyoti darajasiga olib chiqishga muvaffaq b ldilar. Vergiliy «Eneida» dostoni bilan Rim she'riyati shuhratini yer yuziga taratdi. Goratsiyning «Epodlar», «Satirlar», «Qasidalar» nomli asarlari dunyoda tanilgan, uning z davri ijodkorlariga ham, keyingi asrlar dunyo ijod ahliga ham ta'siri sezilarli b lgan. Yangi zamon Yevropa lirikasining shakllanishida ham uning xizmatlari katta. Ovidiy elegiya janrida samarali ijod qilgan. Uning «Ishqiy elegiyalar», «Qahramon ayollar», «Maktublar» kabi asarlari bu sohaning g zal namunalaridir. Ovidiy ijodining ch qqisi «Metamarfozalar» hisoblanadi. Ularda yunon va rim mifologiyasida k p uchraydigan afsonaviy turlanishlar — ma'bud va ma'budalarning, suv va rmon parilarining, ayniqsa, odamlarning jonivorlarga, simliklarga, tosh va to larga, osmon jismlariga aylanib qolishlari haqidagi rivoyatlar hikoya qilinadi.

Antik adabiyotning s nggi vakili yuqorida aytib tilgan nosir Apuley b lib, uning «Oltin eshak» romani bilan ushbu davr nihoyasiga yetadi.

Yunon yozma adabiyoti mif — asotirlar, rivoyatlar zaminida vujudga kelgan. Ushbu rivoyat va asotirlarda ma'budlar Olimp to ini makon qilib olganlar, u yerdah turib butun koinotni boshqaradilar. Asotirlar

yunonlarning kpxudolilik davriga oid tushuncha va e'tiqodiarini aks ettiradi, ularda xudolar insonlar qiyofasida namoyon bo'ladilar. Olimp ma'budalari tabiatning hamma yerida yashab, uni boshqarib turadilar Zevs — yunonlarning eng muqaddas, bosh xudosi, osmon, momaqaldiroq, chaqmoq va yomg'ir sultoni, uning ukasi Poseydon - «yerni tebratuvchi» dengizlar hukmroni, Aid - yer osti saltanati, oxirat xoqoni, Dionis — vinochilik, Gera (Zevsning raliqasi) - osmon ma'budasi, ma'budalar malikasi, homilador xotinlar, kelin-kuyovlar rahnamosi, Geraning qizli Gefest - otash ma'budi, temirchilar piri, ikkinchi qizli Ares - qonli urushlar ma'budi, Apollon - yorug'lik, san'at, she'riyat va musiqa ma'budi, ulug' koinat va yoyandoz, Artemida — oy ma'budasi, rmonda yashovchi jonzotlarning homiysi, Zevsning miyasidan dunyoga kelgan Alina - urush, alaba, san'at, bilim va donolik ma'budasi, shaharlar homiysi, Olimpnining qizi Afrodita dastlab hosil, keyinchalik sevgi va g'azallik, ayni paytda dengiz sayohatchilarining homiysi, uning shumtaka qizilchasi Erot ishq-muhabbat ma'budi, Zevsning parizod Mayyadan tug'ilgan qizli Germes — ma'budalar jarchisi, badantarbiya ishlarining rahnamosi, turtar oppoq uchar ot qizilshilgan oltin aravaga tirib ketilgan kikka parvoz etuvchi quyosh ma'budi — Geliosdir.

Bu ikki ma'buddan tashqari yana bir qancha ma'budalar mavjud. Ularning hayoti xuddi insonlarnikiga o'xshaydi, tuyug'kechinmalari, kuchli va ojiz jihatlari, oralaridagi ziddiyatlari bilan zamin odamlarini eslatadilar. Yunon adabiyotida bu ma'budalar kechmishlari bilan bog'liq ko'plab ajoyib afsona va asotirlar mavjud. Yunon yozma adabiyoti ana shu manbadan unumli foydalangan. Antik adabiyotning barcha buyuk namoyandalari asarlari sujeti asosida qadimgi asotirlar yotadi. Ular ana shu materialga badiiy tus berganlar, mif sujeti, qahramonlarini zaminga ko'chirganlar, ularni hayotiy obrazlarga aylantirganlar, oddiy insonga xos his-tuyug' u, kechinrnalar bilan ta'minlaganlar.

Gomerning «Iliada» va «Odissey» dostonlari ham ana shu mifologiya zaminida vujudga kelgan.

GOMER

Gomer qadimgi yunon epopeyalari «Iliada» va «Odissey»ning muallifi sifatida jahon kitobxonlariga tanish. Gomer shaxsiyati, tug'ilgan joyi va qachon yashab tug'ilganligi to'g'risida turli faraz va taxminlar yuradi. Turli xil manbalar uning tug'ilgan joyini turlicha — Smirna, Xios, Kolofon, Itaka, Pilos, Argos, Afina deb ko'rsatadilar. U yashagan davrni ham turlicha taxmin qiladilar. Miloddan oldingi

VIII asrda yashab tganligi va Smirna uning vatani b lgnnllgi t risidagi fik» haqiqatga yaqin deb hisoblanadi. Shoir hnyotipji oid turli rivoyatlar t qilgan. Masalan, Smirna rivoyatiga ko*m lining otasi Meleta daryosi xudosi, onasi esa ma'buda Kreteida, tarbiyachisi Smirna rapsodi Femiy b lgan.

Gomeming k zi oji b lganligi t risidagi rivoyatlar Apollon Deloskiyga atalgan gimndagi parchaga asoslanadi. Gomer s zining ma'nosi ham uning oji b lganligiga ishora b lib xizmat qilgan b lishi ehtimol. Tadqiqotchilarning fikricha, «gomer» grekcha s z ernas, u «oji» yoki «garovga olingan» ma'nolarini anglatadi. Shu sababli ham ba'zi olimlar uni yunon tili va madaniyatini qabul qilgan «varvar» yoki «yarim varvar» qabilalardan chiqqan deb taxmin qiladilar.

Gomer «Iliada» va «Odissey»dan tashqari «Epik turkum»ning, «Oyxaliyaning olinishi», «Margit» hazil q shi i hamda «Sichqonlar va qurbaqalar jangi» dostoni, epigrammalar va epitalamiyalarning ham muallifidir. Bizgacha bu asarlardan «Iliada» va «Odissey»dan tashqari gimnlar, epigrammalar va «Sichqonlar va qurbaqalar jangi» yetib kelgan.

Gomeming «Iliada» va «Odissey» dostonlari epos sohasida yuksak darajadagi san'at namunalari sanaladi. Bu asarlar 3000 yildan beri eng sevib qiladigan asarlar b lib kelmoqda. Gomer ijodini rganish juda qadim zamonlardan boshlangan. Vizantiya imperiyasi davrlari-dayoq maktablarda Gomer asarlari qitilgan.

«Iliada»ning umumiy hajmi 157000 she'riy satrdan iborat. Ba'zi tadqiqotchilar bu she'rilar shu darajada mukammal kompozitsiyaga egaki, k zi oji odam bunday ishga qodir emas, Gomer k r b lmagan boisa kerak, degan fikrni bildiradilar. Yana shu narsa diqqatga sazovorki, «Iliada» muallifi juda kuzatuvchan b lgan, uning tasviri nihoyatda batafsilligi va aniqligi bilan ajralib turadi. Hatto Troya shahrida qazish ishlari olib borgan arxeolog Shliman q lidan «Iliada» asarini q ymagan, undan geografik va topografik xarita sifatida foydalangan. Gomer buyuk s z ustasi sifatida ham hamon kitobxonlar qalbini zabt etib kelmoqda. Gomer asarlarida s zning ahamiyati beqiyos, uning s z boyligiga ta'rif y q, u qoilagan badiiy tasvir vositalari nihoyatda g zal va betakrordir.

«Iliada» va «Odissey» asarlari uslubi haqida gap ketganda, ba'zi olimlar tomonidan har ikki asarni ham bir muallif yozganligi shubha ostiga olinadi. Har ikki dostonda ham qadimgi afsonalar, «sayyohlarning hikoyalari» va miken davri guvohlarining hikoyalari yi lgan, biroq ayni paytda sujetning puxtaligi va xarakterlar tasviridagi haqqoniylik bu asarlami o zaki epik ijod namunalaridan farqlaydi. «Iliada» muallifi Ioniyanidan chiqqan va asarini Troya urushining boy materiallari asosida yozgan boisa kerak. «Iliada» dostoni voqealari

bir necha hafta ichida r y beradi, biroq quvchi troya urushining butun tarixini biladi deb hisoblanadi. «Odisseya» ayni shu muallif yoki uning shogirdi tomonidan keyinroq yozilgan b lsa kerak, degan qarash ham mavjud. «Odisseya» qahramonlari rtasidagi munosabatlar chigalroq, uning qahramonlari «Iliada» qahramonlariga nisbatan bir qadar hayotiyroq. Muallif Sharqiy rta Yer dengizi mamlakatlarini juda chuqur bilishini namoyish qiladi. Doslonlar rtasida mantiqiy yaqinlik ham mavjud. Biroq «Odisseya» ziga xosligi, sujetning puxtaligi va originalligi bilan ajralib turadi.

Qadimgi yunonlar Gomerni sevib qiganlar. z davrida ham uning naqadar shuhrat qozonganligini Shimoliy Qora dengiz sohillarida q lga kiritilgan topilma misolida ham k rish mumkin. Bu sohiJlarda qadimda antik davrda gullab-yashnagan yunon mustamlakalari joylashgan. U yerda tosh parchasi topilgan, unda «Iliada» dan «Yulduzlar tarqadi...» deb boshlanuvchi she'riy satr s zlari yib yozilgan. Yozuv tugatilgan va xatolari b lganligi tufayli olimlar uni mustaqil ijodni endi boshlagan tosh y nuvchi yoki uning shogirdi bitgan, deb hisoblaydilar. Biroq miloddan oldingi II asrga mansub bu bitik Gomerning shuhrati naqadar ulu b lganligini tasdiqlaydi.

ILIADA

«Iliada» dostonida Olimp xudolari xuddi insonlar kabi asar ishtirokchilariga aylanadilar. Ularning bulutlar ustidagi hayoti xuddi yer hayoti kabi tasvirlangan. Xudolarni yer odamlaridan ilohiy husni va qudrati ajratib turadi. Qadimgi yunon mifologiyasiga k ra xudolar ham oddiy gunohkor bandalar kabi janjallashadilar, bir-birlariga dushmanlik qiladilar. «Iliada»da ham shunday tasvir bor. Bazm dasturxoni t rida tirgan Zevs rashkchi va yuragi tor xotini Geraga ziga nisbatan hurmatsizlik qilgani, gapiga e'tiroz bildirgani uchun kaltaklash bilan p pisa qiladi. Ular rtasiga ch loq Gefest tushadi va onasini tinchlantirib, Zevs bilan yer odamJari tufayli urushmaslikka k ndiradi. U sabab b lib kechada yana xotirjamlik, shod-xurramlik qaror topadi. Oltin soch Apollon lirada musiqa chaladi, muzalar j rligida q shiq ijro etadilar. Kun botgach, xudolar uylariga tarqaladilar...

Doston alohida q shiqlardan iborat, biroq ular Troya urushiga ma'lum bir darajada aloqador. Troya urushiga Menelayning xotini g zal Yelenaning Troya shohi Priamning gii Paris tomonidan irlanishi sabab boiadi. Haqoratlangan Menelay boshqa shohlarni yordamga chaqiradi. Ular orasida Diomed, Odissey, Ayanks va Axill bor edi. Shu tariqa Troya-Yunon urushi boshlanadi. Troya qamali 10

yilga chziladi, biroq asarda urushning snggi yili tasvirlanadi. «Iliada»ning uchinchi qshidan axeyliklar bilan troyaludar jangi tasviri boshlanadi. Bu urushdagi ba'zi qahramonlar rtasidagi janglarga xudolar aralashadilar, ular sevimli kishilariga k mak beradilar. Doston troyaliklarning sardori Gektoming limi bilan yakunlanadi.

«Iliada» qadimgi yunon qabilalari hayotini aks ettiradi. Albatta, k proq urush davri hayoti aks etgan, unda lim, lim oldi holatlari, yaradorlik azoblarining realistik tasvirini kuzatish mumkin. Biroq k proq alohida olingan qahramonlar rtasidagi jang tasvirlariga keng rin beriladi. Bu janglar tasviri qanchalar mahorat bilan berilgan b lmasin, urushning dahshatli mohiyatini oqlay olmaydi. Gomer urush shafqatsizliklarini ham yashirmaydi. U z ravonlikning yovuz mohiyati, oliblarning shafqatsizliklarini ochib tashlaydi. Gektoming xotini Andromaxa bilan jang oldidan vidolashuvi, malika Gekubaning marsiyasi, Priam shohining Axill chodirida iltijo qilishi kabi epizodlar tuy ulaming haqqoniyligi bilan ajralib turadi.

«Iliada» voqealari 51 kun davom etadi. Bulardan voqealar tasvirlanmasdan faqat ular t risida xabar berilgan kunlarni chiqarib tashlash kerak (masalan, axeyliklar yurtidagi vabo, habashistonliklar huzurida olimpiyalidarning bazmi, qahramonlarni k mish marosimi, Axillning Gektomi haqorat qilishi, Gektor gulxani uchun tin yi ish). Shu tariqa «Iliada»da Troya urushining oxirgi 9 kuni aks etadi.

ODISSEYA

«Odyssey»ning asosiy mazmunini Troya urushidan s ng Odisseyning Itakaga qaytib kelishi tashkil qiladi. Bu jarayon juda uzoq davom etgan, 10 yil vaqtni olgan. IX—XII q shiqlarda Odissey zining Troyadan chiqib ketgach uch yil davomidagi sayohatlarini hikoya qiladi.

Boshida Odissey z hamrohlari bilan yowoyi odamlar — kikonlar orasiga tushib qoladi, keyin bir k zli sikloplar maskaniga borib qoladi, u yerda odamx r siklop Polifem Odisseyning bir necha hamrohlarini yeb q yadi, sal b lmasa Odisseyning zini ham yeb q yay deydi. Odissey Polifemning yagona k zini k r qiladi. Bu dengiz ma'budi Poseydonning azabini q z aydi. Chunki Polifem Poseydonning ma'buda Foosdan tu ilgan li edi. Odissey va uning hamrohlari hiyla bilan z r a qochib qutuladi. Keyin esa shamol ma'budasi Eol orolidagi sarguzashtlar boshlanadi, s ngra Odissey qaroqchilar q liga tushadi, sehrGAR Kirkaning q lida bir yil tutqun b ladi, bundan s ng yer osti saltanatiga z taqdirini bilib kelish uchun j natiladi. Hiyla bilan yarim ayol, yarim qush Sirenaning q shi ini eshitishga muvaffaq

boiadi (Sirena sehrli q shi i bilan sayyohlarni ziga chorlar, keyin esa ularni yer edi). Trinakra orolida Odisseyning hamrohlari Geliosning buqalarini yeb q yadilar, shu gunohlari uchun dengiz xudosi Poseydon Odissey kemalarini arq qiladi, falokatdan faqat Odisseygina omon chiqadi va toiqin uni parizod Kalipso oroli sohiliga itqitib tashlaydi. Kalipso huzurida u 3 yil yashaydi. Nihoyat xudolar uni uyga qaytarish vaqti yetganiga ishonch hosil qiladilar. Bir necha q shiqda Odisseyning Itakaga qaytishdagi sayohatlari tasvirlanadi, bu davr mobaynida mahalliy amaldorlar Penelopaga sovchi q yadilar, uning roziligini olishga urinadilar. Penelopa 20 yil davomida vafodor xotin sifatida erini sabr-bardosh bilan kutadi, gii Telemax bilan barcha ta'qiblarni yengadi. Odissey qaytgach Penelopaning xushtoriaridan ch oladi va 20 yillik ayriliqdan s ng ularning baxtli turmushi tiklanadi. «Odissey» voqealari 40 kun ichida r y beradi. Oradagi sarguzashtlar s zlab beriladi. Odisseyning 10 yillik sargardonliklari Itakaga yetishiga bir necha kun qolganda va Itakadagi bir necha kun davomida tasvirlanadi. Ular Odissey tomonidan Alkinoyning bazmida s zlab beriladi yoki eslatib tiladi.

«Odissey» «Iliada»ga nisbatan murakkabroq va mukammalroq asar hisoblanadi. Shu sababli ham ularning muallifi aynan bir kishi ekanligi t risidagi bahs bugunga qadar davom etib kelmoqda.

Yevropa adabiyotida uzoq davrlargacha «Iliada» va «Odissey» epik she'riyatning ch qqisi hisoblanib kelgan. Uy onish davri yozuvchilari Gomer ijodini zlari uchun mezon qilib olganlar. Nisbatan uzoq b limgan XIX asrda ham k plab shoir va nosirlar Gomer dostonlaridan ilhomlanib, undan z ijodlariga material olganlar. XIX asrning buyuk ijodkori, uslubda kashfiyotlar yaratgan JJoys «Odissey» mavzuida zining «Uliss» asarini yozgan. XVI—XVIII asrlarda esa k proq «Iliada» ijodkorlarni ziga jalb etgan. Bunga Shekspirning «Troil va Kressida», Rasinning «Ifigeniya»sini misol qilish mumkin.

Gomer ta'sirini hozirgi kunda ham kuzatish mumkin. Deyarli har yili Yevropa va Amerikada neogomer a analari ta'sirida yangi-yangi asarlar yaratilmoqda.

UY ONISH DAVRI ADABIYOTI

«Renessans» s zi fransuzcha b lib (frans. Renaissance), rta asrlar madaniyati, adabiyoti va san'atidagi bnyuk zgarishlar davrini anglatadi. Antik madaniyat barham topgandan s ng n asrdan ortiq vaqt tgach, arb tafakkurida yana bir ulkan k tarilish, yangilanish r y berdi, shu sababli ham bu davrni Uy onish davri deb ataydilar. Uy onish davri XIV asrning ikkinchi choragida boshlanib, XVII asrgacha davom etdi. Renessans ilm-fan, madaniyat va san'atda zini namoyon qildi. Uy onish davrining buyuk namoyandalari inson shaxsini ulu laydilar, uning qadr-qimmatini, his-tuy ularini qadrlaydilar, qoloq urf-odatlariga qarshi chiqadilar, ruh erkinligini yuqori q yadilar. Uy onish davri vakillarini gumanistlar ham deb ataganlar. Gumanistlar antik adabiyotga alohida hurmat bilan qaraganlar. Ular Rim va yunon adabiyotiga yuqori baho berganlar, ijodda ular yaratgan ch qqilarga intilganlar, unutib yuborilgan qadimgi q lyozmalarni qidirib topganlar, yunon va Rim shoirlari asarlarini, Gomer dostonlarini nashr qilganlar. arbiy Yevropada tashkil qilingan universitetlarda qadimgi — lotin, grek, yahudiy tillari qitilgan.

Ayni paytda uy onish davri ijodkorlari yaratgan asarlarda antik adabiyot an'analari realistik elementlar bilan uy unlashadi. Bu zamin kishisi hayotidan olingan vaziyatlar, hayotiy obrazlar, insoniy kechinmalarning tabiiyligi kabilarda k zga tashlanadi. Uy onishning boshlanishi Italiyada namoyon b ldi, uning ilk yirik vakili Dante hisoblanadi. Keyinchalik Petrarka she'rlari, Bokachcho hikoyalarida bu davrga xos asosiy belgilar — mavhum ramziy obrazlar rmini realistik obrazlar egallashi, voqelikni asliga muvofiq tasvirlashga intilish kabilarda k zga tashlandi. Bu harakat keyinchalik butun Yevropaga yoyildi, Leonardo da Vinchi, Albrect Dyurer, Jordano Bruno, Kopernik, Rable va Servantes kabi yirik mutafakkir va ulu yozuvchilarni yuzaga keltirdi.

Renessans arbiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari madaniyatidagi rta asrlardan yangi davrga tish bosqichini anglatadi. Nemis faylasufi Gegel «Falsafa tarixi»da Uy onish davrini «tong yo dusi» deb atagan edi.

Yevropa Uy' onish harakatining vatani Italiya hisoblanadi. Italian gumanisti diniy sujetlarga murojaat qildilar, ulami real voqelik bilan bo'lishga intildilar. Bu esa shakl bobidagi yangilanishlarga yo'l ochdi, rta asr adabiyotidagi allegorizm, majoziylik realistik usullar bilan uy unlasha boshladi. Inson va uni rab turgan muhit, kishining cheksiz imkoniyatlari va qiz in ehtiroslarini aks ettirishga alohida e'tibor berildi. Petrarkaning she'rlari, Bokachchoning hikoyalari insonning hissiyotlarini tushunish, ularni hurmat qilish, hayotsevarlik ruhi bilan y'rilgan.

Uy' onish davri Italiya adabiyoti vakili Dante Aligeri Renessans jarchisi nomini olgan. Dante ijodini she'rlar yozishdan boshlagan. Arab faylasufi Ibn Rushdning ta'limotidan ta'sirlangan. XIII asr italyan lirikasiga lotin adabiyoti bilan bir qatorda arab she'r tuzilishi ham ta'sir etgan. Dante ijodida ham buni kuzatish mumkin. Uning eng yaxshi she'rlari «Yangi hayot» t'plamidan joy olgan. Dante keyinchalik ilmiy-falsafiy mavzular ustida ish olib boradi. «Ziyofat», «Xalq nutqi haqida», «Monarxiya haqida» traktatlarini yozadi.

Dante Aligerining «Ilohiy komediya» asari zamonasiga oid masalalarni ramziy-majoziy usullar orqali aks ettirdi, inson va voqelik haqida yangi s'zini aytadi, shu tariqa butun rta asr madaniyatiga falsafiy-adabiy yakun yasadi.

Yana bir italyan gumanisti Jovanni Bokachcho novella janri rivojiga ulkan hissa q'shdi, realistik hikoyaning ilk y'nalishini boshlab berdi. 100 ta novelladan iborat «Dekameron» (1352—1354) t'plami bilan Bokachcho hikoyani tuban janrdan yuqori janrga k'tardi, unga chuqur oyaviy mazmun baxsh etdi. «Dekameron»ga kirgan favqulodda t'kir sujetli, ishqi sarguzashtlar, qiziqarli tafsilotlarga boy hikoyalar zamidra ayni paytda yozuvchining voqelikka munosabati, fikr-xulosasi mujassamlangan.

Germaniyada Uy' onish davri Reformatsiya harakati bilan birgalikda kechdi. Jamiyat hayotidagi iqtisodiy rivojlanish moddiy va ma'naviy hayotdagi siljishlarga sabab b'ldi. Adabiyot gumanistik oyalarni ehtiros bilan ilgari sura boshladi, nemis gumanistlari XV asr boshlarida diniy kitoblarni chuqur rgandilar, jaholatga qarshi kurashda bu bilimlaridan foydalandilar. Satira janri rivoj topdi. Ilk nemis gumanistik adabiyoti vakillaridan biri satirik Brant edi. U «Nodonlar kemasi» (1494) asarida «Nodonlik niqobi» ostida z davri illatlarini fosh qiladi. Iogann Reyxlin nemis gumanistik harakatining rivojlanishiga munosib hissa q'shdi. «Genno», «Sergiy» komediyalari, «Johil kishilar maktublari» asarlarida Renessans oyalarni ilgari surdi.

Fransiyada Uy' onish davri XVI asrning boshlarida vujudga keldi. Fransuz gumanistlari ilm-fanning ahamiyatini oyat qadrlaganlar,

ular k p soha bilimdonlari boiganlar - bir vaqtning zida yozuvchilik, falsafa, tarix, tabiatshunoslik bilan shu ullananglar. Rable, Maro, Ronsar va boshqalar fransuz adabiyotidagi yangi bosqich vakillaridir, ular ijodda voqelikka zgacha yondashish, z davri t risida haq gapni aytishga erishgan buyuk ijodkorlardir. Ular orasida il or fikrli ayollar ham boigan. Adabiy t garak tashkil qilib adabiyot va san'at ahllariga homiylik qilgan Margarita Navarskaya nomini tilga olib tish lozim. U Navarra qiroli Genrix de Albertning xotini b lgan, juda qimishli va bilimdon bu ayol iste'dodini k p janrlarda sinab k rgan, she'r va novellalar yozgan. Bokachchodan ta'sirlanib «Xeptameron» nomli novellalar t plamini yaratgan.

Yana bir fransuz gumanisti Depardedir. Uning «Dunyo bongi» dialoglari satirik ruhdagi asardir, «Yangi ajoyibotlar va qiziq hangomalar» Rable romanlari ta'sirida yozilgan boiib, kuigla, yumorga boydir.

Fransuz uy onish davri adabiyotida eng salmoqli rinni, shubhasiz, Fransua Rable egallaydi. Unlng «Gargantyua va Pantagryuel» asarida realizm va shartlilik uy unlashib ketadi, tagma'no juda kuchli ahamiyat kasb etadi.

Ingliz gumanistik adabiyoti uch bosqichga ajratiladi. Dastlabki bosqich XV asrning oxirlari va XVI asrning 60—70- yillarini z ichiga oladi, ikkinchi bosqichni Shekspir ijodi davri deb ham atash mumkin, bu davr XVI asrning oxirlaridan XVII asrning boshlarigacha, ya'ni Shekspir limigacha boigan davrni z ichiga oladi. Uchinchi bosqich XVII asr boshlaridan shu asrning 40- yillarigacha davom etadi. Aynan shu yillari teatrlar yopila boshlaydi, uy onish oyalari tanazzulga yuz tutadi.

Ingliz gumanistik adabiyotining namoyandalari Tomas Mor, F.Bekon, Kristofer Marlo, Shekspir, Robert Grinlardir. Morning gumanistik qarashlari «Utopiya» asarida aks etgan. Bekonning «Tajribalar» ocherklar t plamida falsafly, axloqiy, siyosiy va maishiy masalalar xususida fikr yuritiladi. rta asr dramasini gumanizm oyalariga mos ravishda tubdan zgartirgan Shekspirning salafllari Marlo, Grin ijodidayoq yangi teatrning xarakterli xususiyatlari k zga tashlanadi. Bunda buyuk shaxslar obraziga murojaat qilish, ularning tizginsiz ehtirolari tasviriga keng rin berilishi, millat tmishiga nazar tashlash, xalq qahramonligiga shoirona tus berish, dramaning «qonun-qoidalar»dan xoli, xalq didiga mos universal shaklda ekanligi va boshqalar alohida ajralib turadi. Ushbu xususiyatlarning barchasi keyinchalik Shekspir ijodida z takomilini topadi, drama janri zining yangi imkoniyatlarini namoyon qiladi.

Ispaniya va Portugaliyada Angliyada boigani kabi adabiyotning ravnaqi Uy onish davrining oxirgi bosqichiga t ri keladi va

Renessans asri yakunlanayotganidan darak beradi. Uy onish davrining Ispaniyadagi ilk asari F.Roxasning «Selestina»si hisoblanadi. Unga va umuman, Yevropada uy onish davriga yakun yasagan asar Servanicsning «Don Kixot» romani boidi. Uy onish davrining janr sohasida katta kashfiyotlar qilgan, uning rivojiga kuchli ta'sir k rsatgan ikki vakili — Shekspir va Servantesdir. Shekspirjahon dramaturgiyasida alohida bosqich yasagan b lsa, Servantes ijodi realistik roman janrining shakllanishida muhim rol ynadi.

UILYAM SHEKSPIR

Shekspir Uy onish davrining eng yirik vakillaridan biridir. U haqida yuzlab kitoblar yozilgan, k plab shekspirshunoslar yetishib chiqqan, uning ijodi turli, ta ziddiyatli fikr-mulohazalar uy otgan. Bizdan 400 yil oldin yashab ijod etgan bu buyuk dramaturg ushbu sohada egallagan ch qqi hanuz zabt etilgani y q.

Shekspir hayotiga oid uncha k p ma'lumotlar saqlanib qolmagan, borlari ham t liq va aniq emas. Shekspir 1564- yil 23- aprelda Eyvon daryosi sohilidagi Stratford shahrida tu ilgan. Shekspirning ajdodlari yemenlar — ya'ni, erkin dehqonlar b lganlar. Ular orasida jasur jangchilar, nayzadorlar, yoyandozlar boiganligi taxmin qilinadi. «Shekspir» s zi — «nayza ynaturvchi» ma'nosini anglatadi.

Shekspirning otasi hunarmand-savdogar boigan, u charm va charm qoiqop bilan savdo qilgan. Ishlari yurishgan davrlarda hatto shahar meri qilib ham tayinlangan. Biroq ishlari orqaga ketib singach, oila haqida qay urish, amx rlik qilish katta li Uilyam zimmasiga tushadi.

Stratfordda Shekspir taiim olgan maktab hanuz saqlanib qolgan. Bu maktabda ingliz tili bilan bir qatorda qadimgi lotin va yunon tillari qitilgan. Uilyam qobiliyatli quvchi boigan, hatto keyinchalik shu maktabda qituvchi yordamchisi boiib ishlagan. Ayni paytda g sht d konida yollanma ishchi (shogird) boiib xizmat qilgan. Uka va singillarini boqish uchun q shni rmonda ovchilik qilgan. Bu esa taqiqlangan edi, chunki barcha rmon va parklar qirollik mulki hisoblanardi. Biroq ov asosiy tirikchilik vositasi edi va Shekspir shunday qaltis yoi tutishga majbur edi. Albatta, botir ovchi, sevimli xalq qahramoni Robin Gud haqidagi afsonalar ruhida ul aygan yosh Shekspir uchun bu romantika boiib tuyulgan boiishi ham mumkin.

Shekspir 18 yoshida t satdan 26 yoshli fermer qizi Anna Xetueyga uylanadi va 20 yoshida kattagina oilaning boshli iga aylanadi — qizi Syuzen, egizaklar Yudef va Gamletga ota boiadi. Endi u ikki oilani ~ zining va otasining oilasini boqishi lozim edi. Uning noqonuniy

ovchiligiga barham beradilar, rmon qorovullari Uilyamni ldirilgan bu u bilan tutib oladilar va sudya ser Tomas Lyusi oldiga olib boradilar. Shekspir Lyusi haqida epigrammalar t qigan va ular xalq orasida mashhur edi. Brakonyerlarga beriladigan jazo o ir edi — qamchi bilan savalash, badaniga qizdirilgan temirni bosish, hatto qatl qilishgacha borilar edi. Shekspir Stratforddan qochadi va Londonda panoh topadi. Oradan besh yil tgach, uning yurtdoshi, hunarmand Berbej tomonidan qurilgan London teatrida aktyor va dramaturg sifatida paydo b ladi. Shekspir teatrdagi ishni badavlat tomoshabinlarning otlariga q riqchilik qilishdan boshlaydi. Keyinchalik aktyorlik qiladi. S ngra unga eski pyesalarni qayta ishlash vazifasini topshiradilar. Tajriba t plagach, mustaqil ijod bilan shu ullana boshlaydi.

90- yillar Shekspir hayotining moddiy va ma'naviyjihatdan gullab-yashnagan davri hisoblanadi. Oilasi hali ham Stratfordda yashar, u tez-tez kelib ularning holidan xabar olib turar edi. Shekspir shahardagi eng yaxshi uy va shahar tashqarisida yer sotib oladi. Otasiga barcha qulayliklar yaratdi, unga dvoryanlik unvonini olib berdi.

Shekspir davri teatri hozirgisiga uncha xshamaydi. Sayyoh aktyorlar, asosan, mehmonxona hovlilarida tomosha k rsatishar, tomoshabinlar oldindan, yona tomondan hamda mehmonxona balkonlaridan sahnani tomosha qilardilar. XVI asrdagi Londonning doimiy teatrlari ham ana shunday qurilgan b lib, parda va dekoratsiyalari b lmagani ochiq maydonchadan iborat edi. Aktyorlar sahnaga orqa tomondagi eshikdan kirar edilar, tomoshabinlar esa hatto ba'zan sahnaga ham chiqib tirardilar.

Tomoshada ayollar qatnashmasdi, teatrga kelgan ayollar yengiltabiat hisoblanardi. Ba'zi gap-s zdan q r qmaydigan kibor ayollar teatrga kelishga jur'at qilardilar, lekin ular ham yuzlarini niqob bilan t sib olardilar. Aktyorlar ichida ham ayollar y q edi. Dezdemoni va Ofeliya rollarini chiroyli spirin yigitchalar ijro etardilar.

Shekspir biografining maTumOtlariga qaraganda uning eng yaxshi roli Gamlet otasining arvohi b lgan. U qirollar rolini ynagani ham aytilgan. Bunday rollar esa faqat eng yaxshi aktyorlarga topshirilgan. Bu esa Shekspir yomon ijrochi b lmagani dalolat beradi.

1599- yilda Londondagi eng yaxshi teatr — «Globus» ochiladi va Shekspir uning boshqaruvchilaridan biri qilib tayinlanadi.

Buyuk zgarishlar davri b lgan Renessans ayni paytda yangicha munosabatlarining shakllanish davri edi. Angliyada jun ishlab chiqarish sanoati rivojlanishi natijasida dehqonlarning yerlari q y-q zilaruchun tloqlarga aylantirildi, bu esa ularning qashshoqlashuviga sabab b ldi. Angliya qirolichasi Yelizaveta shafqatsiz hukmdor edi, lekin u bu xususiyatini pardalay bilar, ish yuritishda parlamentga va dinga tayanar

edi. Ayniqsa hukmronligining oxirgi bosqichiga kelib q l ostidagilarga nisbatan shafqatsizligi va ularning taqdiriga befarqligi kuchaydi. U badavlat kiborlarga x jalikning muhim sohalarini boshqarishni berar, evaziga esa ulardan m may haq olar, endi parlamentga emas, maxfiy politsiya va kengashga tayanar edi. Oqibatda hur fikrlilik uchun ta'qiblar, ziga yoqmagan kishilarni qatl etishlar boshlandi.

Shekspir ijodida davr shafqatsizliklari aks etmay qolmadi. Uning tragediyalarida bu yaqqol namoyon boiadi. Siyosiy zgarishlar Shekspir taqdirida ham iz qoidirdi. Samimiy, ochiq k ngil Shekspirning d stlari k p edi, lekin dushmanlari ham y q emas edi. K pchilik universitet taiimini olgan dramaturglar ichida uni k ra olmaydiganlar ham uchrardi. Masalan, 1592- yili R. Grin Shekspirga pamflet yozadi va uni «mahmadona, zgalar patini yopishtirib olgan qarg'a», deb ataydi.

Shekspirning kiborlar orasida ham d stlari bor edi. Graf Sautgempton uning d sti va homiyi edi, u Shekspirni kibor bilimdon yoshlar t garagiga olib kirgan edi. Bu t garakda dramaturg Robert Esseks bilan tanishadi. Esseks taqdiri fojiali tugaydi. U Yelizavetaning nazari tushgan yigit edi, ular orasidan gap tadi va d stlik buziladi. Esseics Yelizavetani tanqid qiladi va bu bilan chegaralanmay, unga qarshi isyon uyushtiradi. Isyonga chaqiriq sifatida «Shekspirning «Richard 11» asari sahnaga q yilishi lozim edi, tomoshaga isyonchilar t planishgan edi. Pyesaning mazmun-mundariyasi k p jihatdan voqelikka yaqin edi, unda zolim qirolga qarshi isyon tasvirlanar va ma'qullanar edi. Biroq jsyon amalga pshmadi, Esseks qatl qilindi. «Globus» teatrining atoyorlarini so*roqqa chaqirtirdilar. Ular isyonga aloqalari borligini rad etdilar va buni j ngina izohladilar. ular har doimgidek tomosha k rsatgandilar, xolos.

Oradan k p tmay Shekspirning otasi vafot etdi, ketma-ket li Gamlet va ukasidan ayrildi. Bu orada qanchalik shafqatsiz boisa ham, har qalay «Globus» teatriga homiylik qilgan Yelizaveta vafot etdi. Uning rniga qirol Iakov I Styuart tirdi. Tarixdan bilamizki, u Yelizaveta tomonidan qatl qilingan Mariya Styuartning gii edi. «Globus» «Qirol malaylari» nomini oldi. Shekspir saroy teatri «Blefrayes» ga pyesalar yoza boshladi. Bu teatrdagi yosh dramaturglar Bomont va Fletcher qanday qilib boimasin uni chetlatishga urinardilar. Bu yillar Shekspir uchun ogir boidi. Uning s nggi pyesasi «B ron» da shunday epizod bor: sehrGAR Prospero qizining nikoh t yiga atab sehrli spektakl yozadi, ruhlarni s nggi marta ziga chorlaydi, s ng sehrli tayoqchasini sindiradi va duolar kitobini dengizga uloqtiradi.

Shekspir sehrGAR qilmishida z qismatini bashorat qildi. Buyuk fojianavis sahnani va ijodni tark etdi.

1612- yilda dramaturg qadrdon Stratfordga qaytdi. Oradan t rt yil tgach, 1616- yilning 23- aprelida 52 yoshida vafot etdi. Uni Stratford cherkoviga, mehrob ostiga k madilar. limi oldidan qabriga shunday s zlarni yozib q yishlarini vasiyat qildi: «Aziz d stim, Iso haqqi bu yerga k milgan xokni bezovta qilma. Ushbu toshlarga shafqat qilganlar xudoning marhamatiga sazovor b lsinlar, mening suyak-larimni bezovta qilganlar xudoning qar ishiga qolsinlar».

Shekspir bu s zlar bilan g yo kelgusida uning ijodiga nisbatan adolatsiz munosabatlarning oldini olmoqchi b lgan. Aslida Shekspirning vasiyatini juda j n izohlash mumkin. U q yilgan joy badavlat va obr li kishilarning rni edi. Kevinchalik birorta puldor odam bu joyni sotib olishi mumkin edi. Shekspirni shu narsa bezovta qilgan b lsa kerak. Biroq XIX asrga kelib Shekspirning muallifligi masalasi atrofida bahs-munozaralar vujudga kelganda Shekspir qabridagi vasiyatnoma ham g yo bir dalil vazifasini tadi. Gap shundaki, XIX asrda Shekspirning asarlari boshqa birov tomonidan yozilgan, degan flkr rtaga tashlanadi va hatto jiddiy ilmiy tadqiqotlar uchun mavzuga aylanadi. Bunda oddiy, adabiyot va san'atdan yiroq oiladan chiqqan, maxsus ta'lim k rmagan aktyor shunday buyuk asarlar yaratishi mumkinligi, buning ustiga, z davri fanlariga oid bilimlardan bu qadar keng ma'lumotga ega b lishi (masalan, tibbiyot t risida shifokor, huquq t risida huquqshunos, o'sirnliklar t risida botanik sifatida fikrlashi) shubhaga olinadi. Bir turkum tadqiqotchilar Shekspir asarlari yozuvchi va olimlar guruhi tomonidan yozilgan, degan fikrni ilgari suradilar.

Ikkinchi turkum tadqiqotchilar esa, uslubdagi yagonalikni sezgan holda, muallif kiborlar jamiyatidan b lgan, degan mulohazani rtaga tashlaganlar. XVI asr sharoitida shunday b lishi ham mumkin edi, chunki kiborlarning sahna uchun asar yozishlari juda past ketish, ularning sha'nlariga noloyiq hisoblanardi. Shu sababli Shekspir nomi ostiga biror obr li kibor yashiringan b lishi ehtimol.

Shu tariqa Shekspir pyesalari goh ingliz faylasufi Frensis Bekon, goh graflar Retlend, Derbi, Osfordlar ijodi, deb taxmin qilingan.

Amerikalik Deliya Bekon 1857- yilda «Shekspir falsafasiga izoh» asarida Shekspir va faylasuf Bekon qarashlaridagi yaqinlikni isbotlagan. Biroq xulosa munozarali edi, olima fikricha, g yo Shekspir asarlarini faylasuf Bekon, u boshchiligidagi t garak yozgan.

Deliya Bekon muallhflik jumbo ining javobi dramaturgning qabrida yashiringan, degan fikrga ham borgan. Bu shunchalik asosli b lib tuyulganki, olima Angliyaga kelib, Stratfordga joylashgan. Kecha-kunduz Shekspir qabridan nari ketmagan. Nihoyat odam yollab Shekspir maqbarasiga tushmoqchi b lganida ushlab olingan.

Shifokorlar tekshirishidan s ng Deliya Bekon aqldan ozgan, deb topilgan m k p tmay ruhiy xastaliklar shifoxonasida olamdan tgan. Bu hodisa g yoki u Shekspir qabri ustida bitilgan vasiyatnomadagi s zlar haq b lib chiqqandek, olima daho san'atkor qar ishiga qolgandek taassurot uy otadi.

XX asr rtalariga kelib Amerikada Shekspirning muallifligi masalasi yana k tariladi. Endi Shekspir asarlari uning zamondoshi, 1593- yilda fojiali halok b lgan Kristofer Marloniki deya isbotlashga urinildi. Bu qarash tarafdorlarining fikricha, Marlo qotillardan yashirinish maqsadida Shekspir imzosi bilan asarlar yozgan. Bu nazariyaning ham asosi puchligi tezda ma'lum b lib qoldi. Marlo bilan Shekspir bir davrda ijod qilgan b lib, ularning asarlarini farqlash qiyin emas. S ngra Marloning limi ham aniq qayd etilgan. Shekspir asarlari Marlo tomonidan yozilganligi xususidagi taxminda hech qanday mantiq y qligi aniqlangan.

Bu kabi bahslarga allaqachon barham berilgan va har qalay tmishda Shekspir ismli daho yashab tganligi, uning lmas asarlari bugunga qadar insoniyat qalbini zabt etib kelayotgani aniq faktidir.

Shekspir ijodini she'riyatdan boshlagan. Uning ikki dostoni «Venera va Adonis» hamda «Lukretsiya» z davrida mashhur b lgan. Buyuk dramaturg, ayniqsa, sonet janrida shuhrat qozongan. Sonet Italiyada vujudga kelgan janr b lib, 14 satrdan iborat b lishi kerak. Ingliz soneti 4 va oxirgi 2 satrdan iborat. Shekspirning oddiy ingliz sonet shakliga chuqur mazmun singdirdi. Uning 152 ta soneti mavjud b lib, 126 tasi shoirning d stiga, 28 tasi qorasoch ayolga ba ishlangan. Shekspirning ishqiy she'rlari hayotiyliigi bilan ajralib turadi. Petrarka va uning ingliz izdoshlari ijodida oltin sochli, farishtasimon, yetishib b lmas g zal kuylanadi. Shekspir sonetlarining qorasoch qahramoni esa jonli va hayotiy obrazdir.

Tadqiqotchilar Shekspirning pyesalari sonini 37 ta deb k rsatadilar va uch davrga b lib rganishni ma'qul k radilar.

1590—1600- yillar. Bu davr yosh dramaturgning hayotga va kelajakka ishonchi barq urib turgan davri. K plab komediyalari va «Romeo va Juletta» tragediyasi aynan ana shu davrda yozilgan.

1601—1608- yillar. Bu bosqichda, asosan, uning tragediyalari yaratilgan. Shekspir oilasida r y bergan fojialar hamda ingliz xalqining qashshoqlashuvi dramaturg ijodida iz qoldirmay ketmagan. «Gamlet», «Otello», «Qirol Lir», «Makbet» tragediyalari uning qalbidagi ruhiy jarayonlar silsilasi mahsulidir. Hatto shu davrda yozilgan komediyalarida ham dramatik ruh ustuvorlik qiladi.

1609—1613- yillar dramaturg ijodida fojeiy ruh bir qadar susaygan davr. Chet ellik tadqiqotchilar buni dramaturgning voqelik bilan

murosaga kelgani, kurashdan charchagani bilan izohlaydilar. Voqelikdagi zgarishlar, hukmron tabaqaga xizmat qilishga majburlik Shekspir imkoniyatlarini cheklagan b lishi mumkin. Biroq falsafiylik, git kuchayganligi «Simbelin» (1610), «Qishki ertak», «B ron» pyesalarida kuzatiladi.

Shekspir komediyalari xilma-xildir. Qadimgi Rim komediyasining qayta ishlangan shakli «Xatolar komediyasi», Angliya hayotidan olingan «Vindzorlik masxaraboz ayollar», italiyaliklar hayotidan olingan «Veronalik ikki yigit» (1594), « n ikkinchi kecha» (1600), fantastik ertak-pyesa «Yoz tunidagi kecha» (1596) va boshqalar ham shular sirasiga kiradi. Biroq bu asarlar mavzu jihatdan bir-biriga yaqin b lib, deyarli hammasida muhabbat mavzusi k tariladi. Shekspir ijodiga xos kuchli tragizm hatto komediyalarida ham zini namoyon qilib turadi. Kulgili vaziyatlar dramatism bilan y rilib ketadi, biroq asar nihoyasida porloq, ezgu tuy ular alaba qozonadi va bu narsa ularni komediya deb hisoblanishiga asos b lib xizmat qilgan.

Shekspirning ingliz tarixiga ba ishlangan xronikalari ikki yuz yillik davrni qamrab oladi. Ularda Angliya bilan Fransiya rtasida 100 yillik urush hamda Qizil va Oq atirgullar rtasidagi feodal urush voqealari aks etgan. Shekspirning xronika-pyesalariga R. Xoldinshenning XVI asr rtalarida yozilgan tarixiy Angliya, Shotlandiya va Irlandiya xronikalari asos b lib xizmat qilgan.

Shekspir xronikalarida Angliya taxti uchun b lgan kurashlar aks etgan. Dramaturg qirol uchun ikkijihat — shafqatsizlik va zaiflikjiddiy nuqson deb hisoblaydi.

Richard III, qirol Jon shafqatsizligi bilan, Richard I, Genrix VI zaifligi bilan fojialarga sabab b ladilar. Shekspir idealidagi qirol Genrix V obrazida mujassamlashgan. Biroq dramaturg yaratgan adolatli, dono va kuchli qirol hayotdagidan keskin farq qiladi. Genrix V qisqa muddat hukmronfik qilgan b lsa ham ozmuncha shafqatsizliklar qilmadi. Fransiya bilan urushni qayta alanga oldirdi, «yeretiklar» (mavjud diniy ta'limotning tashkiliy tomoniga, ya'ni cherkov tartibotlariga, diniy jaholatga qarshi b lgan ta'limot vakillari) ni olovda yoqdi. Shekspir bu obrazni yaratishda k proq hayotiy faktlarga emas, Genrix V haqidagi xalq afsonalariga tayandi. Bu atsonalarga k ra q rqmasligi, botirligi bilan ajralib turadigan, janglarda doimo alaba qozonib kelgan qirol Genrix juda yosh vafot etadi.

«Richard 111» pyesasi xronikadan k ra tragediyaga yaqinroq turadi. Uning markazida yovuzligi bilan ajralib turuvchi Richard III turadi. Uning asosiy maqsadi — taxt, hokimiyatga yetishish. Ayni paytda aqlli, jasur jangchi va jozibador shaxs. Yorklar oUasining a'zosi b lgan Richard z akasi uchun taxtni egallash maqsadida y lida uchragan

Lankasterlar (qizil atirgul) sulolasining barcha a'zolarini qatl etib boradi. Keyin esa zi uchun taxtga y I ochadi va mislsiz shafqatsizliklar qiladi — z oilasini asta-sekin qurita boshlaydi. Akasining ikki g dak farzandini qatl ettirishi - uning yovuzliklarining s nggisi edi. Richard hayotining intihosi ham fojiali tugaydi, u Richmon-Tyudorlar sulolasining boshli i tomonidan ldiriladi.

Shekspir ijodining ch qqisi uning besh tragediyasi: «Romeo va Juletta», «Gamlet», «Otello», «Qirol Lir» va «Makbet» hisoblanadi.

ROMEO VA JULETTA

Shekspirning ilk tragediyasi «Romeo va Juletta» dir. Asar 1595-yilda yozilgan. Bu davrda Shekspir asosan komediyalar yaratgan b lib, ularning aksariga ishqiy mavzu asos qilib olingan. Shekspir kome-diyalarida muhabbat yovuzlik ustidan alaba qozonadi. «Romeo va Juletta» ham muhabbat mavzusida. Biroq bu asarda sevgi fojia bilan yakun topadi. Tragediyadagi fojining asosiy sababchisi ikki oila rtasidagi eski adovatdir. Bunday mavzu qadimdan mavjud b lib, uni barcha xalqlarda kuzatish mumkin. Ularda tarixiy faktlar afsonaga asos b lib xizmat qilgan. Masalan, Italiyada ikki dushman oila — Montekki va Kapuletti yashab tgani maTum. Keyinchalik ingliz shoiri Artur Bruk shu asosda doston yozgan. Shotlandiyada ham dushman qabilalardan b lgan ikki yoshning fojiali muhabbati haqida «Duglaslar fojiasi» balladasi mavjud. Bulardan tashqari ikki yoshning anglashilmovchilik qurboni b lganligini tasvirlovchi Piram va Fisba haqidagi qadimgi yunon afsonasi ham mavjud. Unda Piram sevgilisi bilan uchrashishi lozim b lgan yerda qizning qonga belangan, parchalangan yopin ichini k radi. Fisbani yirtqich hayvonlar nobud qilgan, degan dahshatli xulosaga keladi va zini ldiradi. Bu orada Fisba qaytib keladi, u lmagani, yopin ichini sher hujumidan qochayotganda tushirib qoldirgan edi. Sevgilisining jasadini k rgach, uning qilichi bilan zini ldiradi. Shekspir bu afsonalardan yaxshi xabardor edi, z tragediyasida ulardan unumli foydalanadi hamda yangi ruh bilan boyitadi.

Romeo va Juletta muhabbati kutilmaganda bir k rishdayoq tu iladi va alanga oladi. Bu Sharqda mashhur Qays va Layli ishqining uy onishini yodga soladi. Biroq har ikki asarda boiganidek, bu muhabbat y lida darhol ovlar paydo b ladi. Sevishganlarning oilalari bir-biriga dushman, Romeo g zal Rozalindaga ham xushtor, Julettaga esa Paris uylanishi lozim, Juletta hali juda yosh...

Biroq muhabbat t siqlarga qaramaydi, qahramonlarni butkul zgartirib yuboradi. Romeo zining Rozalindaga xushtorligini oddiy

yin, havas ekanligini tushunib yetadi. Juletta esa yosh, soddadil qizdan irodali, z hissiyotlari uchun kurashishga qodir ma⁵shuqaga aylanadi. U sevgidan boshi aylangan yigitga birinchi b lib turmush qurishni taklif qiladi.

Bu ikki yoshning muhabbatiga xayrixoh faqat ikkita odam bor - enaga va rohib Lorenzo. Juletta oilada z hissiyotlariga hamdard odam topa olmaydi. Ota shafqatsiz va zolim odam, onasi esa farzandi dardlariga befarq. Faqat enagagina Julettaning sirlaridan voqif. Biroq enaga z qarashlarida sobit emas, kimdan sov a olsa, shanga xizmat qilaveradi. Julettaning Romeoga xufyona turmushga chiqqanini bila turib, uni Parisga tegishga undaydi. Shundan s ng Juletta faqat rohib Lorenso-gagina ishonib qoladi.

Lorenzo rta asr ma'rifatparvarining yorqin obrazidir. U ezgulik, toza hissiyotlar himoyachisi. Ayni paytda ikki yoshning muhabbaii oilalar rtasidagi ixtilofga ham barham beradi, deya orzu qiladi. Shu sababli ham ularni yashirincha nikohlab q yadi. Romeo Tibaltni, ya'ni Julettaning qarindoshi akasini oidirib q ygach, qochishga majbur boiadi, Juletta esa Parisga turmushga chiqishga rozi b lishi lozim edi. Shunda Lorenzo hiyla ishlatmoqchi boiadi, ya'ni zining bilimlariga tayanib tlardan tayyorlagan-dorisi bilan Julettani uxlatib q ymoqchi boiadi. Bu Romeo yashirincha kelib Julettani olib ketislii uchun yagona chora edi. Bunday vaziyat z vaqtida boshqa asarlarda ham qoilangan. Shekspir unga realistik ruh baxsh etadi: Juletta ota-onasiga sirini ocha olmas, chunki akasining oiimi, judolik alami ularning insofga kelishiga mutlaqo v l q ymasligi aniq edi. Buning ustiga qizning alamzada onasi Romeohi zaharlamoqchi ekanligi Julettaning Lorenzo taklifiga k nishi yagona chora, degan xulosaga kelishiga sabab boiadi.

Keyingi hodisalar ham hayotiy. Romeoga Lorenzo tomonidan yuborilgan chopar shaharda tarqalgan oiat kasali tufayli vaqtida yetib bora olmaydi. Oqibatda Romeo Juletta oiimi t risidagi yol on xabarni eshitadi va bu fojiga sabab b ladi.

Asardagi ikki zodagon oilasi rtasidagi ixtilof tufayli Veronaning asl yoshlari Juletta, Romeo, Romeoning d sti Merkutsio, Julettaning akasi Tibalt halok boiadi. Hatto Juletaga oshiq-u beqaror b lgan g zal Paris ham nobud boiadi. Biroq sevgi alaba qozonadi, sevishtanlarning jasadlari ustida ularning otalari bir-birlariga qoi uzatadilar. Oshiq-ma'shuqni bir qabrga q yadilar. Bu ham Navoiyning mashhur «Layli va Majnun» dostoni xotimasini yodga soladi:

*Bir na 'shqa soldilar ikkovni,
Jonsiz kelin-u oTik kuyovni.*

Bu esa imas mavzular, sof muhabbat barcha davrlar uchun *biidek yuksak* tuy u b Iganligini yana bir karra tasdiqlaydi.

«Romeo va Juletta» tragediyasi tilining shiraliligi va musiqiyligi bilan ajralib turadi. Shekspir bu asarida ingliz tilining imkoniyatlari naqadar kengligini namoyon qilgan. Romeo va Julettaning birinchi dil izhori dunyo xalqlari orasida mashhur b lib ketgan. Julettaning Romeoni quv in qilinishi oldidan tongni chorlayotgan *turnaga* shikoyati Shekspir tomonidan rta asrga xos tong q shi i usulida yozilgan. Bunday q shiqlarni trubadurlar ijro etganlar. Shekspirning bu asari z davrida ham oyat mashlmr b lgan.

1601- yilda Shekspirning yana bir buyuk asari «Gamlet» dunyoga keladi.

GAMLET

Bu tragediya asosida XII asr solnomachisi Sakson Grammatik tomonidan yozib qoldirilgan afsona yotadi. Unda shahzoda Gamlet otasining o'limi uchun amakisidan qasos oladi. Bu niyatini yashirish maqsadida u zini aqldan ozgan qilib k rsatadi. Asar nihoyasida Gamlet alaba qozonadi va taxtni egallaydi.

Ushbu qissa fransuz yozuvchisi Belforening «G'aroyib voqealar» kitobiga ham kiritilgan. Bundan tashqari T.Kid tomonidan *yozilib*, bizgacha yetib kelmagan asarda ham «Gamlet» haqida maTumotlar bor. Shekspirga, albatta, bu asarlar tanish b lishi kerak. Shekspirning Gamleti afsona qahramonlaridan ancha farq qiladi. Shekspir qahramoni hayoti afsonadagidan farqli laroq *fojiali tugaydi*, bundan tashqari u ayyor va epchil qasoskor ham emas. Shekspir yaratgan Gamlet murakkab fikrlovchi qahramon, u qasos olishga shoshilmaydi. Boshida arvohnings zlariga ishonmaydi, chunkiuxudoning emas, shaytonning elchisi b lishi mumkin. U holda Gamlet o ir jinoyatchiga aylanadi. Gamlet rta asrlar ma'rifatparvarlik davri kishisi. U qilmishini tahlil *qila* oladi. Shu sababli amakisining chindan gunohkorligini tekshirib k rmoqchi b ladi. Sayyoh aktyorlarga qirol qoshida hayotda b lib tgan sha jinoyatni qayta tiklab ynashlarini topshiradi. Klavdiy z gunohi dahshatidan hushdan ketadi. Gamlet uchun ortiq shubha qolmaydi, biroq xudoga ibodat qilayotgan amakisiga shafqat qiladi. Endi uni gunoh ustida, mast holda jinoyat qilayotgan cho ida ldirishga qaror qiladi. Nihoyat shunday fursat keladi, Gamlet amakisidan jinoyat ustida, zaharlangan onasi limi oldidan qasos oladi. Lekin zi ham zaharlangan qilich yarasidan halok b ladi.

Gyote zining «Vilgelm Meysteraing talabalik yillari» romanida Gamletga chiroyli ta'rif beradi. Roman qahramoni aktyor Gamlet

rolini ynaydi va uni baquwat eman daraxti tqazilgan nafis hamda qimmatbaho guldonga xshatadi. Emanning ildizlari chuqurlasbib borib guldonni chil-cliil qiladi. Ya'ni, otasi uchun qasos olish burchi nozikqalb Gamletga o'irlik qiladi. Gyote ta'rifi chiroyli, biroq u Gamietni zaif xarakter qilib k'rsatadi. Gyote fikri keyinchalik rivojlantirilib, bu qahramon irodasi kuchsiz, deya baholana boshlagan. Shundan kelib chiqib rus yozuvchisi Turgenev Gamletni iaoliyat kishisi Don Kixotga qarama-qaishi q'ygan. Gamlet *obmzida ziyoli* insonning azaliy fojiasini k'ra boshlaganlar.

Gamletni tabiatan zaif, ojiz qahramon deyish uncha t'ri emas. U, aksincha, fikrlovchi, hayot mohiyatini izlovchi inson. Gamlet msonlarni qadrlaydi, zidan keyin yomon nom qoldirishdan q'rqadi. limidan s'ng u haqidagi haqiqatni xalqqa d'sti Goratsio yetkazadi. Shekspir yaratgah lmas durdonalar, u ilgari surgan gumanistik oyalar kelgusi asr kitobxonlarini ham ezgulikka, ma'rifatga chorlovchi asarlar bo'lib qolaveradi.

SERVANTES DE SAAVEDRA

Migel Servantes de Saavedra 1547- yil 29- sentabrda Ispaniyaning Alkala de Enafes shahrida tu'ilgan. Uning *otasi* Rodrigo de Servantes tabiblik bilan shu'ullanar edi. U qadimiy, biroq tanazzulga uchragan dvoryanlar sulolasiga mansub *edi*. Bunday oiiadan chiqqan kishini idalgo deb atar edilar. Servantesning bobosi Andaluziyada yuqori mansabni egallagan, Kordobaning alokaldi lavozimini ado etgan. Biroq yozuvchining otasi hech qanday mavqega ega emas oddiy tabib edi, buning ustiga qulo'i yaxshi eshitmas edl Servantesning onasi ham kamba'allashib qolgan dvoryanlardan edi. B'lajak yozuvchi oiladagi yetti farzandning t'rtinchisi edi. Otasi tuzukroq ish izlab doimo bir joydan ikkinchi joyga k'char edi. Nihoyat 1551- yilda Rodrigo de Servantes Valyadomedada muqim joylashadi, bu shahar qirolik poytaxti edi. Biroq bir yil'tgach, ishlari orqaga ketib, mulkini sotishga majbur b'ladi. Shundanso'ngyanaonaningsargardonligiboshlanadi, Kordoba, Madrid, yana Valyadomeda... Seviliya shahrida boshpana *topgach*, Migelni 10 yoshida iyezuitlar kollegiyasiga qishga beradilar. U yerda 4 yil davomida r'ta ta'limni oladi. Keyinchalik qishini Madridda, zamonasiriing eng yaxshi pedagogi hisoblanmish Xuan Lopes Oyos q'lida davom ettiradi. Uning ilk she'ri 1568- yilda yozilgan b'l'ib, Filipp II ning uchinchi xotini qirolicha Izabellaning dafn marosimiga ba'ishlangan *edi*.

Bu davrga kelib Servanteslar oilasi butkul tanazzulga yuz tutgan edi, endi Migel zining nonini zi topib yeyish ustida qay'urishi

lozim edi. Ustozi Xuan Lopes Oyosning tavsiyasi bilan Servantes saroy xizmatiga kiradi, Ispaniya va Vatikan rtasidagi ba'zi bahsli masalalarni hal qilish uchun kelgan favqulodda muxtor elchi papa Pil Beshinchi q lida ishlay boshlaydi. Elchi monsinor Julio Akvaviva bilan birgalikda Servantes yurtini tark etadi va Rimga keladi. Akvaviva q I ostida bir yil xizmat qilgach, 1570- yilda Italiyadagi ispan armiyasiga xizmatga kiradi. Armiyada besh yillik hayoti davomida Servantes italiya turmush tarzi bilan yaqinroq tanishadi, yirik Italiya shaharlarida b ladi, italyan tilini rganadi, zining ijtimoiy sohadagi bilimlarini kengaytiradi. 1571- yilda Lepanto yaqinida mashhur dengiz jangi b lib tadi, u jida avstriyalik Xuan boshchiligidagi muqaddas liga rta Yer dengizining sharqiy qismidagi Turkiya hukmronligiga barham beradi. Bu jangda Servantes uch yeridan yaralanib, gospitalga tushadi va 1572- yilga qadar davolanadi. Yaralangan chap q li ishlamay qoladi. Shunga qaramay Servantes yana dengiz janglarida ishtirok etadi, keyingi yillarda avstriyalik Xuan boshchiligidagi Goleta va Tunis qal'alarini mustahkamlash uchun Shimoliy Afrikaga j natilgan ekspeditsiya korpusiga kirdi. 1576- yili xizmatni tugatib Ispaniyaga qaytadi. Biroq yozuvchi tushgan galeraga y lida ^aroqchilar hujum qiladi va uning Jazoiridagi asirlik hayoti boshlanadi.

Uning boshi uchun sha davrda nihoyatda baland b lgan miqdorda 500 oltin eskudo talab qiladilar, uni juda badavlat deb ylaydilar. 5 yillik mahbuslik hayoti davomida Servantes umidsizlikka tushmadi, hatto raqibi Hasan Poshshoning muhabbatini qozonadi. Yozuvchi mahbuslikdan 1580- yilning 19- sentabrida o2od qilindi. Mahbuslik yillari boshdan kechiiganlari keyinchalik «01ijanob muxlis», «Mahbus tarixi» kabi asarlarida o'z aksini topadi. Faxriy urush veterani sifatida vataniga qaytgan Servantesni muhtojlikka yuz tutgan oilasi kutib oladi. Otasi butunlay kar b lib, shifokorlik qila olmay qolgan edi. Servantes yana ish izlay boshlaydi. Uning oldida ikki y l turar edi. Yo harbiy xizmatga qaytish, yo ijod bilan shu ullanish. Albatta, badiiy ijod bilan oilani boqib boimas edi, shu sababli Servantes harbiy xizmatni tanlaydi, Portugaliyada xizmat qiladi, 1581- yilda Shimoliy Afrikaga kuryer sifatida boradi.

Biroq harbiy ish unga zi ylagan moddiy farovonlik keltirmaydi. Bu orada Katalina de Salasar Palasoyega uylanadi, lekin uning uncha k p b lmagani sepi ham Servantesning moddiy ahvolini yaxshilamaydi. 1585- yilda Servantes Andaluziyaga boradi. Hayotining keyingi 15 yilini Seviliya shahrida tkazadi. Bu yerda «Yengilmas Armada» uchun oziq-ovqat yetkazib beruvchi boshqarmaga komissar qilib tayinlanadi. 1594- yilda uni soliq yi uvchi vazifasiga tkazadilar. Biroq uning omadi yurishmaydi, kamomad chiqadi va uni soliq pullarini yashirishda

ayblaydilar. Servantes zining aybsizligini isbotlay olmaydi va uni Seviliya shahar qamoqxonasiga uch oy qamab q yadilar. 1604- yili Servantes Seviliyani tark etadi va Valyadolidga joylashadi. Keyinchalik bu yerga xotinidan boshqa oila a'zolari k chib keladi. Bu orada uning ukasi Rodrigo vafot etadi. Endi Servantesning oilasi singillari va jiyanidan iborat edi. Valyadolidda Servantes sermahsul ijod qildi. Ijodining Ispaniya va Marokashda tgan birinchi davridan kam ma'lumot saqlanib qolgan.

Lekin Valyadolid bosqichida u yaratgan lmas asarlar bizgacha yetib kelgan. Bu bosqichda «Ch pon Mel» romani, «Galateya» dramatik asarlarini ham yaratgan, biroq ular bizgacha yetib kelmagan. «Galateya»ning birinchi qismi 1585- yilda bosilgan. Bu asarning XVIII asrdagi shuhrati «Don Kixot» dan kam b lmagani. 1603- yildan u «Lamanchlik ayyor idalgo Don Kixot» asarini yozishga kirishadi, shuningdek, bu bosqichda «Sakkiz komediya va sakkiz intermediya» hikoyalar t plami va «Parnasga sayohat» dostonini yozadi. «Don Kixot» romani ikki qismdan iborat. Asarning birinchi qismi bosilgach, n yildan s ng ikkinchi qismi e'lon qilinadi. Bu oraliq davr ichida Servantes z davrida katta shuhrat keltirgan «Ibratli novellalar» ni yozadi.

Servantes umrining s nggi davrlarini Madridda tkazdi. Bu paytga kelib Madrid poytaxtga aylangan edi. Servantesning asarlari unga shon-shuhrat keltirgan boisa ham moddiy ahvolini yaxshilamadi, u rasmiy doiralar uchun omadsiz, ishonchsiz kishi b lib qolaverdi. Bu davrda ketma-ket ayriliqlarni boshidan kechirdi, ikki singlisi vafot etdi. Xotini rohiblikni qabul qildi. Servantes ham unga ergashdi. 1609- yilda Muqaddas qullar jamiyatiga a'zo boiib kiradi. Bu jamiyatda Lope de Vega va Kevedo singari mashhur kishilar bor edi. Keyinroq esa Fransiska ordeni diniy jamiyatiga kiradi va oiimidan oldin zini batamom Xudoga bagishlaydi. Uning s nggi romani «Persiles va Sixizmunda sayohati» dir. Asar 1616- yilda yozib tugatiladi va yozuvchining oiimidan s ng nashr qilinadi. Bu asarda Servantesning shunday s zlari bor: «Quvonchlar, meni kechiringlar! K n-gilxushliklar, meni kechiringlar! Quvnoq d stlarim, meni kechiringlar! Men narigi dunyoda tez orada va shodiyona uchrashamiz degan umidda bu dunyodan k z yumaman».

MA'RIFATCNILIK DAVRI ADABIYO f I

Ma'rifatchi Jik oqimi XV TI-XVIII asrlarda Yevropada vujudga kelgan va keyinchalik butun dunyoga yoyilgan. Ushbu oqim vakillari bilimga alohida ahamiyat beradilar, ular dunyoni aql-idrok bilatf anilash mumkin, uni tafakkur bilan zgartirish lozim, deb hisoblaydilar. Bu oqim adabiyotining asosiy xususiyati xalqni jaholatdan, qoloqlikdan qutqarishga qaratilganligi, bilim olishga, ina'rifatga chaqiri i bilan xarakterlanadi.

Ma'rifatchilar mavjud ijtimoiy tuzuinni mukammal emas deb biladilar, inson esa gunohkor banda ekahligini tan oladilar. Biroq ular inson aqliga ishonadilar. K pchilik ma'rifatchilar xudoning mavjudligini inkor etmas edilar. Ularning fikricha, borliqni Xudo yaratgan, biroq endi insonga uni boshqarish erki berilgan. Shu sababli ular inson qudratiga, uning yaratuvchilik kuchiga katta baho berganlar.

Ushbu y nali sh vakillari aql va bilim bilan inson dunyoni yaxshilik tomon eltishga qodir, deb hisohlaydilar. Ular «ijtimoiylik» va «tabiiylik», «tabiat» va «tamaddun» rtasida uy unlik vujudga keltirishga uringanlar. Shu sababli ham bu davr adabiyotida madaniyat va ma'rilatning moddiy asosini kuchaytirish y lidagi sayohatlar, insonning tabiat bilan kurashi va alabasi, inson tafakkurining sinovi kabi mavzular yetakchilik qiladi.

Ingliz yozuvchisi D.Defoning «Robinzon Kruzo» asarida kimsasiz orolga tushib qolgan inson aqli va mehnatkashligiga tayanib taraqqiyot ch qqisiga erishadi, limga mahkum qahramon hayotga b lgan cheksiz muhabbati va idrok kuchi bilan tabiat oldida b yin egmaydi.

Ayni paytda ma'rifatchilik adabiyotida kurashchan qahramon-larning ziddi b lgan obrazlar ham mavjud. Ular k proq yevropalik b lmagan qahramonlar timsolida namoyon b ladi. Masalan, Monteskyoning «Fors maktublari» asaridagi Uzbek, SJonsonning «Rasselas, Abissin shahzodasi» asaridagi Rik yoki Volterning «Soddadil» asaridagi yowoyi — ta soddaligi, ma'sumligi, dunyodan bexabarligi bilan ajralib turadi.

Ma'riiatchilar klassitsizm adabiyotidagi shartlilik, sun'iylikka qarshi chiqadilar, bu oqim vakillaridan farqli laroq oddiy kishilar hayotiga

imirojaat qiladilar, ularning kundalik tashvishlari va intilishlariga alohida e'tibor beradilar. Ingliz ma'rifatchiligidagi bu xususiyatlar Yevropa adabiyotiga ham ta'sir k rsatdi. Fransiya (D.Didro, M.J. Scden) va Germaniyadagi (C.Lessing va boshqalar) meshchanlar dramasi ingliz dramasi shaklini zlashtirdi.

Ma'rifatchilar jaholat, nodonlikni tanqid ostiga oladilar. Ingliz adibi J.Sviftning «Gulliverning sayohati» asarida hajv ti yangi tijoratga asoslangan Angliyaning nodon hukmdorlariga qarshi qaratiladi. (j.Fildmngning «Topib olingan Tom Jonson tarixi» va T.Smolletning «Perigrin Piklning sarguzashtlari» asarlarida yovuzlik va ezgulik t rsidagi an'anaviy tushunchalardan chekiniladi, hayotiy, jonli obrazlar yaratiladi. Ma'rifatchilar tarbiya, bilimning ahamiyatiga alohida ur u berganlar, t ri tarbiya yordamida zlari orzu qilgan mukammal inson - halol, mehnatkash, bilimdon kishini yaratish mumkin, deb hisoblaganlar. Biroq shunga qaramasdan ushbu adabiyotda yaratilgan yorqin obrazlar k proq ziddiyatli, murakkab shaxsJar b lib chiqdi. Masalan, frahsuz adibi A.R.Lesajning «Santilyanalik Jil Blaz hayoti tarixi» romanining qahramoni, ingliz yozuvchisi S.Richardsonning «Klarissa Garlo yoki yosh xonimning tarixi» asarining qahramoni Lovlas kabilar manfiy va musbat tomomarning yi indisi, ziga xos, takrorlanmas obrazlar b lib qoldi. Ma'rifatchilik adabiyotining yana bir ziga xos xususiyati oddiy kishilar, past tabaqa vakillari obraziga murojaat qilinishida k zga tashlanadi. Masalan, D.Didro («Ramo» asaridagi Ramoning jiyani) yaratgan obrazda bir shaxsning zida xudbinlik va tanqidiy ruh, Bomarshe asarining («Sevilialik sartarosh» asari qahramoni xizmatkor Figaro) qahramonida esa uddaburonlik, tadbirkorlik, ayni paytda, l ttibozlik, nayrangbozlik mujassam.

Nemis adabiyoti k plab badiiy kashliylotlari bilan ma'rtfatchiilikni yangi po onaga k tardilar. Buni Shillerjning «Vallenshteyn» tragediyasi va Gyotening «Faust» asari misolida k rish mumkin. Shiller («Insonni estetik tarbiyalash t rsida xatlar» asarida) va Gyote («Vilgelm Maysterning talabalik yillari» romanida) «qashshoqlik va mulohaza» saltanatida yashovchi insonlarni san'at yordamida qayta tarbiyalash mumkin, deb hisoblaganlar. Ma'rifatchilar hissiyotga ortiqcha berilishdan ch chiganlar, Russo, L.Stern, O.Goldsmit kabi ijodkorlar uchun xos b lgan sentimentalizmdan qochganlar. Haddan ortiq hissiyotga berilish ma'rifatchilar nazdida oddiy zamin kishisi uchun xos emas, buyuk shaxslar uchun esa uning ijtimoiy dunyoqarashini xiralashtiruvchi xususiyat deb topilgan. Shu sababli ma'rifatchilar yoki zaminga yaqin janrlarga yoki yuksak janr — tragediyaga k proq murojaat qilganlar. Ma'rifatchilar XVII asr klassitsizmining qolip tusinj

olgan qonuniyatlarini tanqid qilganlar, uning estetikasini sifat jihatdan zgartirganlar, unga zulmga qarshi oylar, ma'rifatparvarlik ohanglarini kirgizganlar. Volterning «Edip», «Brut», Shillerning «Messinlik kelin» tragediyalari, Gyotening «Ifigeniya Tavridda» dramasi shu jihatlari bilan e'tiborga molik.

Ma'rifatchilik davri adabiyotidagi novatorlik faqat yangi fikrda emas, yangi shaklda ham namoyon b ldi. Ma'rifatchilar mavjud shaklarga yangi k rinish, yangi mazmun baxsh etdilar. Drama janri rivoji yangi bosqichga k tarildi. Klassitsizm dramasiining yuqori (tragediya) va quyi (komediya) janrga q yadigan talablaridan chetga chiqildi, drama qahramonlari oddiy kishilar, mavzusi esa zamonaviyligi bilan xarakterlanadi

Ma'rifatchilik davri adabiyotining asosiy janri - roman vujudga keldi. Ma'rifatchilik romani erkin janr b lib, qafiy talablarga b ysunmas, makon va zamonda chegaralanmagan, asosiy tasvir obyekt real voqelik va shaxslar edi. Roman janri, ayniqsa, Angliyada muvafTaqiyat qozondi. J.Sviftning «Gulliverning sayohati», D.Defoning «Robinzon Kruzo» romanlari ushbu janrning imkoniyatlarini namoyish qildi.

Adabiyotdagi ma'rifatchilik deb nom olgan bu bosqich nazariy-estetik jihatdan ol a tashlangan qadam b ldi, badiiy nasrda yangi janrlar - tarbiyalovchi roman, maishiy roman, falsafiy qissa, hajviy epos kabilarni vujudga keltirdi, inson ruhiyati tahlilining yangi usuUarini kashf qildi.

IOGANN VOLFGANG GYOTE

Buyuk nemis shoiri va mutafakkiri, Yevropa ma'rifatchilik oqimining s nggi yorqin namoyandasi Iogann Volfgang Gyote 1749-yili Leypsig shahrida imperator maslahatchisi oilasida tu ildi. Otasi Yoxann Kaspar Gyote imperiya maslahatchisi, huquqshunoslik fanlari doktori b lgan. Onasi Elizabet Gyote Gekstor shahar meri Yoxann Volfrang Testorning qizi 17 yoshida 38 yoshli maslahatchiga turmushga chiqqan edi. Oilada t n ich farzand b lgan Iogann awal Leypsigda qiydi, s ngra esa

Strasburgda huquq va tabiyot fanlaridan tahsil oladi. 1771- yili cherkov va davlat rtasidagi munosabatlar mavzusida dissertatsiya himoya qiladi. Bulardan tashqari Gyote geologiya, optika, hayvon va simliklar haqidagi asotirlarga ham qiziqqan, san'at tarixini rgangan, rasm chizgan, Shekspir ijodiga ba ishlangan ma'ruzalarni tinglagan, she'r yozgan. Shekspir bilan bir qatorda yosh Gyotega V.Skott, Gizo, Vilmen va Kuzen kabi romantik yozuvchilar ijodi kuchli ta'sir k rsatgan, ayni paytda Fixte, Shelling, Gegel kabi faylasuflar ijodidagi

falsafiy fikr parvozi ham uni maftun qilgan, b lajak buyuk shoir dunyoqarashining shakllanishida katta rol ynagan.

Gyote z ijodini 70- yillarda boshlagan. Ilk dramalari «Gyos fon Berlixingen», «Prometey», «Muhammad», qator she'riy asarlari unga katta shuhrat keltirdi. 1774- yilda «Yosh Verterning iztiroblari» romanini yaratdi. Unda yosh qalbning ishqiy kechinmalari tasviri ijtimoiy voqealar bilan bo lanib ketadi.

Gyote 1776- yilda gersog Karl Avgustning vaziri vazifasiga tayinlanadi. U z mavqeidan foydalanib demokratik islohotlar tkazish umidida harakat qiladi, biroq orzulari t siqlarga uchraydi, niyatlari puchga chiqadi va Gyote 1786—1788- yillari Italiyaga sayohat qilishga qaror qiladi. Ushbu sayohat taassurotlari natijasi laroq «Ifigeniya Tavridada» (1786), «Egmont» (1788), «Torkvato Tasso» dramalarini yozadi.

1789- yilda b lib tgan Fransuz burjua inqilobi uning qalbida ziddiyatli fikrlar uy otadi. U inqilobning qon t kuvchi, birodarkushlik mohiyatini qabul qila olmaydi, z vatanida bunday hodisalar b lishini istamaydi. «Venetsiya epigrammalari» (1790), «Fuqaro General» dramasi (1793), «Nemis muhojirlari suhbatlari» novellasi (1794), «German va Doroteya» dostoni (1794) da ana shu qarashlar aks etgan. 1794- yili nemis klassitsizmining yorqin namoyandasi CShiller bilan d stlashadi.

Gyotening «Vilgelm Maysterning talabalik yillari» (1793—1796), «Vilgelm Maysterning darbadarlik yillari» (1821 — 1829) romanlari asosida insonning jamiyat oldidagi burchi, mas'uliyati masalasi yotadi.

Gyotening dunyoqarashiga Sharq ijtimoiy-falsafiy qarashlarining ta'siri katta b lgan. Sharq mavzusiga murojaat qilishini uning zi shunday izohlaydi: «Yevropadagi hayot sharoiti va davr taqozo qiladi». Napoleon urushidan s ng tushkunlikka tushgan Yevropa voqeligidan k ra Sharq uni ziga k proq jalb qiladi. Gyote Sharq mamlakatlari madaniyati, tarixi, adabiyotini juda yaxshi bilgan, Firdavsiy, Anvoriy, Sa'diy, Nizomiy, Rumiy, Hofiz, Jomiy kabi buyuk sharq ijodkorlari asarlari bilan yaqindan tanish b lgan. U Hofiz Sheroziyni ziga ustoz deb biladi. Sharq she'riyatidagi hayotsevarlik, inson aqliga, imkoniyatlariga ishonch tuy usi uni ziga maftun qiladi. Bu kayfiyat uning 1819- yilda e'lon qilingan «Ma rib-u Mashriq devoni» she'rilar turkumida z ifodasini topgan.

Ayni paytda Gyote buyuk asari «Faust» ustida 1772- yili boshlagan ishini davom ettiradi. «Faust» Gyotening butun ijodiy faoliyati davomidagi izlanishlarining samarasi bo'lib, Yevropa ma'rifatchilik harakati qarashlarini yorqin aks ettiradi. «Faust» asari asosida afsona yotadi, unga k ra dunyo va ayb ilmlarini mukammal egailagan isyonkor doktor Faust iblisga imonini sotadi. Gyote ijodini rgangan

olimlar ilkricha, Faust VI—VII asrlarda yashagan tarixiy shaxs b lib, favqulodda tkir aqli va aroyib shaxsiyati bilan shuhrat qozongan, sayohat qilishni sevgan. U nihoyatda qobiliyatli, bilimdon kishi b lganmi, yoki uchiga chiqqan k zb yamachi, l ttiboz odam b lganmi, bunisi noma'lum. Lekin uning qilmishlari, k rsatgan m jizalari elni qoyil qoldirgan, xalq unga ishongan, muhabbat q ygan. Bu Faust haqida k plab rivoyat-u afconalar t qilishiga sabab b lgan. XVI asrda yashab tgan frankfurtlik noshir Shpis «Mashhur folbin va afsungar doktor Yoxann Faust tarixi» nomli kitobida Faust haqidagi barcha rivoyat va hikoyatlarnijamlaydi Muallifjannat, d zax, qiyomat haqidagi diniy qarashlar, tasawurlarni ham bayon etadi. Shpis talqinida Faust tafakkur va bilimlari kuchini ishlatib inson bajara olishga qodir b lmagan ishni qila olmagach, ya'ni afconaviy g zal Yelenani asrlar qa'ridan z yoniga chorlashga muvaffaq b lmagach, iblis bilan shartnoma tuzadi va uning yordamida Yelena vasliga muyassar b ladi. Shpis fikricha, isyonkor Faust bu qilmishi uchun u dunyoda d zax tida yonmo i lozim. Isyonkor Faust shaxsi Gyoteni ziga maftun qiladi, ilk marotaba Faust haqidagi afsonaga «Prafaust» asarida murojaat qiladi.

«Faust» asari murakkab, ramzlarga, tagma⁵nolarga t la asar. Unda aniq makon va davr k rsatilmagan, konkret shaxslar nomi atalmagan, biroq doston z davrining muammolari, oyalarini aks ettiradi. Aytii paytda unda butun insoniyat dardlari, intilishlari z ifodasini topgan. Gyote insonga cheksiz mehr va ishonch bilan qaraydi, uning qudratiga qoyil qoladi, ojizligidan iztirob chekadi. «Faust» tragediyasi insonning ruhiy imkoniyatlari tadqiqiga ba ishlangan.

«Faust» she'riy shaklda yozilgan b lib, ikki qismdan iborat tragediyadir.

«Faust» asari klassitsizm an'alariga k ra «Ba ishlov», «Teatr muqaddimasi» va «Arshi a'lodagi debocha» bilan boshlanadi. Muqaddimada san'atga turlicha qarashlar namoyon b ladi. U qiziqchi, shoir va muzey direktorining suhbatidan iborat. Shoir: «Avlodlarga qolur haqiqiy san'at» deb hisoblaydi, qiziqchi esa: «Bu kungi yoshlarni xursand qilur kim? Zamonga yor b lish kichkina ishmas» deydi. Direktor: «Eng zaruri sarguzasht b lsin, K zga quvonch b lsin, dilga gasht b lsin» degan fikrda. Gyote san'atga k ngil ochish vositasi yoki pul topish manbai deb qarovchilarga qarshi chiqadi, iste'dod ilohiy ne'mat, uningcha san'at inson qalbini zgartirishga qodir buyuk kuch, u buyuk ishlarga xizmat qilishi kerak:

*Bor, izla o 'zingga bo 'lak xizmatkor,
Sen boshlagan yo 'Iga aslo bonnasman.*

*Menda tangri bermish oliy huquq bor,
Sen deb men uni loyga qormasman.
She 'riyat qalblarni yoqur ne sabab ?
Nahot bois bo'lsa balandparvoz gap!
Shoir yuragida pinhondir olam,
Jahoniyy uy unlik unda mujassam.*

(Erkin Vohidov tarjimai)

«Faust» asarida Gyote san'at tarisidagi ana shunday qarashlariga asoslangan, shoir Faust timsolida o'zining inson va borliq haqidagi qarashlarini bayon qiladi.

Tragediya qahramoni Faust - izlanuvchan, bilimga, haqiqatga tashna shaxs, u yaratuvchi, zgartiruvchi, quruvchi kuch timsoli, u zida aql, idrok, ehtirosni mujassamlashtirgan inson. Faust xarakteridagi muhim jihat biqlik, cheklanganlikka qarshi norozilikdir. Bu norozilik undagi inkor ruhi tarzida namoyon bo'ladi. «Men hargiz yomonlik tilab — yaxshilik qiluvchi kuchning bir qismi, Men inkor ruhiman, Inkor qilishni kasb qilib olganman... Xullas, siz yomonlik deb atagan Kuch — men zim».

Bu tragediyadagi Mefistofelning sozlari. Mefistofel iblis timsoli. U tashqi tomondan Faustning tamom ziddi bo'lsa-da, botinda uning ruhida yashaydi, har ikki obrazning dunyoqarashi, e'tiqodi biri ikkinchisiga tamomila teskari bo'lsa-da, aslida bir butunlikni tashkil qiladi. Asarda inson bilan shayton o'rtasida tinimsiz kurash boradi. Faust olam sirlarini bilishga, inson qudratini namoyish qilishga intiladi, tabiat bilan birlashib ketishni orzu qiladi. Bundan o'jiz qolganda olim sharbatini ichgisi keladi. Shunday paytda Shayton unga k' makka keladi, unga k' ngil parvozig, istaklariga qanot va'da qiladi. Inson va Shayton zaro ittifoq tuzadilar. Mefistofel qalbi razolatga t'la, unda tuban fikrlar hukmron, u odamzodning aqliga ishonmaydi, hayot uningcha insonga bir bor beriladigan omonat tortiq, imkon qadar undan k' proq olish, nafsni qondirish uchun yashash kerak deb hisoblaydi. U alohida odam emas, aslida u insonning ichida, doimo uning qalbiga vasvasa solib, tuban, shaytoniy istaklarni yuzaga chiqarishga undaydi. K' rinadiki, Mefistofel an'anaviy yovuzlik timsoli. Biroq bunday hukm chiqarishga shoshilmaslik kerak. Gyote yaratgan Mefistofel murakkab obraz — u masxaraboz, l' ttihoz, muttaham, ayni paytda nihoyatda aqlli, uning mushohadalari t'kir kinoyaga boy, m' ljalga aniqtegadi, ular zamirida haqiqat bor, tabiatiga isyonkorlik, j' shqinlik xos. Tangri bejiz unga Faustni topshirmaydi: «Inson tabiati uyquga moyil, Sen unga qutqu sol, turtib tur doim. Atrofida aylan, q' z' ot erta-kech, har zamon bedor tut, orom berma hech». Mefistofel

Faustga dunyoning u ilgari k r magan tomonlarini, tatimagan ne'matlarini k rsatadi. Shu tariqa Faust Shayton k magida qaynoq zamin hayotiga otiladi, qalbida yoshlik, muhabbat olovi gurkiraydi, 14 yoshli ma'suma Margaritani sevib qoladi. Biroq hissiyotga to'la sof muhabbat shayton qutqusi tufayli dahshatli yakun topadi, soddadil Margaritaning fojiali taqdiriga sabab boiadi. Faust sevgilisining azob-uqubatlarini k rganda iblisni la'natlab uni qutqarish uchun otiladi uning qismatini zgartirolmagan b lsa-da, qalbida yana insoniylik uy onadi.

Faust Mefistofelga qarata, ya'ni qalbidagi Shaytonga qarata shunday xitob qiladi:

«O zingni yum! Bu dahshatli s yloq tishlaringni menga k rsatma! Ey buyuk va poyonsiz ruh! Sen meni bir bor k rding, qalbinga quloq tutding. Nega endi meni bu maxluq bilan, xayolida faqat yomonlik boigan, zgalar amidan doimo yayragan bu benomus bilan bogiading?»

Faust bilan Margaritaning s nggi uchrashuvi asarning eng yorqin, ta'sirli sahifalaridandir. Bu yerda shaytoniy hislarga magiub boigan insonlarning iztiroblari mahorat bilan tasviilangan.

Asarning ikkinchi qismida Faustni zini Margaritaning mash'um qismati sababchisi deb bilib, o ir iztiroblar iskanjasida qolgan holatda uchratamiz. Bu yerda ham uni j shqin hayot, g zal tabiatning sehrli chorlovi, ilohiy qudrati qutqaradi, uning mudroq qalbida ikkinchi marotaba uy onish r y beradi.

*Tumanlar ichidan turguvchi sahar,
Senga yana shodon chiqurman peshvoz.
Azaliy ko 'rking-la aylab musaxxar,
Zamin, bu kech menga bo 'libsan hamroz.
Sen yana ko lcsimda uy otding istak.
Orzular ko 'kida qilurman parvoz-
(Erkin Vohidov tarjimai)*

Faust endi alsonaviy Yelenani izlab Mefistofel va kimyogar Vagner tomonidan shisha idishda yetishtirilgan sun'iy odamcha Gomunkul k magida safarga otlanadi. G zal Yelenani topadi, ular orasidagi xayoliy muhabbatdan Evforion tu iladi. Faust sarguzashtlari ramzlarga boy, ular tag zaminiga yetish alohida diqqat va tafakkur talab qiladi. Evforion halok boiadi, g zal Yelena k kka k tarilib oyib boiadi. Faust endi olam tashvishlari bilan band. U Melistotel bilan imperatorlar urushida qatnashadi, qonuniy imperator alabasiga sabab boiadi. Imperator unga dengiz b yidagi botqoq va balchiq yerlarni in'om

qiladi, shu rinda ma'rifatchilik davrining ideal qahramoni - faoliyat kishisi, yaratuvchi inson namoyon b ladi, Faust bu yerlarni insonga xizmat qildirish uchun z r ishtiyoq bilan kirishadi. Faust bir umr izlanadi, inson umrining ma'nosi va mohiyatini anglab yetishga intiladi, nihoyat zi orzu qilgan «T xta, ey daqiqa, g zalsan g'oyat» deb ataluvchi lahzalar jonli, j shqin hayotda ekanligiga imon keltiradi, hayotdan k z yumar ekan, shunday xulosaga keladi:

*Uzoq hayot yo 'lini o Hdim-u bosib,
Olam hikmatini ayladim yakun.
Kim — erk, hayot deb jang qilolsa har kun —
Erk-u hayot uchun o sha munosib.*

(Erkin Vohidov tarjimasi)

«Faust» asari insonga nisbatan umid va ishonchga t la. Hayotda ezgulik va taraqqiyot uchun kurash hech qachon s nmaydi. Shu sababli ham asar yakunida Faust ruhi «Men bilan olishdi uzoq bu banda, Yuz tuban yiqildi vaqti yetganda», deya tantana qilayotgan shaytonga emas, jannat maloyikalari hukmiga tadi, inson qalbidagi iblisni yengishga muvaffaq b ladi.

———rsgf

ROMANTIZM

Romantizm (frans. romantisme) — XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmidagi Yevropa va Amerika adabiyotidagi yonalish. Boshda romantizm shaxsiy lirik va qahramonlik qiyoslashi - romans ma'nosini anglatgan, keyin esa ritsarlar tushurishidagi yirik epik dostonlar shu nom bilan ritsarlik romanlari deb atala boshlagan. XVIII asrda Angliyada oltin asrlar va Uyg'onish romantizm deb nomlanadi hamda she'riyatning asosiy unsuri hisoblanadi.

XVIII asr oxiriga kelib bu atama Germaniyada va XIX asr boshlarida Fransiyada oltin davri yangi adabiyotini anglatish uchun qo'llana boshlaydi. Keyinchalik ajoyib fantastik, sirli, sarguzashtga oid barcha narsa ana shu shakl bilan atala bosbladi. Bir qator boshqa Yevropa mamlakatlarida romantizm shaxsiy zini klassitsizmga qarshi qo'ygan badiiy oqim tusini oladi.

Ushbu yonalish vakillari oltin asrlar san'atini ulug'lagan holda yangi davr san'atini ham inkor qilmadilar. Ular Dante, Shekspir, Servantes va Gyotelar timsolida buyuk romantiklarni ko'rsatdilar. Romantiklar san'atning asosiy xususiyatini insonning ichki olamiga e'tibor berish, ruhiyatidagi tushunish mushkul bo'lgan, ongdan tashqari holatlarga urinish berishda deb bilardilar. Romantizmning tasvir obyekti ijodkorning orzu-ideallarini namoyish etuvchi xayoliy obrazlardir.

Romantizm ma'rifatchilik oqimidan keyin vujudga kelgan adabiy metod bo'lib, oltin atrolldagi voqelik va hayotdan qanoatlanmay, boshqa real voqelikdan yuqoriroq va ideal, pokiza voqelikni orzu qilish, inson va jamiyatni mukammalroq ko'rish istagini ifodalashda mujassam qiladi.

Romantiklar badiiy shaklni yangiladilar, tarixiy roman, fantastik qissa, liro-epik doston janrlarini yaratdilar, sahnani isloh qildilar. Romantizm davrida, ayniqsa, she'riyat rivojlandi, she'riy shaklning imkoniyatlari kengaytirildi.

Romantizm metod sifatida Germaniyada aka-uka Shlegallar va E.Goiman, Fransiyada V.Gyugo va de Stal, Angliyada Bayron va Shelli, Italiyada J.LeopardivaA.Mandozni, NorvegiyadaG.msening

ilk ijodi, Polshada A.Miskevich va Yu.Slovaskiy, AQSHda F.Kuper
vn G.U.Lonfello, Rossiyada A.S.Pushkin, M.Yu.Lermontov,
N.V.Gogol ijodida z xususiyatlarini namoyon qildi.

ALEKSANDR SERGEYEVICH PUSHKIN

A.S.Pushkin rus adabiyotining eng yirik vakilidir. Uni «Rus adabiyotining dahosi» deb ataganlar. Zero, rus adabiyotidagi yangilanish, keskin k tarilish, uning kelgusidagi taraqqiyoti ana shu shoir ijodi bilan bo liq. Pushkinning zamondoshlari, u xalqni adabiyotni sevishga va hurmat qilishga rgatdi, jamiyatda adabiyotga z r havas tu dirdi, yozuvchilarni esa rus kitobxonlarini qiziqtiradigan va unga foydali narsalar t risida yozishga rgatdi, shuiing uchun ham insof yuzasidan uni haqiqiy birinchi buyuk rus shoiri deb hisoblaydilar, qimishli rus kishisi uning nomini tilga olganida imga z r hurmat va innatdorchilik bildirdi, deya tirof ctgan edilar.

Aleksandr Sergeyevich Pushkin 1799- yil 26- mayda Moskva shahrida tu ilgan. Pushkiimmg ota-bobolari Rossiya tarixida ancha katta rin tuigan obr li shaxslar b lgan. Ota tomondan bobosi Gavril Grigoryevich Pushkin z davrining yirik amaldorlaridan b lgan, keyinchalik Pushkin «Boris Godunov» tarixiy tragediyasida bu shaxsga keng rin beradi Onasitomonidan habash Ganniballar avlodiga borib taqalgan shoir Rossiya tarixidagi buyuk hukmdor Petrning asrandi

li b lgan ushbu bobosining nomini faxr bilan esga oladi Pushkin bu bobosi haqida «Buyuk Petrning arabi» asarini yoza boshlagan, lekin uni tugata olmagan. Buyuk Petr arabining kichik li Osip Abramovich Gannibal Pushkinning onasi Nadejda Osipovnaning otasi edi Shoirning otasi Sergey Lvovich awal gvardiyachi Izmaylov polkida xizmat qilgan, keyinchalik harbiy xizmatdan b shab Moskvaga k chib kelgan b lib, zamonasining badavlat va boobr kishilaridan edi.

Pushkin bolaligidan alohida e'tibor va nazorat ostida turli guverner, guvernant ayollar qurshovida sdi Ulardan rus, fransuz, ingliz tillaridan ilk saboqlar oldi Sergey Lvovich il or fikrli, madaniyatli, adabiyotga va ilm-fanga mehr q ygan ma'rifatli kishi edi. Shu sababli uning xonadoniga zamonasining taniqli shoir va yozuvchilari tashrif buyurib turardilar. Tabiatida ijodkorlik qobiliyati b lgan bola hayotida, albatta, bu tashritlar izsiz ketmadi.

Pushkin t qqiz- n yoshlaridan she'r yoza boshladi, hatto kichik komediyalar, masallar ham t qigani haqida ma'lumotlar bor, biroq ular saqlanib qolmagan.

n ikki yoshida Pushkinm Sarskoye seloda tashkil qilingan litseyga qishga beradilar. litsey Pushkin hayotida yangi bir sahifa ochadi,

uning shoirlik iste'dodining ochilishi ana shu davrga t ri keladi, bu yerda qator d stlar orttiradi. Pushkin tabiatan ta'sirchan va hissiyotga beriluvchan odam edi, bir muhabbat q ygan odamini oxirigacha sevar, undan hech narsasini ayamas edi Shu sababli litseydagi d stlari bilan umrining s nggigacha aloqasini uzmadi. Sevimli litseyiga ba ishlab bir necha ajoyib she'rlar yozdi, «Yevgeniy Onegin» she'riy romanida bu davr xotiralari k plab keltirilgan.

Pushkinning litseydagi olti yillik ta'limi uning bilimlarini boyitishda katta ahamiyatga ega b ldi. B l usi daho shoir ta namunali quvchi emas edi, zero alohida iste'dodga ega shaxslar qafiy qoliplar, tartibga b sunishni yoqtirmaydilar. Shu sababli u muntazam darslarga tayyorlanishni yoqtirmas edi. Biroq Pushkin darsdan tashqari zi istagan tarix va adabiyotga oid asarlarni ishtiyoq bilan qir edi.

Litsey hayoti davomida uning ilk she'ri matbuot yuzini k rdi. Bu «Shoir d stimga» deb nomlanuvchi she'r 1814- yili Moskvadagi «БѣлѢЖКЪ ЕВРОПѢ» jurnalida bosilib chiqadi litsey quvchilari orasida uning epigrammalari ham mashhur edi. Aynan shu litseyda yosh Pushkin iste'dodi chinakamiga tan olindi. Bu voqea shoir Derjavinning Sarskoye selo litseyiga tashrifi bilan bo liqdir. Shoir zining «Sarskoye selo xotiralari» she'rini qiydi, Derjavin juda hayajonlanib ketadi va uni ba riga bosmoqchi b ladi. Lekin hayajonga va xijolatga t lgan Pushkin qochib berkinib oladi.

Pushkin 1817- yili litseyini tamomlab, Tashqi ishlar Kollegiyasiga ishg kiradi.

Xushchaqchaq, j shqin tabiatli Pushkinni Peterburg kiborlar doirasi yaxshi qabul qiladi, bu orada yosh ijodkorlar tashkil qilgan «Arzamas» jamiyatiga kiradi. 1818- yil birinchi yirik dostoni «Ruslan va Lyudmila» ni yozadi. Bu asar xalq o zaki ijodi namunalari asosida yaratilgan. Bahodir Ruslan sehrigar Chernomor tomonidan irlab ketilgan qalli i Lyudmilani axtarib topadi. Shoirning sodda va ravon uslubda yozilgan bu asari omma tomonidan zavq bilan qabul qilinadi. Doston rus adabiyotidagi yangilanish jarayoni boshlanganidan darak berar edi. Unda klassitsizm she'riyati kishanlariga, an'anaviy uslubga nisbatan isyon mavjud edi. Asar muallif bilan quvchi rtasida yangicha munosabat rnatilayotganidan dalolat beradi: klassitsizmdan farqli laroq ular hamfikrga aylanadilar, me'daga tegadigan quruq pand-nasihat rnini d stona ohang, teng munosabat egallaydi.

Doston yaratilganidan keyin oradan k p tmasdan Pushkin Bessarabiya g natiladi va 1820—1824- yillari Rossiyaning janubida yashaydi. Tadqiqotchilar buni hurfikir Pushkinning asarlaridagi siyosiy ohanglarning hukumat boshliqlariga yoqmaganligi bilan izohlaydilar. Aleksandr I Piishkinni «zararsizlantirish» maqsadida janubga, Yekate-

rinoslavga «surgun» qiladi. Bu yerda betob b lib qolgan Pushkin general Rayevskiy oilasi bilan tanishib, u bilan biigalikda Kavkazga, bu yerdan esa Qrimga ketadi, qrim xonlarining poytaxti b lgan Boqchasaroyda b ladi, undan Kishiriyovga tadi, keyin Kiyevda yashaydi, u yerdan yana Kishinyovga qaytgach bir necha yil oldin boshlagan «Kavkaz asiri» dostonini yozib tugatadi. Doston rus adabiyotidagi ushbu janrda yaratilgan birinchi romantik y naliishga mansub asar edi. Unda ingliz shoiri Bayronning ta'siri seziladi. Shoir z oldiga «XIX asr yoshlari uchun xos b lgan hayot va uning lazzatlariga nisbatan befarqlik, inson qalbining bevaqt qarishi»ni k rsatishni maqsad qilib q yadi. Doston Pushkinga katta shuhrat keltiradi, ayni paytda bu asar badiiy jihatdan ham yangi xususiyatlarini namoyon qiladi, rus adabiyotiga inson ruhiyatini murakkabliklari va ziddiyatlari bilan k rsatish tamoyilini olib kiradi.

1822- yilda «Boqchasaroy fontani» nomli uchinchi doston e'lon qilinadi. Xarakterlarning ta favquloddaligi, qahramonlar xatti-harakatlaridagi sirlik, sujetning kutilmaganligi dostonidagi romantik ruhni kuchaytiradi. Kavkaz, Qrim taassurotlari ostida yozilgan bu asar kitobxon tomonidan katta quvonch bilan qarshi olinadi. Shundan s ng Pushkin malum muddat Odessada xizmat qiladi va 1823- yili «L lilar» asari ustida ish boshlaydi. Besarabiyada b lganida yaqindan tanishgan l lilar hayotidan olib yozilgan bu asarini 1824- yili Mixaylovskoye qishlo ida tugatadi. Doston qahramoni Aleko kiborlar jamiyatidan, shaharning b iq muhitidan bezgan, uni l lilarning erkin hayot tarzi maftun qiladi. Biroq ana shu jamiyat tarbiyalagan xususiyatlardan zi ham qutulolmaydi, aql va idrokka b ysunmaydigan, faqat qalbiga quloq tutadigan l li qiz Zaremaga ehtirosli muhabbatining fojiali yakun topishi sababi ham shunda.

Pushkin 1824- yili ota-onasining mulki — Mixaylovskoye qishlo iga surgun qilindi. Bunga uning Odessa general-gubernatori bilan kelishmovchiligi sabab b ladi. Mixaylovskoyeda uning «Qur'ondan iqtibos», «Andrey Shene», «Vakxik q shi i», «18-oktabr», «Faustdan sahna», «Stenka Razin haqida q shiq» asarlari vujudga keladi. Shu yerda «L lilar» asarini tamomlaydi. «Yevgeniy Onegin» she'riy romani, «Boris Godunov» tragediyalari ustida ish olib boradi.

Pushkinning «Boris Godunov» tragediyasi uning ijodi yangi y naliishga kirganidan dalolat beradi, asarlarida realistik uslubga moyillik k zga tashlana boshlaydi. Shekspir ta'sirida yozilgan ushbu asarda Pushkin klassik tragediyaga yangicha ruh olib kiradi, klassitsizrtning «uch birlik» qonunidan dadil voz kechadi, she'riy va nasriy sahnalarni uy unlashтира biladi, jonli xalq tili leksikasidan erkin

foydalanadi. Ayni paytda tarix haqiqatiga sodiqlikka, qahramonlar xarakterini butun murakkabliklari, ziddiyatlari bilan namoyon qilishga intiladi.

Pushkin **davrning** ijtimoiy masalalaridan ham chetda turmadi, 1826-yilgi Rossiyadagi dekabristlar q z olonida shaxsan ishtirok etmagan b lsa-da, dekabrist d stlari harakatiga befarq qaramadi. Pushkin chin hassos ijodkor sifatida erkinlik, haqiqat, umuman, ezgulik tarafdori edi, u har qanday ko'rinishdagi zulmga qarshi edi. Shu sababli shoh azabiga duchor b lgan d stlariga chin dildan hamdard b ladi. Shu tariqa uning «Sibirga», «Arion» kabi she'rlari vujudga keladi.

I^lhkinning bu davrda yaratilgan «Sezgi», «Uch kalit» kabi she'rlari inson hayotining ma'nosi, taqdirini yaratish uchun kurash va ayni paytda taqdiri azal oldidagi ojizlik tuy ularini ifodalaydi.

20- yillarning ikkinchi yarmida Pushkin «Yevgeniy Onegin» ustidagi ishini davom ettiradi. Romanning birinchi t liq nashri 1833- yilda bosilib chiqadi.

Ushbu roman turi keyinchalik davom ettirilmadi Biroq Pushkinmng bu asari uning ijodida realistik y nalishlarning barqarorlashganidan dalolat beradi Shoir tasvirda voqelikni aks ettirishning yangi, murakkab usullariga murojaat qiladi. Shoir bayonchi emas «k rsatuvchi» holatini egallaydi - rus hayoti manzaralari suratdagidek k z ngingizda jonlanadi Ayni paytda unda davrning tkir ijtimoiy-axloqiy muammolari aks etadi.

Roman markazida Yevgeniy Onegin obrazi turadi. Onegin ziddiyatli, murakkab shaxs. U yuksak didli, zukko inson, atrofida r y berayotgan hodisalarni teran idrok etadi. Kiborlar muhitidagi munofiqlik, aldov, riyoni chuqur his qiladi, zini bu muhitga yot sezadi, undagi loqaydlik, zerikishning sababi shunda. Ayni paytda u z muhitining farzandi, uning hayot tarzi, odatlaridan voz kecha olmaydi Pushkin Oneginning aniq maqsaddan, orzu-istaklardan xoli, loqayd umrguzaronligini tasvirlaydi, bu hayot bir maromda, karaxt bir tarzda kechaveradi.

Tatyana Larina romandagi yagona nurli obrazdir. K ngli musaffo, ma'suma, tashqi tomondan k rimsiz va zaifgina b lgan bu qizda juda kuchli hissiyotga qodir ulkan qalb yashiringan. U Onegin timsolida hassos qalb, dardli insonni k ra biladi, shu sababli uni sevib qoladi Tatyananing Oneginga she'riy maktubi asarning eng kuchli rinlari-dandir. Biroq Onegin Tatyananing muhabbatini rad etadi, zero muhitning yengil-yelpi sarguzashtlariga rgangan, hatto sevgi ham k ngil ermagiga aylangan qalb kuchli ehtiros bilan y rilgan bunday muhabbatga tayyor emas edi. Onegin muhabbatdan ham zerikib ulguran, uning tkinchiligiga imon keltirgan edi Shu qarash yetovida

hemaqsad, shunchaki dilxushlik uchun Tatyananing singlisi Olgaga xushomad qiladi, zi qadrlamagan narsani zgalar qadrlashi mumkinligini ylamaydi. Pirovardida Olgani chin dildan sevuvchi d sti Lenskiy bilan qattiq nizolashishgacha borib yetadi, oqibatda esa duelda uning umri bevaqt xazon b lishiga sabab b ladi.

Oneginning loqaydligi aslida aldovga, riyoga asoslangan muhitga isyon b lib, bu y l bilan bemaqsadlik, bemaslaklikdan xalos b la olmaslikni u tushunib yetmadi. Oneginning fojiasi ham shunda.

Roman s nggida qahramonning mudroq hayotida zgarish r y beradi, zi bir vaqtlar rad etgan Tatyani kiborlar muhiti davrasida, badavlat qari generalning xotini, aslzoda xonim qiyofasida k radi va birdaniga uni sevlashini anglab yetadi. Oneginning qalbi tubida ch kib yotgan asl insoniy hissiyotlar uy onadi, muhabbat ham alamli, ham shirin tuy ularini q z aydi. Tatyana tabiatiga sodiq qoladi, Oneginni hali ham sevadi, biroq u birovlarining iztirobi evaziga muhabbatga erishish adolatdan emas deb biladi, eriga sodiq qolishga qaror qiladi.

Yozuvchi Oneginni sevgi, hijron iztiroblari bilan t lgan holda qoldirib, romanini yakunlaydi.

«Yevgeniy Onegin» she'riy romani Pushkin ijodidagi realizm tomon tashlangan yangi qadam b ldi, unda voqelik, xarakterlarning realistik tasviri, ayni paytda zamonasining muhim ijtimoiy-axloqiy muammolari aks ettirilganligini kuzatish mumkin. Shu tariqa Pushkin keyinchalik rus adabiyotida Gogol, Tolstoy, Dostoyevskiy, Chexov kabi yozuvchilar tomonidan yuksak ch qqiga k tarilgan realistik y nalishlarga asos soldi.

1830- yilning kuzini Pushkin Boldinoda tkazadi. Bu yerda u «Kolomnodagi kulba» dostonini yozib tugatadi. Bu asarning sujeti atayin soddalashtirilgan, shoir g yoki yozuvchidan nasihatg ylik, gitbozlikni kutuvchi tanqidchi bilan bahs-munozaraga kirishadi.

Pushkinning «Belkin qissalari» asari ham Boldinoda yaratilgan. Unda yozuvchi har biri mustaqil b lgan hikoyalarni bir nom ostida birlashtiradi. Bu hikoyalarda realizmga moyillik sezilsa-da, romantizm elementlari hali kuchli. Pushkin qissa deb atagan bu hikoyalar sujeti asosidagi voqealar aksar holda favqulodda, kitobxonni qiziqtiruvchi, sarguzashtga moyil, bir oz ayritabiyy xarakterda. Yuqorida eslatib tilgan «B ron» hikoyasida kuyovning almashib qolishi, «Qishloqi oyimqiz» da aslzoda qizning badavlat takabbur yigit muhabbatirri qozonish uchun qishloqi oyimqiz qiyofasiga kirishi, « q uzish» hikoyasi qahramonining qasos tuy usini qalbida saqlab yurishi kabilar romantizm asarlari va qahramonlariga xos xususiyatlar b lib, mazkur t plamga kirgan asarlarning umumiy jihati sifatida ajralib turadi. Hikoyalarning yechimlari ham kutilmagan — «B ron» da aldangan

qiz aynan sha adashib nikohlangan yigitni keyinchalik sevib qoladi va hikoya s nggida bu oshkor b ladi, «Qishloqi oyimqiz» da esa badavlat yigit sevib qolgan «Qishloqi oyimqiz» otasi uylanishga undagan, yigit esa uylanishni istamagan aslzoda qiz b lib chiqadi, « q uzish» qahramoni qasosi ham kutilmagan - u raqibini jisman mahv etishdan emas, uning k zida lim vasvasasini k rishdan taskin topadi...

«Belkin qissalari» romantik elementlarning kuchliligiga qaramay tasvirning soddaligi, manzara va xarakterlarning tabiiyligi, detallarning haqqoniyligi bilan realistik rus novellasining dunyoga kelishi uchun asos yaratdi.

Shoirning Boldinodagi sermahsul ijodi shu bilan cheklanmadi, uning kichik tragediyalari ham shu yerda yozildi. «Xasis ritsar» Molyerning «Xasis» asari ta'sirida yozilgan. Biroq muallif unda Molyerdan farqli laroq shunchaki ziqna obrazini yaratish bilan cheklanmaydi. Uning qahramoni ritsarlik fazilatlarini zida mujas-samlashtirgan, ayni paytda savdogarga xos ochk zlik, oltinga boigan xirs juda kuchli, bu ehtiros darajasiga k tarilgan. Uning tabiatidagi shafqatsizlikning asosi ham shunda. «Motsart va Salyeri» tragediyasida inson tabiatidagi yana bir illat — hasad mavzusi yoritiladi. Daho san'atkor, noyob iste'dod sohibi Motsart tabiatan butunlay Salyerining aksidir. Chinakam iste'dod uchun esa yovuzlik begonadir. « rtamiyonalar xudosi» Salyeri qalbida xudbinlik illati avj olgan, Motsart dahosini tan oladi, ayni shu narsa uning qalbini kalamushdek kemiradi, pirovardida hasad, yovuzlik ulkan talantni mahv etadi.

Jahon adabiyotida mashhur Don Juan obrazi yaratilgan «Tosh mehmon», Vilsonning «Vabo shahri» asari asosida yaratilgan «Oiat paytidagi bazm» tragediyalari ham Boldinoda yoziladi.

1831- yili Pushkin xorijiy ishlar kollegiyasiga xizmatga kiradi. Bu yerda u davlat arxiviga murojaat etish huquqiga egaligidan foydalanib Buyuk Pyotr tarixini yozishga ahd qiladi.

1833- yili «Mis chavandoz» dostonini tamomlaydi. Dostonda shoir Pyotrning Rossiya tarixida boshlagan yaratuvchilik faoliyatini ma'qullagan holda, ushbu harakat zulmga, z ravonlikka, kuchga asoslanganligini ham k rsatadi. Pyotr «taqdirning buyuk hukmdori», uning zimmasiga katta tarixiy vazifa yuklatilgan va u shu vazifani ado etgan. Biroq nima evaziga? Dostonda darveshsifat Yevgeniy obrazida shoir shu fikrni ilgari suradi. Yevgeniy shohga «Rossiyani temir uzangi» bilan jilovlagani uchun ta'na qilishga jur'at etadi.

1833- yili yozilgan «Pikovaya dama» qissasida Rossiyada shakllanayotgan yangi ijtimoiy munosabatlar qahramonlar qiyofasiga z muhrini bosganligini sezish mumkin. Bu davr kishisi inson hayotida

pulning, boylikning muhimligini chuqur his etadi, boyib ketish yillarini i/laydi. Qissa qahramoni German xarakterida metin iroda, maqsadga iniluvchanlik, faollik mujassamlangan. Lekin maqsad y lida u barcha insoniy tuy ularni ham pisand qilmadi, y ldagi t siqlar nimaning cvaziga olib tasManishining u uchun ahamiyati y q.

30- yillarda yozilgan k plab asarlari shoirning Rossiyadagi krepostnoylik muammosiga munosabatini aks ettiradi. («Goryuxin qishlog'itarixi»). 1833- yili Pushkin Rossiya tarixida chuqur iz qoldirgan Pugachev q z oloni b lib tgan yerlarga sayohat qiladi, u haqidagi hikoyalar, q shiqlarni yi adi. Shu tariqa «Pugachev tarixi» asari vujudga keladi. Dehqonlar q z oloni mavzulari «Dubrovskiy» (1832—1833), «Kapitan qizi» (1833—1836) asarlarida ham aks etadi.

«Dubrovskiy» asari asosida sarguzasht sujetiyotadi. Boy, shafqatsiz Troyekurov bilan kamba allashib qolgan Dubrovskiy xonadonining yosh merosx ri Dubrovskiy rtasidagi ziddiyat sujetni harakatlantiradi. Dubrovskiy x rlangan otasi uchun qasos oladi. Bu yerda romantik muhabbat mojarosini ham kuzatish mumkin. Dubrovskiy va uning ashaddiy raqibining qizi rtasida muhabbat paydo b ladi, uning yakuni esa baxtsiz yechim topadi. Dubrovskiyning fransuz tili muallimi qiyofasida troyekurovlar xonadonida yashashi ham avantyuristik asarlar sujetini yodga soladi. Ayni paytda z x jasi uchun q z olon k targan dehqonlarning hayotiy obrazi, q z olonning dahshatli manzarasi haqqoniyligi, jonliligi bilan maftun qiladi.

Romantik elementlarga boy, bir qarashda ikki yoshning ishqiy sarguzashtlari haqida hikoya qiluvchi «Kapitan qizi» qissasida Pugachev qo'zg'olonining bevosita, realistik tasvirini k ramiz. Shoir q z olonning shafqatsiz, xunrezlik mohiyatini rad etadi, Pugachev harakatni oqlamaydi. Biroq hayot haqiqatiga sodiq shoir q z olon sardorining qiyofasini muhabbat bilan b lmasa ham, uni tushunib, tabiatidagi mardlik, tantilik, shoirona romantiklik xislatlarini tan olgan holda chizadi. Kitobxon k z ngida johil, vahshiy olomonni maqsad y lida birlashtirgan dono, ayni paytda mu ombir, shafqatsiz, shu bilan birga adolatli dehqon obrazi gavdalanadi.

Pugachev q z oloni bilan bo liq faktlarni yi ish cho ida Pushkin k plab xalq ertaklari va q shiqlarini yozib oladi, keyinchalik ulardan «Kapitan qizi» romanida, «Suv parisi» dostonida foydalanadi. 30- yillarda esa «Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak», «Shoh Sulton haqida ertak», «01tin tojli x roz haqida ertak» asarlari dunyoga keladi.

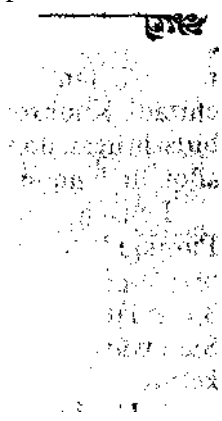
1831—1836- yillarda Pushkin sherlar yozishda ham davom etadi. «Shaytonlar», «Tunda uyqusizlikda bitilgan she'rlar», «Kuz» kabi she'rlarida ijodkor olamining sirli jabhalariga sayr etiladi, «Litsey

qanchalar k p bayram qilgani sari...», «Men yana keldim», «Shahardan tashqarida ychan kezganimda» kabi she'rlarishe'riyat, tabiat, hayot vy mamot mavzulariga ba ishlanadi. «Men zimga haykal q ydim...» she'rida esa shoir g yo zini oldinda kutayotgan fojiani sezgandek b ladi, inson tafakkurining buyukligi, iste'dod nomining chmasligi, chin san'at asarlari boqiyiligi kuylanadi.

Pushkin ijodiy yetuklik davriga kirgan palla ayni paytda uning hayotidagi s nggi bosqich b lib qoldi. Bu davrda shoir hayotida qator k ngilsizliklar r y berdi. 1833- yilda Pushkinga shoh Nikolay tomonidan kamer yunker unvoni berildi. Endi shoir saroy ballariga tashrif buyurishi, saroy odob-axloq qoidalariga amal qilishi lozim edi. Qoliplarga si maytfigan shoir qalbi uchun bu yoqimsiz vazifa edi, iste'foga chiqishga urinishlar bekor ketadi. Buning ustiga shoir hukumatdan oldindan 30 ming s m maosh oladi, endi u zi sevmagan kasbni oxirigacha bajarishga majbur.

Umuman, tadqiqotchilar Pushkin hayotining bu davrida uning kaytiyatidagi tushkunlik, qoniqmaslik hissini ta'kidlaydilar. Kavalegrad polki poruchigi, fransuz muxojiri J.Dantes bilan shoir rtasida nizo chiqishi ham uning mahzun, daqqi muhitdan zada kayfiyatiga mos edi. Saroy kiborlar guruhi rtasida shoir va uning xotini sha'nini bul ovchi i vo-b htonlar tarqaladi. Buni ta'sirchan, nozikqalb shoir k tara olmaydi. 1837- yil 27- yanvarda Pushlcin va Dantes rtasida duel b lib tdi va shoir o ir yaralandi. Ikki kundan s ng, 29- yanvarda Rossiyaning buyuk shoiri dunyodan k z yumdi.

Pushkin rus madaniyati tarixiga rus adabiy tili va yangi adabiyotining asoschisi sifatida kirgan. Ayni paytda shoirning lmas adabiy merosi jahon adabiyotining ham ajralmas mulki b lib kelyapti.

REALIZM

Realistik elementlar barcha davrdagi ijod namunalarida mavjud. Kealizm (lotincha *realis* — ashyoviy) — hayot haqiqatini asliga muvofiq (asvirlash, detallar va obrazlarning haqqoniyligini talab qiladi. Hayot haqiqatiga sodiqlik - uning asosiy shioridir. Realistlar obrazlar va hodisalarning hayotiyligiga alohida e'tibor berganlar. Asar tili, qahramon nutqi, sujet, koiiflikt kabi unsurlarning barchasi haqqoniylilik talabiga bo'ysundirilgan. Bu metod ijodkorning zini qurshab turgan voqelik va insonlar t risida ylagan haq gapini aytish, kitobxon k z ngida real hayot va real insonlarni gavdalan tirish y li bilan voqelik va inson t risidagi haqiqatni k rsatish imkonini beradi. Realistik adabiyot buyuk namoyandalarining haqiqat kurashchilari sifatidagi xizmatlari beqiyosdir.

Fanda realizmning ilk bor qachon paydo b lganligi t risida aniql fikrga kelinmagan. K plab tadqiqotchilar realizm ildizlarini juda qadim zamonlardan izlaydilar. Ibtidoiy insonning qoyalarga chizgan rasmlari va antik adabiyot namunalarida ham realistlik unsurlarni kuzatadilar. Biroq realizmning badiiy tizim sifatida shakllanishi Uy onish davri bilan bo lanadi. Aynan shu davrga kelib insonga, uning qalbiga, kechinmalariga e'tibor kuchayadi, tabiiy tuy ulari b rttirib tasvirlanadi, kechinmalarga shoirona ruh beriladi. Shekspir, Servantes asarlarida realizmning ziga xos tarzda namoyon b lganligini k rish mumkin.

Realizm taraqqiyotidagi ikkinchi bosqich ma'rifatchilik davriga t ri keladi. XVIII asrda ingliz realistlik romani vujudga keladi (D.Defo «Robinzon Kruzo» romanibilan ushbu janrga asos soladi). Inson aqliga, uning imkoniyatlariga yuqori baho beruvchi ma'rifatchilik realizmi hayot hodisalari va insonlar xatti-harakatlarini aqlga muvofiq yoki muvofiq emasligidan kelib chiqib baholar edilar. Aqlga t ri kelmaydigan xatti-harakat deganda barcha qoloq urf-odatlar, eskirgan tartibotlar tushunilar edi. Shu sababli ma'rifatchilarning ijobiy qahramonlari tkir aqli bilan ajralib turadilar, salbiylari esa qoloq, johil odamlar. Ma'rifatchilik realizmi shartlilikka y l q yadi, fantastik elementlardan foydalanadi. (Masalan, Defo, Svift

qahramonlari yoki Gyotening «Faust» asarini misol qilib keltirish mumkin;

XVIII asr adabiyotida realizm va romantizm rrtasida keskin chegara rnatish qiyin. Masalan, fransuz adibi Prosper Merime asarlarida qahramonlar, sujet romantik asarlarga xos b lsa-da, faktik aniqlik uslubdagi xolislik uni realizmga yaqinlashtiradi. Ingliz adabiyotida Charlz Dikkens asarlarida maishiy-ijtimoiy roman an'analari davom ettiriladi, hayotiy manzaralar, hayotiy odamlar obraziga murojaat etiladi, ayni paytda avantyuristik rinlar, jinoyat, sirlilik kabi unsurlarning q llanishi romantik metodda yaratilgan asarlarni yodga soladi.

XIX asrda realizm yangi bosqichini boshladi. Flober, Mopassan, rus adabiyotida Lev Tolstoy, A.P.Chexov kabi yozuvchilar ijodda renessans va ma'rifatchilik realizmidan farqlanuvchi xususiyatlarini namoyon qildilar. Fransuz adibi Floberning «Bovari xonim» romanida realizm an'analari keskin uzilish seziladi, bu asar realizmga xos hayot haqiqatiga sodiqlikni yaqqol namoyon qiladi. Endi insonning ijtimoiy hayot bilan munosabati, uning taqdiriga ijtimoiy muhit, tartibotlar ta'siri diqqat markaziga k chadi. Ayni paytda inson ruhiyati, qalbi tahliliga alohida e'tibor beriladi

Rus adabiyotida N.V. Gogol tomonidan kashf etilgan tuzum tartibotlari, ijtimoiy muhit ta'sirida maydalashgan «kichkina odam» qalbi, kechinmalari F.M.Dostoyevskiy, Anton Chexov ijodida yetakchi mavzuga aylanadi. Dostoyevskiyning bir qarashda noan'anaviy tuyulgan asarlarida inson qalbining ta murakkab, sirli manzaralari, hali qalamga olinmagan tublari ochib k rsatiladi.

XX asr boshlarida rus adibi Mixail Sholoxov, zbek adabiyotida Ch lpon, Qodiriy bu metodning lmas namunalarini yaratdilar. Amerika adibi Ernest Xeminguey, ingliz adibi Somersset Moem kabi yozuvchilar ijodida realizm zining yangi bosqichiga k tarildi, keyinchalik qir iz yozuvchisi Chingiz Aytmatov, rus yozuvchilari M.Shukshin, V.Rasputin kabilarning mazkur metod imkoniyatlarini namoyon qiluvchi asarlari vujudga keldi.

Realizm uzoq davom etgan taraqqiyot bosqichini boshidan kechirgan, yuqorida k rsatib tilganidek, uning unsurlari, xilma-xil k rinislari adabiyot tarixining barcha bosqichlarida kuzatilgan b lsa-da, uning tugal metod sifatida z imkoniyatlarini t la namoyon qilishi XX asrga t ri keladi. XX asr jahon adabiyotida ingliz adibi S.Moem, amerikalik E.Xeminguey, Lotin Amerikasi adibi Gabriel Garsia Markes singari adiblar ushbu oqimning eng k zga k ringan, uning rivojiga katta hissa q shgan va ayni paytda uni ulkan kashfiyotlari bilan boyitgan, biri ikkinchisini takrorlamaydigan ziga xos ijodkorlardir.

SOMERSET MOEM

Uilyam Somerset Moem — buyuk ingliz yozuvchisi, XX asrning nuimtoz adibi degan sharaflı nom egasi. U uzoq va mazmunli hayot k  chirdi. XIX asr oxirida ijodini boshlagan yozuvchi ikkinchi jahon urushidan keyin unga yakun yasadi. Yarim asrdan k   proq davom ctgan faoliyati davomida lmas asarlar yaratdi. U adabiyot maydoniga cndigina kirib kelganida hali Oskar Uayld tirik edi, Kipling shuhrat ch  qqisini egallagan, Gerbet Uellss va Bernard Shou, Jon Golsuorsi va Arnold Bennet kabi yozuvchilar juda tanilgan edi. Moem endi kitobxonlar ommasi tomonidan tan olina boshlaganda adabiyotga yangi bir t  lqin kirib keldi. Ular jasur «tajriba qiluvchi», yangi y  llar izlayotgan Jeyms Joys, Virjiniya Vulf, Devid Gerbert Lourens kabi ijodkorlar edi. 30- yillarning shiddatli ijtimoiy-siyosiy hayotida ijtimoiy-sinfıy t  qnashuvlardan xoli b  lgan Moem ijodi ziga xos va kamtarona k  rinardi. Moemni jamiyatdagi zgarishlar ch  chitar edi. Uning asarlaridagi yashirin mung, tushkunlik va qoniqmaslik hissining sababini tanqidchilik shundan k  rardi. Moem ijodda asosan realistik tamoyillarga tayangan b  lsa ham, asarlarida naturalizm va modernizm ta'siri sezilib turardi.

Somerset Moem 1874- yili Fransiyaning Parij shahrida tu  ildi. Otasi huquqshunos b  lib, Britaniyaning Fransiyadagi elchixonasida xizmat qilar edi. Moemlar oilasida huquqshunoslik ota meros kasb edi. Bobosi Angliyadagi Huquqshunoslar jarniyatining asoschilaridan biri edi. Moemning otasi ham yuristkonsult kasbini tanladi. U ayni paytda sayr-u sayohatni, dunyo kezishni yaxshi k  rardi. Sayohatlari natijasida ajoyib kutubxona yaratgan edi. Biroq u hayotdan erta k  z yumdi. Moem otasidan ajralganda 10 yoshda edi, ikki yil burun esa onasi vafot etgandi. Uni ruhoniyy amakisi z tarbiyasiga oladi va shu tariqa yosh Moem Angliyaga qaytadi. Kenterberida uch yil boshlan   ch maktabda ta'lim oladi, keyin esa   pka kasalligi tufayli Fransiyaning janubiga yuboriladi.

Moem 18 yoshida Angliyaga qaytadi. Bundan buyongi ta'lim va kasb tanlash masalasini hal qilishi lozim edi. Amakisi yosh Moemning ruhoniyy b  lishini istardi. Lekin Moem bunga qafiy qarshilik bildiradi, Moem ayni paytda Kembrij universitetiga kirish taklifini ham rad etadi va shifokorlik kasbini tanlaydi. Tibbiy ma'lumotni Londonda, avliyo Tomas kasalxonasida oladi. Moem haqiqiy hayotni k  rishni istardi, shu sababli Londonning qashshoq aholi yashovchi Lambert mavzesida ishlashga qaror qiladi Uch yillik tajribasi uning iaqat shifokor sifatida emas, yozuvchi sifatida shakllanishida ham katta rol   ynadi. Keyinchalik «Yakun yasab» asarida bu davrning inson qalbini, ruhiyatini

rganishda katta maktab b lganligini ta'kidlagan edi. Moemni insonning pardalanmagan asl qiyofasi qiziqtiradi, shu sababli ham uning asarlarida k ngli buyurgancha yashashni ixtiyor etgan qahranionlar k p kuzatiladi.

Moemning birinchi romani «Lambertlik Liza» 1897- yilda naturalizm an'analarida yozilgan. Bu roman oddiy ayol taqdiri haqida b lib, u atrofidagi johil kishilar tufayli sevisish huquqidan marhum qilinadi.

1907- yilda yozilgan «Ledi Frederik» pyesasi Moemga katta shuhrat keltiradi. Aslida bu asar sof tijorat maqsadida yozilgan, k ngilochar komediya edi.

1915- yilda Moemning eng yaxshi romanlaridan biri b lgan «Inson ehtirosi yuki» nashr etiladi. Bu asar realizm y lida yozilgan b lib, ma'lum ma'noda avtobiografik xarakterga ham ega.

Birinchi jahon urushi boshlailgach, Moem avtosanitar qismiga chaqiriladi va Fransiyada xizmat qiladi. Keyin bir yil davomida Shveytsariyada razvedka b limida ishlaydi. Hatto 1917- yilda Britaniya razvedkasi tomonidan mahfiy vazifa bilan Sankt-Peterburgga boradi. Bu yerda zirnmasiga yuklangan vazifani amalga oshirmagan b lsa-da, sevimli yozuvchilari Tolstoy, Dostoyevskiy, Chexovlarni bergan yurtida b lib kelganidan afsuslanmaydi.

Urush oxirida Shotlandiyadagi sil kasalliklari shifoxonasida davolanadi. U kasalxonadan chiqqanda, urush tugagan edi.

Moem marhum otasidan sayohatga ishqibozlikni meros qilib olgan edi. U dunyoning k pgina joylarini kezib chiqadi. zi bilgan, k rgan joylarni asarlarida tasvirlaydi. Uning qahramonlarini goh Yevropa va Amerika mamlakatlarida, goh Tinch okeani orollarida, goh uncha katta b limgan port shaharlarida uchratish mumkin. Yozuvchi dunyoni kezar ekan, uning diqqat markazida inson turadi.

Moemning yozuvchi silatida shakllanishi oson kechmagan. U zini havaskor yozuvchi deb hisoblardi. Biroq shunga qaramasdan tirikligidayoq shuhrat ch qqisini egallay olgan ijodkor edi. Uning kitoblari nihoyatda tezlik bilan sotilib ketar, nashriyotlarga katta foyda keltirar edi. Bunga u iste'dod va mehnati bilan erishgan. Fransuz yozuvchilari Zolya, Stendal, Balzak, A.Frans, ayniqsa, Mopassandan ta'sirlangan. Falsafa, tibbiyotdanyaxshixabardorb lgan. Inglizlardan J. Svift nasrini sevgan. Tanqidchilik Moem asarlarida lirizm yetishmasligini k rsatib tadi. Buni yozuvchining zi ham tan olgan, biroq bu narsani kamchilik deb hisoblamagan. «Nosir sifatida, — deb yozadi u, - men neolit davrida ordagi gulxan yonida ertak aytib bei uvchilarning asrlar osha bugungacha yetib kelganlari sirasiga kiraman. Men gapirib beradigan narsam b lsa, juda qiziq hikoya qilib bera olaman. Boshqa hech qanday maqsadni z oldimga q ymayman».

Moemning 1919- yilda yozilgan mashhur romani «Oy va sariq 6haqa» da ham shu usulni k ramiz. Asar qahramoni Charlz Striklend juda aroyib tabiatli shaxs. U san'at y lida hayotning bflrcha ne'matlaridan voz kechadi. Oilasi, yaxshigina daromad keltiruvchi ishini tashlab Taitiga ketadi va butunlay zini san'atga toa ishlaydi. Striklend tanlagan san'at y li oson emas edi, qanchadan-qancha moddiy va ma'naviy zarbalarga dosh berish, nafs tuy usini yengish lozim b lardi. Chunki yasbash uchuu pul kerak edi. U chizgan suratlarni tirikligida hech kim tushunmaydi. .sotib ham olmaydi. U ham jismonan, ham ruhan juda baquvvat odam. Striklendni zgalarning u haqda nima ylashlari, san^ati keltiradigan foyda, shon-shuhrat, hayotning moddiy tomoni umuman qiziqtirmaydi. U z iste'dodini himoya qila biladi. Uning uchun muhimi ijod qilish, k nglidagini m yqalam orqali iibdalash. U kimdir va nima uchundir emas, taqdirida san'atkor b Jish yozilgani uchun ijod qiladi. Biroq ayni paytda bu san'at fidoyisi atrofida gilami unutib q yadi. U san'at ham odamlarsiz mavjud b lolmasligi haqida ylamaydi. Striklend taqdiri fojiali tugaydi. U Taitida o ir kasallikdan vafot etadi. Striklend faqat orzutar bilan yashar edi, ma'lum ma'noda zi istagan ijod erkinligiga erishadi ham, ammo u erishgan erkinlik tkinchi. U faqat ruhiy ozodlikka erishgan, buni u ilhom holatida sezgan. Biroq voqelikning fojeiy yakunidan xalos b la olmaydi.

Moem «Missis Kreddok» (1900), «Sernaqsh qoplama», «Pirog va pivo» (1930), «Burchak» (1932), «Teatr» (1937), «Rojdestvo ta'tillarj» (1939) kabi romanlar miiallifL Bu asadar asosida tkir dramatik ziddiyatlar yotadi

Moem iste'dodi hikoya janrida yorqin namoyon b ladi. Uning hikoyalari, odatda, juda qiziqarli sujetga ega b lib, kitobxon diqqati bir zumga ham chal imaydi, yechim esa mutlaqo kutihnagtin b lib chiqadi. U tkir sujetni psixologizm bilan uy unlashtira biladi. Moem realist sifatida hikoyalarida barcha narsaning hayotga mos b lishiga mtiishini ta'kidlaydi. O'zi aytganidek, fantastikadan, uydirmadan qochadi. Biroq shunga qaramasdan uning hikoyaJarida inson kutilmagan tomondan kashf qilinadi, uning kutilmagan jihatlari ochiladi. Moemning k plab hikoyalar t plamlari nashr qilingau. Ular orasida «Barg titro i» (1921), «Kauzarina» (1926), «Birinchi shaxs tilidan» (1931), «Taqdir yinchoqlari» (1947) ayniqsa shuhrat qozongan. Hayotiy voqealar kutilmagan, inson xatti-harakati jumboq b lishi mumkin. «Insonga xos nimadir» hikoyasining qahramoni badavlat va g zal Betti hayoti shu llkrning isboti. U san'atni, adabiyoini sevadi. Nihoyatda oqila ayol. Tabiat uni yuksak did bilan taqdirlagan.

Lekin bu ayol hayotining zgalardan yashirin qoron i tomonlari ham bor. U boylik uchun sevmagan kishisiga turmushga chiqadi, keyinchalik bu odam bilan ajralishadi, uning baxtsiz hayoti fojiali yakunlanishiga sabab b ladi Xizmatkor haydovchisi bilan ishqiy munosabatga kirishadi. Ayni paytda buni pardalay biladi. Shunisi qiziqki, uni bir umr sevgan, bilim va daraja jihatidan unga munosib Kerazersning sevgisini bila turib uning turmushga chiqish taklifini rad etadi. Betti hayotining tuban tomonidan uyalmaydi, zini baxtli deb biladi, chunki u istaganicha hayot kechiradi. <Jeyn» hikoyasidagi vaziyat ham kutilmagan. Nihoyatda kamsuqum va yosh b lmagan missis Fauler t satdan zidan 26 yosh kichik yigitga turmushga chiqadi. Unga uylanayotgan yigitning hech qanday arazli niyati y q. U chindan ham Jeynni sevadi Yana ham qizi i, ma^lum muddat tgach, kiborlar jamiyatida hammaning e'tiboriga sazovor b lgan Jeyn eri Gilbert bilan ajrashib, yana boshqa yaxshi bir odamga turmushga chiqadi. Bir qarashda aroyib tuyulgan bu hodisa oyatda tabiiy hikoya qilinadi. Yosh ham, aytarli g zal ham b lmagan Jeynning eng muhim fazllati uning soddaligi va qalban be uborligi. U boshqacha k rinishga intilmaydi ham, shunisi bilan zgalarni maftun qiladi. Inson yuksakliklarga k tarilishi va nihoyatda tuban ketishi ham mumkin. Chunki qanchalar ruhan yuksak parvoz qilmasin, baribir, u yer odami va unga zamin tashvishlari begona emas. Biroq yozuvchi k proq ruhiy yuksaklikka erisha bilgan, tan ehtiyojlarini yenga olgan qahramonlarga qoyil qoladi. Uning «Sanatoriy», «Bo'ysunmas» hikoyalaii shu jihati bilan diqqatga sazovor. «Sanatoriy» hikoyasining kasallik tufayli limga mahkum qahramoni sevib qoladi Uning muhabbati lim oldidagi q rquvni yengishida yordam beradi.

«B ysunmas» hikoyasining qahramoni Annet zi tushib qolgan vaziyatga b ysunishni istamaydi. Voqealar urush paytida b lib tadi. Nemis soldati tomonidan nomusi toptalgan Annet o ir vaziyatga tushib qoladi. Lekin nemis Gans kutilmaganda Annetni chindan ham sevib qoladi. Unga uylanmoqchi, tu ilajak farzandga otalik qilmoqchi b ladi. Bundan qiz foydalanishi mumkin edi, chunki uning holatida bu eng qulay y l. Ota-onasi ham qizini insofga chaqiradilar, chunki Gans ularni sov alar bilan ta'minlar, buning ustiga qizlarini sharmandalikdan qutqarmoqchi edi Biroq Annet uchun bundan ham yuksakroq narsalar bor. U vatanini toptagan bosqinchiga b ysunishni istamaydi. Ayni paytda kurashda yol iz edi. Annet yengilmaslikka qaror qiladi, jinoyatga q l uradi — farzand tu ilgaeh, uni ch ktirib ldiradi. Dahshatlijinoyat. Brroq Armet z qalbiga qarshi botmadi, bu uning ma'naviy alabasi edi Somerset Moem 1965- yilda vafot eladi.

ERNEST XEMINGUEY

Buyuk Amerika yozuvchisi Ernest Xeminguey hayoti tirikligidayoq 'ifsonaga aylangan edi. Sayohat-u sarguzashtlarga, zafar va ma'luhiyatlariga, sevgi va ayriliqlarga boy umri davomida bu ajoyib shaxs lmas *ijod* namunalari yaratdi. Adabiyot, badiiy ijod uning hayoti mazmunini tashkil qilar edi.

Xeminguey 1899- yil 21- iyulda Chikagoning Ouk-Park shahrida tu ilgan. Onasi Greys Xoll opera q shiqchisi edi. Shifokor-terapevt va sportchi b lgan Klarens *Edmoosni* uchratgach, Greys operani tashlab unga turmushga chiqadi. Ernest ouadagioltibolaningto'ng'ichi b lgan.

B lajak yozuvchi ijodini juda erta boshladi. Ouk-Park maktabida qib yurgan paytlaridayoq maktab gazetalarida uning hikoya va she'rlari bosilib turar edi.

Maktabnitamomlagach, 1917- yilda Xeminguey armiya *xizmatiga* kirmoqchi, birinchijahonurushidaqatnashmoqchiboladi. Biroqk zi jarohatlanganligi sababli armiyaga chaqirilmaydi. Shusababli 1917—1918- yillarda Kanzass gazetasi «Star» da muxbir b lib ishlaydi. 6 oy tgacn k ngilli sifatida Yevropa armiyasiga qabul qilinadi, Italiya-Avstriya frontida *qizd* Xoch Amerika Otryadining haydovchisi b lib xizmat qiladi. 1918- yilda oyo idan yaralanadi, shu holda yarador italiyalik soldatni jang maydonidan olib chiqadi. Jangda k rsatgan mardliklari uchun ikki marotaba Italiya ordenlari bilan taqdirlanadi Gospitalda davolanayotganda amerikalik shafqat hamshirasini sevib qoladi (bu sevgitarixi oradan n yil tgach «Alvido, quroll» asarining dunyoga kelishiga sabab b ladi). Ouk-Parkka qaytgach, Xeminguey uchun Chikagodagi bir maromdagi sokin hayot zerikarli tuyuladi va Chikago jurnali redaksiyasiga ishga kiradi. Bu yerda u mashhur yozuvchi, k plab amerikalik buyuk ijodkorlarning y lboshchisi Shervud Anderson bilan tanishadi. Anderson unga Parijga borishni maslahat *bQmdi*. *Vaiij* san'at, adabiyot va ma'naviyatning markazi hisoblanar edi Chinakam ijodkor b lish uchun Fransiya ilhom manbai edi. Xeminguey Anderson maslahatiga amal qilib 1921- yili Yevropaga y l oladi. Shu yili u Xedli Richardsonga uylangan edi.

Fransiyada yashab yurgan kezlarida Xeminguey juda k p sayohat qiladi Parijda yashovchi amerikalik yozuvchilar Gertruda Stayn, Ezroy Paund, Skott Fisjerald bilan tanish edi. Xeminguey *Hhom* bilan ijodga sh n iydi Uning shiori «Muhimi bir satr b lsa ham haqiqatni yozish, qolgani esa z- zidan b laveradi» edi Xemingueyning *flk* kitobi 1923- yilda «Uch hikoya va n she'r» nomi bilan chiqadi, keyinroq esa «Bizning kunlarimizda» hikoyalar t plami bosiladi Mazkur

t plam Xemingueyning ziga xos uslubi, z qahramonini topganidan dalolat buradi.

1926- yilda Sh. Andersonning romanlaridan biriga parodiya tarzida «Bahor yomg'irlari» romani e'lon qilinadi. Bu roman «Charlz Skribnes» nashriyotining mashhur muharriri Maksuel Perkinsning diqqatini jalb qiladi. 1926- yil oktabrida Xeminguey «Quyosh baribir chiqaveradi» romanini yozib tugatadi. Asar yozuvchiga katta shuhrat keltiradi, Xemingueyni yosh va umidli ijodkor deb tan oladilar.

Roman urushdan keyingi y qotilgan avlod ruhiyatini, kayfiyatini aks ettiradi. Uning qahramonlari birinchi jahon urushidan keyingi tushkun holat girdobidagi, urush tufayli ruhan mayib qilingan kisliilardir. Roman voqealari ham qalbi, ham jismi mayib qilingan Djeyk Brans tilidan hikoya qilinishi bejiz emas. Hayotidagi ma'naviy tayanchlaridan mahrum b lgan bu kishilar umr mazmunini k tigilocharlik, baliq ovi, korrida, ichkilik va sevgida deb biladilar. Asar qahramonlari real hayotdan olingan roman bosilib chiqqach, Xeminguey d stlari undagi k plab qahramonlarni, shuningdek, yozuvchining zini ham tanidilar. Bu ham asarning shuhratini la'minlagan omillardan b ldi.

1927- yilda Xeminguey Polina Pfyorferni sevib qoladi va birinchi xotini bilan ajrashgach, unga uylanadi.

1927- yilda uning «Ayolsiz erkaklar» nomli t plami chiqadi. Shundan s ng Xeminguey Amerikaga qaytadi, Floridada q nim topadi va zining ikkinchi romani «Alvido, Quroll!» ni yakunlaydi. Bu roman yozuvchining shuhratini yanada oshirib yuboradi. Tanqid-chilik romanga yuksak baho beradi, uni adibning eng yaxshi asarlari qatoriga kiritadi. Roman mavzui urush va sevgidir. Italiya armiyasida xizmat qiluvchi amerikalik ofitserning ingliz hamshirasiga b lgan g zal va fojiali muhabbati Xemingueycha betakror talqinini topadi. Muhabbat mavzusi jimjimador, romantik, shoirona libosda emas, bosiq, xolis, sirtidan befarq, biroq ichdan chuqur hissiyotga y rilgan tasvir yo'sinida ifodalanadi.

30- yillarga kelib Xeminguey ijodida bir qadar tushkunlik kaytiyati kuzatiladi. Bunga sabab qilib yozuvchini «shon-shuhrat mast qilib q yganligi» deb k rsatadilar. Bunga dalil tariqasida Xemingueyning zini «chinakam erkak» qilib k rsatishga intilishi, ispan korridasiga, yirtqich hayvonlarning afrikacha ovga b lgan ehtirosi, atrofida qilarga bepisand munosabati kabilarni keltiradilar. Bu davrda yaratgan asarlari: «Tushdan keyingi lim», ispan korridalarini aks ettiruvchi «Afrikaning yashil d ngliklari», Afrikaga b lgan sayohat kundaliklari, voqealar Floridada kechuvchi «Bor yoki y q» qissasi kabilardir.

30- yillar yozuvchining ijodidan faqat ikki hikoyasi «Frensis Mnkaombernining qisqa baxti» va «Kilimanjaro qorlari» tanqidchilikning Hobi bahosini olishga muvaffaq bo'ldi.

Ispaniyadagi fuqarolar urushi Xeminguey hayoti va ijodida tub burilish yasadi. U zini chin ijodkor sifatida namoyon qildi. Buyuk istidod egalarijamiyat dardlariga nisbatan ta'sirchanliklari bilan ajralib turadilar. Xemingueyning ispan urushiga faol munosabati ham shuning dalilidir. Respublikachilar uchun pul yo'q yozuvchi Shimoliy Amerika gazeta assotsiatsiyasi harbiy muxbiri hamda «Ispaniya yeri» hujjatli asarining ssenariy muallifi sifatida Ispaniyaga yo'lloladi.

Ispaniyaga ikkinchi sayohatidan so'ng Xeminguey «Beshinchi kolonna» nomli pyesasini yozadi, unda 1937- yil kuzida Madridning qamal qilinishi tasvirlangan.

Xemingueyning bu davr ijodidan eng yorqin asar «Qo'ng'iroq kimni chorlaydi» romanidir.

Asarga ingliz shoiri Jon Donning quyidagi so'zlari epigraf qilib olingan: «Hech qachon qo'ng'iroq kimni chorlayapti deb so'z bema'nima, u seni chorlayotir». Roman Ispaniyadagi fuqarolar urushi voqealariga bag'ishlangan. Bosh qahramon Robert Jordan respublikachilar tomonida jang qiluvchi amerikalik kengillidir. Har daqiqa, soniyada sovuq qonim sharpasi sezilib turgan shafqatsiz urush sharoitida Robert Jordan qalbida ispan qizi Mariyaga nisbatan muhabbat uyg'onadi. Bu sevgining, baxtning omonatligi asarga fojiaiy ruh baxsh etsa, Mariyaning ayanchli otmishi fojiiylikni yanada kuchaytiradi. Biroq inson baribir insonligicha qolishi, eng chorasiz, umidsiz qolgan daqiqalarda ham baxtga intilib yashashi qonuvchi qalbiga yorug'lik baxsh etadi. «Qo'ng'iroq kimni chorlaydi» yozuvchiga katta shon-shuhrat keltirdi.

1940- yilda Xeminguey Marta Gellxorniga uylanadi, Gavana yaqinidan uy sotib oladi va xotini bilan Xitoyga safar qiladi. 1944- yili Londonga harbiy muxbir sifatida yo'lloladi (bu davrga kelib u xotini bilan ajrashgan edi). Britaniya harbiy havo kuchlarida xizmat qiladi va 1944- yilning 25- avgustida Amerika qo'shinlari bilan birgalikda Parijga kirib keladi. Yozuvchi ittifoqchilarning harbiy harakatlarida faol ishtirok etadi, hatto muxbirligini unutilib yuborayozadi, jasorati uchun bronza medali bilan taqdirlanadi 1946- yilda Gavanaga qaytadi. Bu yerda u «Tayms» jurnalining muxbiri Meri Uelsh bilan tanishadi. Xeminguey unga uylanadi va umrining oxiriga qadar bu ajoyib ayol bilan turmush kechiradi.

1950- yilda «Daraxtlar soyasidagi daryo» romanini e'lon qiladi. Asar voqealari Ikkinchi jahon urushini aks ettiradi, Italiyada kechadi. Tanqidchilik bu romanni sovuq kutib oldi Yozuvchini sentimentallikda,

oziga ta bino q yib yuborganlikda aybladilar. Har-t<r^- bu romanga felyeton, parodiyalar ham yozildi.

Biroq 1952- yilda dunyo yuzini k rgan «Chol va de^: «igiz» romani yozuvchi ijodiga nisbatan yuzaga kelgan ishonchsizlikni, u-^Kiing iste'dodi s na boshladi, degan qarashlarni tumanday tarqatib >rtaX=r»ordi- Keksa, omadsiz baliqchi haqidagi amgin lirik qissa *tanqid*.<^m^ilik va keng kitobxon ommasi tomonidan yuksak baholandi. B u t T U dunyoga Xemingueyning shuhrati taraldi, 1953- yilda bu asari u c ^J h u n Pulitser mukofoti bilan taqdirlandi.

1954- yilda Xeminguey «Chol va dengiz» romanida 3/^ana t>ir" karra namoyish etilgan yozuvchilik mahorati uchun hamda z a m - «z^»naviy nasrga k rsatgan Wsiii uchun Nobel mukofoti bilan taqdirlaxaL<c^i-

Mukofot topshirish marosimida Shved akademiy^s^ining a'zosi Anders Esterling Xemingueyga <<davrimizning eng aha;rr*:->-yatga molik adiblaridan biri» deya baho beradi.

Xeminguey so li i yomonlashganligi tufayli N o l > ^ l mukofoti taqdimotida qatnasha olmaydi.

1960- yilda yozuvchi Rochersterdagi Mayo kasalxonasi«X_-a davolandi, unga ruhiy xasta, tushkunlikka tushish kabi tashxislarJaJi- . q yadilar. Kasalxonadan chiqqach Xeminguey ortiq ijod qila olmasXJl gini anglab yetdi va 1961- yil 2- iyunida z joniga qasd etdi.

Xemingueyning o'limi dunyo san'at ahlini larzaga s o l c i i Amerika tanqidchisi Edmund Uilson «bu hodisa bulun bir avlodirrrXjzning tarnal toshlaridan biri t satdan qulab tushishi bilan teng», d o y ^ a yozadi.

GABRIEL GARSIA MARKES

Gabriel Garsia Markes - buyuk Kolumbiya y o z u v c r r i ^ i, mashhur romanlar, qissalar, hikoyalar muallifi, Nobel mukofotinira,^ sovrindori.

Markes 1928- yil 6- martda, Kolumbiyaning ArakatiaX-^a shahrida tu ilgan. Arakataka Atlantika okeani yonba irlari va Kx>X~«Jrnbiyadan uncha uzoq b l magan Magdalena daryosi sohilida j o y l a s X ^ g a n Jachik shaharcha. Markesning otasi telegrafchi edi. Yozuvchi is~ti^'dodining shakllanishida buvisi Trankilinaning ta'siri katta b l di. Trankilina kuchli, matonatli ayol edi, oila *tizgmi uning* q lida edi. ^ S ^ y n i paytda 1899-1903- yillar fuqarolar urashining ishtirokchisi b o ^ X ^ a n bobosi kekxa polkovnik Nikolos ham yosh Gabriel hayotida 4^*'chmas iz qoldirgan. Ijodkor sifatida shakllanishidagi uchinchi o r r r X X x n Markes zi sgan muhitda deb biladi. U yashagan shahaLJC turmushi aroyibotlarga t la, fantastika va voqelik ajoyib tarzda u y g ; ^nnlik kasb etgan *edi*. Bobosining limidan s ng 8 yoshida Markes ^ ^ j *rakatakani tark etadi, uni Sapakira shahridagi maktab-mternarjg;;^ qishga

,/>taba yozishga
iKjiadilar. Ilk ma* ota universiA
1946- yilda V* M
Fft v • ^ h ^ l
Markesning P^yoligahamfe A V ^
yo/uvchib lishr^^agan edi \ \ * * 3fc
yiab ham kc iaasd qUhigac^
y lboshchisiga \$^a shahrigakoA
MarkesKarta^^aHvnirati;un V *V VUda

k rishga qaror ^iUadMkes kes^^k^o^v^ll,
1950-1954-^j
bo'limini boshqaUotabamuaiull C ° t t I

Makondo shahri " bo<ladi. ** \m £ "84^
mavzusihampa^ ,kes Bogota A ^ ? * < * G \ i'
1954- yilda 4 ^ « ! «
ishmi davom etu^petador* * \ Y ^ .r ^ MM
1955-yflda«#^daishi_a5A\ ^ d ^

j^a«^'^qissaaamashi W ^H "l ttCW
anqidchUflc n i ; buui y o z u W ^ Vo^<>f
paytda qissada uA^a bo'ysUu4 W ^ W
vozuvchi maqsa^^hiriiv hji VLiAv "
"pjsqnish kabi- VliAv
yuklay bflish, u M ^ a k badiiylik^a © v ^ ! f e \
sayqaUashtirish, ^f_bu a s a t ^ W ^ S ' ^
erishish maqsad^da uomsi2. A « W * ^ v C I
voqeasi 1956- J > ^ 4 l S S ? ^
qahramoni fuqaf? Makoudo ^ M ^ l i i V l.
xotiralarida vata'
tasvirga real va
«Polkovnikka he^1

gidir. Bu iasonning voqelik absurdligiga, ochlik, qashshoqlik va ojizlikka, hissizlikka sabot-matonat bilan qarshi turishi, uning adolat tantanasiga b lgan lmas ishonchi t risidagi qissadir. Ana shu jihatlar qissaoi Xemingueyning mashhur «Chol va dengiz» asari bilan yaqinlashtiradi.

Markes lurli lotin amerikasi gazetalarining muxbiri sifatida Yevropaning k plab mamlakatlarini kezib chiqadi, ma'lum muddat Venesuelada yashaydi, 1961- yildan Meksikada q nim topadi va «Xosiyatsiz vaqt» romanini tugatadi. Asar birinchi marta muharrirlar tomonidan buzilgan holda Ispaniyada nashr qilinadi, 1966- yilda Meksikada t liq va asl holida bosiladi. Asar mavzui z ravonlik va uning shaxsni yemiruvchi mohiyatidir. Bu asarda yana Makondo shahri namoyon b ladi, Aureliano Buendia, Rebeka nomlari paydo b ladi. (Ular keyinchalik yozuvchining <<Tanxolikning yuz yili» romanida ham ishtirok etadi).

Bolalik xotiralari, z ravonlik va yol izlikning taqdir ekanligi t risidagi fikr yozuvchiga tinchlik bermaydi. Keyinchalik ushbu tuy u «Katta onaning ma'rakasi» hikoyalart plamida zining badiiy ifodasini topadi. T plam dunyo yuzini k rgach, Markes ma'lum muddat adabiyot ishidan uzoqlashadi, kuchini kinematograpiya sohasida sinab k rmoqchi b ladi.

Biroq kino san'atida Markes zi istagan narsani topa olmadi: «Kinoda ishlab, men, albatta, tasviriylik boshqa hikoyalash elementlaridan k ra ancha afealliklarga ega ekanligiga ishonch hosil qildim, biroq, shuningdek, maTum jihatdan chegaralangan ekanligiga ham amin b ldim va bu men uchun kutilmagan kashfiyot b ldi; faqat shundagina roman qanchalar cheksiz imkoniyatlarga ega ekanligini anglab yetdim», deb yozadi.

1965- yilda Markes yana zida yozishga kuchli ehtiyoj va ishtiyiq sezadi hamda ixtiyoriy ravishda 18 oyga uzlatga chekinadi - shu tariqa 20 yil davomida yozuvchi qalbida ardoqlab kelgan asari «Tanxolikning yuz yili» vujudga keladi. Roman 1967- yil Buenos-Ayresda bosilib chiqadi va yozuvchiga olamshumul shuhrat keltiradi. Asar tiraji uch yarim yil ichida yarim miliiondan k proq nusxani tashkil qiladi, bu Lotin Amerikasi uchun misli k rilmagan hodisa edi. Roman haqida gap ketganda «magik realizm» iborasi q llanila boshladi, bu tushuncha aynan Markes uslubiga xos b lgan xususiyat bilan bo liq ravishda paydo b ldi. Magik realizm lotin amerikasi yozuvchilari ijodiga xos b lib, cheksiz erkinligi, yer hayotini xayolot, ongning tub-tubida yotgan hissiyotlar bilan uy un ravishda tasvirlash bilan xarakterlanadi. Asar dunyo romanchiligi va realizm tarixidagi yangi bosqich sifatida yuksak baholandi.

«Tanholikning yuz yili» k p planli asardir. Unda Buendialar Milolasining olti avlodi tasvirlanadi. Voqealar yozuvchining ardoqli Makondo shahrida kechadi. Adib ushbu shahar va undagi insonlar larixi orqali Lotin Amerikasi tarixi va unga z muhrini bosgan lamaddunning ta'sirini aks ettiradi. Ayni paytda roman jahon adabiyotining antik eposdan maishiy romangacha bosib tgan y li hamdir. Yozuvchi Buendialar oilasi misolida insoniyat ongi laraqqiyotini tadqiq etadi Boshdagi buyuk Renessans davrining linib-linchimas, izlanuvchan va tadbirkorkishisi Aurleanio Buendia timsolida XX asrga yetib keladi. U barcha sohalarni qamrab olgan begonalik, yol izlik qurboniga aylanadi. Shu romani bilan yozuvchi Makondo va uning aholisi mavzuiga s nggi nuqta q yadi. Keyin yaratilgan asarlarida ushbu qahramonlarga va mavzuga qaytmaydi.

1972- yilda «Soddadil Erendira va uning shafqatsiz buvisi haqida mislsiz amgin qissa» hikoyalar t plami bosiladi. Shundan e'tiboran Markes uchun hukmronlik va z ravonlik yetakchi mavzuga aylanadi. «Buzrukning kuzi» romanida ushbu mavzu chuqur tahlil qilinadi, z ravonlik va shafqatsizlikning g'ayriinsoniy mohiyati ochib beriladi. Asar markazida z ravonlikni hayotning asosiy qonuni deb bilgan kuchli shaxs obrazi turadi.

1981- yilda «Oshkora qotillik qissasi» asari e'lon qilinadi, oradan bir yil tgach esa Markes Nobel mukofoti bilan taqdirlanadi.

—————rjsgf

MODERNIZM

Modernizm fransuzcha moderne (zamonaviy, eng yangi) s zidan olingan b lib, XX asrning 20- yillarida vujudga kelgan badiiy estetik tizimni anglatadi. Shu davrdan boshlab XIX asr san'atidan farq qiluvchi yangi san'at shakllana boshlaydi.

Modernizmning vujudga kelishiga Shopengauyer va Nitshe irrasional falsafasi, Bergson intuitivizmi, E. Gusselning fenomenologiyasi, Freyd va Yung psixoanalizi, Xaydegger, keyinroq Sartr va Kamyu ekzistensializmi, Franfurkt maktabi ijtimoiy falsafasi oyalari asos b lib xizmat qildi. Modernizm ma'lum ijtimoiy davr mahsuli edi, XIX asr oxiri — XX asr boshlarida jamiyat hayotida yuz bergan ijtimoiy va ma'naviy tushkunlik (bu dekadentlik atamasi bilan nomlanadi) adabiyot va san'atga z ta'sirini k rsatdi. Modernizmning paydo b lishi bir tomondan jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga norozilik ifodasi edi, zero ular ijtimoiy zgarishlar, inqilob-ut ntarishlar bilan insonni baxtli qilib b lmasligini anglab yetdilar; modernizm oqimining oyaviy asosini tashkil qiluvchi falsafa insonning ijtimoiy tomoniga emas, ruhi, qalbiga asosiy e'tiborni qaratdi.

Modernist zlaridan oldingi falsafani narsalar falsafasi b lgani uchun tanqid qiladilar, falsafa diqqat markazida inson turishi lozim, degan fikrni ilgari suradilar, insonning asl hayoti real voqelikdagi emas, k ngildagi, ongdan tashqari, aql-idrokka b ysunmaydigan hayoti deb biladilar. Ayni paytda ular an'anaviy shakldan ham qoniqmaydilar; XIX asr realizmi va romantizmi uchun xos b lgan qolip tusini olgan shakl va usullarni takrorlash, naturalizmning voqelikdan passiv nusxa k chirishi, badiiy ijodda akademizmga qarshi isyon k tardilar.

Ushbu y nalish tarafdorlari an'anaviy shakl hozirgi zamon voqeligini k rsatishga ojizlik qilib qolgan, deb hisoblaydilar. Ruh-qalb hayotini alohida qadrllovchi modernistlar, endi realistik usul va vositalar inson qalbining yashiiin tublariga kirish, uni bor b yicha, r y-rost tasvirlash uchun ojizlik qilib qolgan, deb hisoblaydilar.

XX asr adabiyotida modernistlarning shakl bobidagi izlanishlarini ikti cltiruvchi k plab oqimlarni k rsatish mumkin.

Futurizm — lotincha (futurum) s z b lib, «kelajak» ma'nosini inglatadi. Bu oqimning maqsadi kelajak san'atini yaratishdan iborat rtili. Futuristlar san'attamomila erkin b lishikerak, debhisoblardilar, Imish san'atini inkor qilardilar. Futuristlar yozish texnikasiga ilohida e'tibor beradilar, poetik qonuniyatlarni buzadilar.

zining bir qancha ziddiyatli jihatlariga qaramasdan futurizm VXlebnikov, Pasternak kabi shoirlar ijodiy y nalistlarining shakllanishida katta rol ynadi, shakl bobidagi dadil tajribalariga asos b ldi.

Ekzistensializm (existence - mavjudlik) — XX asrdagi ana shu nomdagi falsafa asosida vujudga kelgan modernistik oqim. Ushbu falsafa markazida inson hayotining ma'nosi, shaxs erki va mas'uliyati niuammolari turadi. Adabiy oqim sifatida ekzistensializm borliq va insonning aroyib sirli-sehrlijihatlarixususida bahs yuritadi. Ushbu adabiyot namunalarida insonning jamiyatga begonaligi, yol izligi, mahkumlighi muammosi k tariladi.

Ekspressionizm (fransuzcha — expression — ifoda s zidan) — Birinchi jahon urushi va inqilobiy t ntarishlar davrida san'at va adabiyotda vujudga kelgan oqim. Ushbu oqim vakillari hissiyotga, tuy uga alohida e'tibor beradilar, qahramonning tasawurlari, taassurotlari ifodasi yetakchilik qiladi, hissiyotga, kechinmaga ur u beriladi. Ekspressionizm k proq she'riyat (Pol Elyuar) va dramada namoyon b lgan.

Impressionizm (fransuzcha impression - taassurot) — XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Fransiyada vujudga kelib, tasviriy san'at, adabiyot, musiqada zini namoyish qilgan oqim. Impressionistlar insonning biron hodisa ta'sirida tu ilgan taassuroti, hissiyoti, hayajoni, ruhiy holati san'atning diqqat markazida turishi kerak deb hisoblaganlar.

Ular insonning asl hayotini ayrishuuriy hissiyotlar, zgalardan yashirin tuy ularda k rganlar, ushbu olamni bor b yicha k rsatishga harakat qilganlar. Impressionizm atamasi Monening «Taassurot. Quyosh chiqishi» nomli kartinasi k rgazmada namoyish etilgandan s ng paydo b lgan. Rassomlar o'zlarining sevimlijanrlari b lgan peyzaj, portret, k p shaxslar tasvirlangan kompozitsiyalarda ularni qurshagan dunyodan olgan lahzalik taassurotlarini ifodalaganlar.

Adabiyotda impressionizm y nalistlaai naturalizmdan simbolizmga tish jarayonida shaklfandi, J. va E. Gonkurlar, XGyuismans, Gi de Mopassan ushbu y nalistga moyillik bildiradilar, asarlarida oniy

lahzada insonning rang-barang tuy ularini s z yordamida iloji boricha t liqroq tasvirlashga intilganlar. Impressionizm alohida maktab tusini olmagan b lsa-da, bu y nalish vakillarining k plab kashfiyotlari zamonaviy san'at va adabiyotda iz qoldirdi.

Syurrealizm (fransuzcha surrealiizme) — Fransiyada XX asrning 20- yillarida vujudga kelgan oqim. Syurrealizm intuitivizm falsafasi, sharq diniy faJsafasi, freydizm ta'limotiga tayanadi. Syurrealizm estetikasi A. Bretonning «Syurrealizm manifesti» asarida o'zining ifodasini topgan. Ular insonning «men» iga erkinlik berishga, uni moddiyunchilik, insonning ijodiy imkoniyatlarini cheklovchi an'anaviy estetika zanjirlaridan xalos qilishga chaqiradilar. Hayotning asl mohiyati insonning ongdan tashqari ayrishuuriy olamida berkingan deb hisoblaydilar, adabiyot tartibotlarga, k nikma, axloqiy tushunchalar va mantiqqa b ysunuvchi hayotni emas, uning botindagi pinhon tuy ularini tasvirlashi lozim.

Shu sababli inson rahining ayrishuuriy holatini namoyish etuvchi usul sifatida tush holati, g daklik kechinmalari, gallyusinatsiya kabilardan foydalanganlar. Syurrealistik asarlar syujeti majoziylikka, paradoksga, kutilmagarilikka asoslanadl Adabiyotda Appoliner, tasviriy san'atda S.Dali, X.Miro, LTangi, G.Arp, AMasson, R.Magritt, kinematografiyada L.Bunyuel, absurd teatrida E.Inoyekso, S.Bekket ushbu oqim namoyandalaridir.

Modernizmga tushkunlik mafkurasini ifodalovchi hodisa sifatida salbiy baho berib kelindi. Biroq uning buyuk namoyandalari bu fikrning biryoqlamaligi, adolatsizligini isbotladi. Frans Kafka, Jeyms Joys, Alber Kamyu asarlarida chirigan jamiyatning inson shaxsiga ta'siri, uni mahv etishi zining yorqin ifodasini topsa-da, insonga, uning kelajagiga ishonch tuy usi ham unirib turadi. Moderristik ijod mahsullarida fojiaiviy taqdirga mahkum inson fojiaiviylik zampirida ham baxtga intiladi, najot axtaradi.

Modernchi adiblarning qahramonlari k p hollarda favqulodda vaziyatga tushib qoladilar, ana shunday hollarda ularning qalbida r y berayotgan jarayonlar muailif diqqat markazida turadi. Ularning qahramonlari odatda halol, sofdil, beozor odamlar. Ruh hayoti bilan yashash, k ngil buyurganini qilish, soxtalik, sun'iylikni inkor qilish, qalbidagini yashirmaslik — F.Kafka, A.Kamyu kabi ijodkorlar asarlarining qahramonlarida ana shu jihatlar yetakchilik qiladi.

Modernistlar shaklga alohida e'tibor beradilar, shartli-ramziy usullarni q llaydilar, inson shaxsiga kutilmagan tomondan yondashadilar. Bu jihatdan, ayniqsa, avstriyalik yozuvchi F. Kafka, fransuz adibi A. Kamyu va amerikalik U. Folkner ijodi diqqatga sazovor.

FRANS KAFKA

Frans Kafka XX asr modern adabiyotining eng ajoyib va ziga xos namoyandasidir. Uning ijodi oyatda xilma-xil qarashlar va baholarga sabab bo'lgan. Albatta, Kafka tiriklik cho'idagiga qaraganda limidan keyin unga qiziqish kuchli bo'lganligini ham e'tirof etish kerak. Ba'zan buyuk iste'dod egalari z davrida tan olinmasligi, tushunilmasligiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Kafka ham shunday ijodkorlar sirasiga kiradi. U Markaziy Yevropada tugagan asrning 20—30- yillarida juda keng bo'lmasa ham ma'lum ma'noda tanilgan edi. z paytida Gesse, T.Mann, Muzil, Brext kabi taniqli yozuvchilar uning iste'dodini tan olgan edilar. Biroq Kafka nomining chinakam shuhrati Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrga to'g'ri keladi. Chunki Kafka tirikligida kitoblarning nashr qilinish-qilinmasligiga bee'tibor qarar edi. Shu sababli limidan keyin nashr etilgan, ba'zilari tugallanmagan «Jarayon», «Qir'on», «Amerika» romanlari adabiyot olamida chinakam voqea bo'ldi.

Uzoq davr mobaynida Kafka merosi uning dostoni, yozuvchi Maks Brod qo'lida saqlandi. Brod marhum yozuvchi timsolida ko'proq san'atkori emas, «o'z o'zini odamini» ko'rar edi. Shu sababli uni xristian ta'limoti tarbiyatiga chiqarib qo'ygan edi. Kafka ijodini zicha notajratilgan qilganiga qaramay, Brodning adabiyot oldidagi xizmati ulkan bo'ldi, u dostonining barcha nashr qilinmagan qo'lyozmalarini yoqib yuborishni so'rab qoldirgan vasiyatini bajarmadi va dunyo kitobxoni Kafka merosi bilan to'g'ri tanishish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Kafka nomi shuhrat chiqqisiga chiqqach, barcha uni zicha talqin qilish va ulushlashga tdi. Dastlab Amerikada boshlangan Kafkani yangidan tanish asta-sekin butun dunyoga yoyildi. Tanqidchilik buning sababini yozuvchi asarlarida ko'zga tashlanadigan pay'ambarona bashoratlarda ko'radilar. Kafka hech qachon pay'ambarlikka da'vo qilmagan edi, biroq u dunyo taraqqiyotidagi ba'zi tamoyillarni ko'ra bildi. Insoniyat ishongan o'zlarining urushdan keyin puch bo'lib chiqishi, tamaddun — sivilizatsiyaning oxir-oqibatda insonni mahv qiluvchi jihatlarni z asarlarida ochib berdi.

Kafka ayriinsoniy tartibotlar hukmron bo'lgan dunyodan nafratlanar edi, insonning imkoniyatlariga ishonmas edi. Ayni paytda u inson uchun iztirob chekar, uning uchun zini javobgar deb his qilar edi. Kafka dunyoqarashidagi qarama-qarshilik uning asarlari turlicha baholanishiga sabab bo'ldi. Uning ijodini diniy va modern adabiyotning turli oqimlari aqidalari bilan izohlashga urindilar.

XXI asrga kelib ham Kafka ijodiga birlan qiziqish shingani yiq. Zero, bu yozuvchining kashfiyotlari zamonaviy kitobxon qalbiga ham yil topa bilmoqda.

Frans Kafka 1883- yil 3- iyulda Praga shahrida tugilgan. Ota-onasi yahudiy millatiga mansub edi. Onasi ruhoniylar avlodidan, otasi esa qishloq himarmandining birlan. Kafka shaxsining shakllanishida otasining rni katta. Yoshligi qashshoqlikda tgan bu odam keksayganda ma'lum sarmoya tplaydi va kichik fabrika egasi darajasiga yetadi. Ruhan tamomila lining ziddi birlan bu odamda endi ziga ishonch hissi paydo b ladi va oilasidagi uch qizi hamda yol iz il Fransni z hukmiga b ysundiradi. Nihoyatda ta'sirchan tabiatli Frans otasiga qalban itoat etolmaydi, biroq otasiga birlan nafratga y rilgan muhabbat, uning oldida qarzdorlik, burch hissi noroziligini tashqariga chiqarishiga y il q ymagan. Uning hech kim daxl qila olmaydigan z xayolot olamiga berkinib olishi sukutdagi isyoni ifodasi edi.

Keyinchalik «Otamga xat» (1919) asarida qalbidagi ziddiyatni t kib soladi (biroq uni otasiga j natmagan). Ushbu xat Kafka iste'dodini shakllanishidagi k plab ruhiy omillarni ochib beradi.

Tadqiqotchilar Kafka dunyoqarashida k zga tashlanuvchi ziga nisbatan ishonchsizlik, yol izlikka moyillik sababini shunda k radilar.

Frans awal nemis gimnaziyasini tamomlaydi, s ngra huquqshunoslik b yicha oliy ta'lim oladi, San'at tarixi va germanistikadan ma'ruzalarga qatnashadi. 1906- yilda oldin advokatlik idorasida, s ngra Praga shahar sudida amaliyot taydi. 1907- yildan boshlab xususiy su urta jamiyatida xizmat qiladi.

Shu yili ishlab chiqarishdagi shikastlanishdan su urtalanish tashkilotiga ishga tadi. Kafka intizomli va halol xizmatchi, buning ustiga doktorlik darajasiga ega edi. Biroq shunga qaramay, u umrining oxirigacha kichik maoshli, oddiy lavozimni egalladi. 1917- yili sil kasali bilan o riydi. 1922- yili nafaqaga chiqishga majbur b ladi. Nihoyat 1923- yilda uning erkin adabiyotchi b lish orzusi amalga oshadi va Berlinga keladi. Biroq so li i yomonlashganligi tufayli Pragaga qaytadi. 1923- yilda Vena yaqinidagi Kirling sil kasalliklari sanatoriysida vafot etadi.

Kafka dunyoqarashidagi ziga xoslik uning uslubida ham z aksini topadi. Uning asarlarida fantastika va reallik aroyib tarzda uy unlashib ketadi. «Evrilish» hikoyasining qahramoni Gregor Zamza uyqudan uy onib o'zining ulkan hasharotga aylanib qolganini k radi Albatta, bu ta ayrioddiy holat. Biroq yozuvchi vaziyatni tezda oddiy kundalik tashvishlar tasviri bilan almashtiradi. Endi ayrioddiy narsa insonning odatiy hissiyot, k nikmalari bilan q shilib, kitobxonni ajablantirmay q yadi. Zamzani o'zining hasharot ekanligidan k ra ishga kech qolish,

boshli idan gap eshitish k proqtashvishlantiiadi Tanish holat. Kafka lintastikadan voqelikka erkin k chadi. Zamza tashqi tomondan hasharotga aylansa ham qalban zgargani y q. U ota-onasi va singlisi oldida zini mas'ul deb his qiladi, oila larovonligi uchun zi sevmagan kasb bilan shu ullanishga tayyor. Biroq hasharotga aylangan il oila uchun keraksiz. Eng yaqin kishilari boshda u sevgan, k nikkan barcha narsadan mahrum qiladilar, keyin undan tamomila yuz giradilar va nihoyat uni axlat uyumiga supurib tashlaydilar. Ushbu hikoya inson qalbining yashirin, tuban, ayni paytda yuksak jihatlarini ochib tashlaydi.

Kafkaning «Jazo koloniyalarida» hikoyasi turli talqinlarga sabab b lgan. Bu yerda ham biz odatlangan sujetni k rmaymiz. Hikoyada dahshatli ixtiro — qatl mashinasi tasvirlangan. Asarda shu mashinaning ixtirochisi — ofitser uning ishlash jarayonini z r maroq va ehtiros bilan ta'riflab beradi, sayyoh oldida uning ishini namoyish etmoqchi b ladi. Kutilmaganda mashina ishlamay qoladi, fidoyi ofitser nomus kuchi bilan zi mashinaga yotadi. Oqibatda zining ixtiroosi ixtirochisini mahv etadi.

Bu hikoya o'lasini ba'zi adabiyotshunoslar Kafka 20—30- yillarga kelib fashizm, stalinizm, milliy sotsializm k rinishida namoyon b lgan totalitar siyosatni bashorat qilishida k radilar. Boshqacha qarashlarga k ra Kafka bu asarida tamaddunning insonni mahv etuvchi tabiatini k rsatib bergan.

Kafkaning birinchi romani «Amerika» 1916- yilda yozib tugatilgan. Roman 16 yoshli yigitchaning sarguzashtlari haqida hikoya qiladi. Yigitchani ota-onasi xizmatkor ayol bilan ishqiy muloqotlari uchun Pragadan Nyu-Yorkka «surgun» qiladilar. U nihoyatda be ubor va sodda, barchaga yaxshilik qilishni istaydi. Mana shu fazilatlar unga k plab k ngilsizliklar keltiradi. Muttaham odamlar undan foydalanadilar, qahramon zi istamagan holda k plab liribgarlik ishlaiiga aralashib qoladi. Ya'ni, u ziga begona b lgan boshqa olamga tushib qoladi. Roman nisbatan real voqelikka yaqin b lsa ham (bu asarda Kafkaning boshqa asarlaridagi kabi shartlilik yetakchilik qilmaydi) Kafka ijodiga xos b lgan muhitdan begonalashuv ruhi bu yerda ham hukmron, ya'ni muhitdan begonalashuv Kafka ijodiga xosdir.

1922- yili dunyo yuzini k rgan «Jarayon» romani qahramoni Yozef K. ustidan ketayotgan sud tasviridan iborat. Bu sud odatdagi sudlardan farq qiladi. Qahramon zini nima uchun sud qilayotganlarini bilmaydi, biroq sud qiluvchilarga s zsis b ysunadi, jarayon esa uylarning chordoqlari va yert lalarida b lib tadi. Boshda mavhum kayfiyatda sudga jalb qilingan Yozef K. asta-sekin jarayonga chuqurroq kirib boradi. zini nimadadir aybdor sezadi. Asar nihoyasida lim jazosiga

hukm qilinadi, u hukmga s zsiz itoat etadi, uni «itdek s yib tashlaydiki».

Kafkaning bu asari ham turli talqin va bahslar mavzusiga aylangan. Yozef K. xarakteri harxil baholarga sabab b lgan. Uning sud qilinishi va qatl etilishida inson hayotining absurdligi, oxir-oqibat halokatga mahkumlighi oyasi yashiringan. U jarayonga qarshi borishga ojiz, unga b ysunishdan zga chorasini y q.

Kafka asarlarida umidsizlik, tushkunlik ruhi hukmron, degan qarashlar uncha asosli emas. Inson ba'zan qanchalar ojiz va tuban b lmasin, baribir, u mehrga, e'zozga sazovor. Yozuvchining keyingi asari «Q rg'on» quvchida nisbatan nurli taassurot qoldiradi, insonga nisbatan umid uy otadi. «Q r on» qahramoni yer lchovchi K. qishloqqa kelgach, sirli q r onga y l izlaydi, biroq hech kim u yerga qanday borishni bilmaydi va unga t ri y l k rsata olmaydi. K. «Jarayon» qahramonidan farqli laroq faol va harakatchan, chorasiz muhitda ham q r onga y l topish umididan voz kechmaydi.

Kafka asarlari yagona xulosa chiqarishga imkon bermaydi, tafakkurni uy oqlikka, faollikka chorlaydi, qayta-qayta qishga majbur qiladi. Uning ijodi jumbo i, sehri ham ana shunda, yangi asr kitobxoni bu jumboqni zicha yechadi, kashf qiladi.

UILYAM FOLKNER

Buyuk Amerika yozuvchisi Uilyam Folkner XX asr jahon adabiyotining zabardast vakillaridandir. U qatpr romanlar, hikoyalar mualliii. Xalqaro Nobel mukofotining laureati.

Follcner mashhur fransuz yozuvchisi Kamyu, buyuk Xeminguey bilan zamondosh b lgan. Uning hayoti va ijodi qadrdon Missisipi shtati bilan chambarchas bo liq. Folkner, bir necha sayohatlarini hisobga olmaganda, sevikli g shasida muqim yashagan, qadrdon ildizlar uni Vatanidan uzoqlashishiga y l q ymagan.

Uilyam Katbert Folkner 1897- yil 25 - sentabrda Missisipishtatining Nyu-Olbani degan joyida, arb jamiyatining aslzodalariga kiruvchi oilada tu ilgan. Oradan besh yil tgach, uning ota-onasi q shni Oksford shahriga k chib tadi. Uilyam bolalikdan bobosi singari yozuvchi b lishni orzu qilgan. Folknerning katta bobosi — Klark Folknerni oilada «keksa polkovnik» deb ataganlar. U keksa soldat b lib, oyat ajoyib, serqirra, murakkab shaxs b lgan: avanturist va duel ishqibozi, ayni paytda romantiktabiat hamda jiddiy siyosatchi, arb konfederatlari harbiy q shinlarining y lboshchilaridan biri va nihoyat yozuvchi... Uning «Mernfisningoqatirguli» romani z vaqtida juda katta shuhrat qozongan va keyinchalik Margaret Mitchellning

mashhur «Shamol olib ketgan» romaniga adabiy manba boʻlib xizmat qilgan.

Uilyam Folknerning yozuvchilik iste'dodi juda erta namoyon boʻlgan. Zamondoshlarining esiashlaricha 10 yoshli bola biror voqeani hikoya qila boshlasa, t xta olmagan, boy xayol dunyosi unga tinchlik bermagan va hikoya oxiriga kelib reallik bilan xayolot rtsadagi chegara y qolgan.

Biroq uning yozuvchi sifatida tan olinishi, z yoiini tanlab olishi oson kechmagan. Uilyam turli nashriyotlarga she'rlari va nasriy mashqlarini j natib, z kuchini sinab k rmoqchi boiadi. Biroq hamma joydan bir xilda muloyim rad javobini oladi. Shundan s ng Folkner Nyu-Yorkda z kuchini sinab k rmoqchi boiadi. Yosh yigitcha bu ulkan shaharni zabt etishga qaror qiladi. Folkneming bu yirik shahardagi hayoti kitob magazinida soiuvcilikdan boshlanadi. Yigitcha uncha yaxshi sotuvchi b lmasa-da, ashaddiy «kitobx r» b lib chiqadi. Nyu-York Folkner uchun ajoyib hayot va ijod maktabi vazifasini tadi, u bu yerda Servantes, Dostoyevskiy, Tolstoy, Balzak, Dikkins, Flober kabi daholar ijodi bilan tanishadi. Nyu-Yorkda Folkner isyonkor ruh egalari, yozuvchilar va izlanuvchilar makoni Grinvich Villachga joylashadi. Biroq k p tmay yana zining kichkina Missisipisiga qaytadi. Folkner qadrdon g shasiga omadsiz nomini olib qaytgach, turli kasblarda zini sinab k radi. Bank xizmatchisi, b yoqchi, xat tashuvchi... kabi yumushlarni bajaradi. Biroq bu sohalaming hech birida uzoq ishlolmaydi, chunki u yaxshi ishchi emas edi. Folkneming peshonasiga yozuvchi boiish yozilgan edi va u taqdirdan qochib qutulolmadi. Adabiyot olamida z yoiini topib olish mashaqqatli edi. Mana shunday bir davrni boshdan kechirayotgan adib, kutilmaganda 1924- yUda mashhur yozuvchi Shervurd Anderson bilan tanishadi. Keyinchalik «yangi adabiy avlodning otasi» deb nom olgan bu yozuvchi bUan tanishuvi yangi Orleanning fransuz kvartali chorrahasida r y beradi va bu voqea yosh, havasmand ijodkor hayotida chmas iz qoldiradi. Anderson yoi izlayotgan, hali hech kimga tanilmagan Folknerda ziga ishonch tuy usini uy otadi.

«Siz hali uzoqqa ketasiz, - deydi mashhur yozuvchi uning goralamalarini qib k rib, — har qanday minilmagan otga zarur boiganidek, siz ham o*zingizni bir oz b sh q yishingiz kerak, xolos».

Folkner zining dunyosi uncha katta emasligini yaxshi tushunar edi. Uning bilgani shu kichkina Missisipi boiib, shu bilan qanoatlanardi. Folkner z xulosasidan ilhomlanib ishga kirishadi. 1925-yilda adib keyinchalik unga ilk shuhratni keltirgan «Soldat sharafi» nomli romanini yozishga kirishadi. Yozuvchi bu asarida urushning tub mohiyatini k rsatadi, uning «vatanparvarlik», «qahramonlik»,

«muqaddas qurbonlar», «harbiy shon-shuhrat» kabi chiroyli niqoblarini olib tashlaydi. Urush mohiyat-e'tibori bilan «Chikago mushtlashuvlaridan farq qilmaydi, birgina farqi g'shtni bu yerda yerga k'madilar». Mana shu fikr urushdan keyingi butun bir avlodning hayotiy xulosasiga aylanadi.

1930- yilda «Forum» jurnalining savollariga javob berar ekan, Folkner zining adabiyotdagi y'lini shunday tasvirlab beradi: «Shervud Anderson ismli kishini uchratdim. zimcha dedim: «Balki roman yozib k'rarman? shanda ishlashim kerak b'lmas?» Bajaraman dedimrni — bajaraman. «Soldat sharafi». Bajarildi. «Shovqin va g'azab». Bajarildi. R'yxatni davom ettiraverish mumkin. «Men layotganimda» — bajarildi (1930- y), «Avessalom, Avessalom!» — bajarildi (1936- y.), «Muso, pastga tush» - bajarildi (1942- y.), «Rohibaga marsiya» - bajarildi (1951- y.), «Hikoyat» — bajarildi (1954- y.), «Koshona» — bajarildi (1959- y.). «Bajaraman, deyildimi — bajarildi». Bu gaplar, albatta, hazil. Ushbu asarlar sahardan tungacha mehnatning mevalari». Folknerning shunday gapi bor edi: «Yaxshi yozuvchini 99% iste'dod, 99% intizom va 99% mehnat shakllantiradi».

Yozuvchi asarlarining sujeti o'yoatda rang-barang va xilma-xil, biroq o'zining ta'kidlashicha: «mohiyat-e'tibori bilan umrim davomida faqat bir voqeani yozdim - dunyo va zim haqidagi voqea». Shu orqali u «Hayotning zida ma'no bormi?» degan savolga javob axtardi.

Folkner adabiyot olamiga zi yaratgan xayoliy dunyoni olib kirdi va uni «Yoknapatofa» deb atadi. Hatto bu mamlakatning xaritasini chizib berdi, bu xarita «Avessalom, Avessalom!» romanining muqovasida aks etdi, sha kezlarda millionlab nusxalarda tarqaldi. Folkner asarterining qahramonlari shu mamlakatda hayot kechirganlar. Xaritaning ostida shunday s'zlar yozilgan: «Yoknapatofa okrugi, Missisipi shtatl Maydoni 2400 kv. mil. Aholisi: oq tanlilar - 6298, negrlar - 9313, Uilyam Folkner - yagona x'jayin va hukmdor».

Folkner millatni ulu'lash y'lini emas, shafqatsizlarcha z-zini tanqid qilish y'lini tanladi. Zero, sevgi va nafrat biri ikkinchisini inkor qiluvchi tushunchalar emas. Folknerning tanqidi millatiga nisbatan chuqur va ulkan muhabbat bilan y'rilgan. Folkner sha kezbirda adabiyotda urf b'lgan oson y'ldan, ya'ni badavlat kiborlarga oddiy xalqni, mavhum odob me'yorlariga — yer odamlarining sinovdan l'an, qat'iy axloqiy tushunchalarini qarama-qarshi q'yish y'lidan bormadi. Yozuvchining aybnomasi barcha ijtimoiy va iqtisodiy qatlamlarga, badavlat sinfga, boylarga ham va johil omi oq tanli kamba allar uchun xos b'lgan insoniy zailliklarga ham qarshi y'naltirilgan edi. U irqiy kamsitishning fojiasini ochib beradi, irqiy z-zini yuqori q'yish nazariyasini ehtiros bilan fosh qiladi, huquqiy va davlat idoralarining

immofliqliklarini k xsatadi, diniy mutaassiblikning besamarligini aks el liradi. Folkner asarlaridagi eng asosiy mavzu alam va izzat tasviridan ilx)rat. U inson qalbining eng tuban tuy ularini ochib tashlaydi. Uning BSarlarida jinoyat, shafqatsiz qonx rlik tasvirini k p uchratish mumkin. Yozuvchi ehtiroslarini zgalardan pinhon tutib, qafiy nazorat ostidan tkazib yuzaga chiqarmaydi, ularni oxiriga qadar, t laligicha otilib chiqishlariga y l q yib beradi. K p hollarda qahramon limi oldidan s nggi daqiqalarda achchiq hayot tajribasidan umrini besamar yashab tganligini anglab yetadi.

Folkner ylab chiqargan xayoliy mamlakat Yoknapatofani shimoliy Missisipining eski xaritasidan topib oldi, Yoknapatofa yerlihindularning Chikeso qabilasi tilida «voha b ylab tinch oqayotgan suv» ma'nosini anglatadi. Bu boshi va oxiri b lmagani hayot daryosi timsolidir.

Zamondoshlari tomonidan Folkner ijodi turlicha baholangan, qiz in bahs-munozaralarga sabab b lgan. Qator adabiyotshunos-tanqidchilar Folkner amerikaliklarga olijanob, so lom fikrli va nihoyat darajada j n, zerikarli provinsializmning biqiq muhitni yorib chiqishlarida k maklashadi, deb hisoblaydilar.

Yana boshqa tanqidchilar, ular k pchilikni tashkil qiladi, uni hayotni qora rangda tasvirlashda aybladilar, zlarini yozuvchi asarlari k zgusida k rishni istamadilar. K plarga uning ijodiy uslubi va falsafiy xulosalari yoqmas edi. Folkner asarlariga munosabat bildiruvchi maqolalarning nomi ham shundan dalolat berib turadi: «Adabiyotdagi kasallik», «Shafqatsizlik maktabi», «Shafqatsizlikka si inish», «Dah-shatlar adabiyoti», «Uzoq Janubda Dostoyevskiy soyasi». Kafedra minbarlari va matbuot orqali yillar davomida uning ijodini qoralaganlar. Qadrton shtatida uzoq davrlar uning san'ati va siyosiy qarashlarini anglab yetmaganlar.

Folknerning siyosiy qarashlariga turli munosabatlar bildirilgan. Folkner zini siyosatdan uzoq kishi deb hisoblardi. Ayni paytda inson sha'ni va erkiga nisbatan har qanday k rinishdagi zulmga keskin qarshi edi.

Folkner kommunistik oyani qabul qilmagan, hatto uni sobiq sh rlar ittifoqiga amerikalik yozuvchilar delegatsiyasi tarkibida yubormoqchi b lganlarida taklifni rad etgan. Ayni paytda Tolstoy, Dostoyevskiy, Chexov kabi daholar ijodini yuksak qadrlagan. U har qanday k rinishdagi totalitarizmdan nafratlangan.

Folkner ijodi atrofidagi bahs-munozaralar barchaning diqqat markazida turgan, uning har bir yangi asari tanqidchilik nazaridan chetda qolmagan. Uning nomi Yevropa va Amerikada keng shuhrat qozona boshlagan. Biroq Folkner hamon moddiy muhtojlikda yashar edi. Asarlari uchun olgan qalam haqi oldingi qarzlarini uzish uchun

baz r yetardi. Shunday vaziyatda unga g yo omad kulib boqqandek b ldi. Fdknerga Gollivudning nazari tushdi. Folkner uchun Gollivud cheksiz imkoniyatlar, shon-shuhrat kaliti edi. Biroq yozuvchi Gollivudga kelgach, unga shunday shart q yadilar: «Biz sizni hech kimga xshamagan uslub egasi b lganingiz uchun ham zimizga taklif qildik. Biroq bu yerda shu narsani unutishingizni iltimos qilamiz». Bu Folkner juda qadrlagan erkinlikni kishanlash demak edi.

Yozuvchi oldida darhol t siqlar paydo b la boshladi. Folkner z asarining ssenariysi ustida ish boshlaganda, undan z davrining mashhur aktrisasi Djoan Krouford uchun rol talab qildilar. Yozuvchi taajjublanib dedi: «Mening hikoyamda ayollar y q». «Y q b Isa, endi b ladi», deyishdi unga Gollivuddagilar. Ayol obrazi kiritilgach, mashhur aktrisa yozuvchidan «ingliz dengizchilari jargonidagi matn» ni yozib berishni talab qildi. Shundan s ng sevgi uchburchagini yaratish majburiyati paydo b ldi. Folknerda shartnomani yirtib tashlab, Gollivuddan bosh olib ketish istagi bosh k tara boshladi, biroq pul juda zarur edi: yaqinda otasi lgan, t n ich il Folkner oilani boqishi kerak edi. Endi yozuvchining z oilasi, xotini Estell va qizchasi bor edi. Bu orada ukasi Din fojiali halok b ladi. Uning xotini va b lajak farzandi uchun qay urish ham Folkner zimmasiga tushdi.

Folkner ma'lum muddat z ijodiy erkini jilovlashga majbur b ldi. Barcha orzu-umidlari puchga chiqdi. Yozuvchining moddiy ahvoli birmuncha yaxshilangan b lsa-da, z ijodidan qoniqish tuy usi uni tark etgan edi. Folkner bunday vaziyatga uzoq chidab tura olmadi va oilasi bilan yana qadrdon Missisipiga qaytadi. U shunday achchiq xulosaga keladi: «Amerikaga ijodkor kerak emas. Faqat inson ruhi masalasi bilan shu ullanuvchi va z shuhratini sovun va sigareta savdosiga yoki yangi markadagi avtomobillar, dengiz kruizlari va kurort mehmonxonalari reklama qilishga sovrishni istamaydigan Folknerga Amerikada joy y q».

Folknerning shuhrati kun sayin ortib borar edi. Fransiya uni Hurmat legioni ordeni bilan taqdirladi, endi vatanida ham uni qadrlay boshladilar. San'at va adabiyot instituti va Adabiyot akademiyasi uni a'zolikka qabul qildi. Keyinroq esa eng yaxshi adabiy asar uchun Milliy mukofot bilan taqdirlandi. 1947- yilda Stokgolmda Folknerni laureatlik diplomi va ttiz ming dollar mukofot kutayotganini ma'lum qildilar. Nobel q mitasi shunday qaror chiqardi: «Zamonaviy Amerika romanini rivojlantirish y lidagi buyuk va ziga xos ijodiy hissassi uchun» 1950- yilda qirol Gustav Adolf Folknerga medal topshiradi. S ngra Folknerning mashhur nutqi tinglanadi. Aytishlaricha, yozuvchining ovozi z r a eshitganlar. Lekin ertasiga r znomalarda e'lon qilingan bu nutq barchada juda kuchli taassurot qoldirgan.

Folkner hayotining oxirgi yillarida deyarli hech narsa yozmagan. 60 yoshida u juda soʻlom va baquwat edi. Lekin shunga qaramay Folkner hayotining soʻnggi pallasida qandaydir mahzunlik, dilgirlik kayfiyati sezilib turardi. Adib asta-sekin yaqinlarini yiqitib qota boshladi. 1960- yil 11- fevralda mashhur fransuz yozuvchisi va faylasufi Alber Kamyu avtomobil halokatida fojiali halok boʻldi. Folkner uchun bu katta yiqitish edi. U taʼziya xatida shunday yozadi: «Bu tinmasdan zini izlayotgan va tahlil qilayotgan qalb edi. Mashinasi daraxtga urilgan sha daqiqalarda ham u hamon zidan javob axtarar va talab qilardi. sha soʻnggi daqiqalarda u izlagan javobini topganmikan?» 1961- yilda birin-ketin oʻtirib judolikni boshidan kechiradi. Folknerning doimiy hamrohi Ernest Xeminguey vafot etadi. Kiplar Folkner va Xemingueyni raqiblar deb hisoblardilar. Biroq bu raqiblik hech qachon dushmanlikka aylanmagan edi. Har ikki yozuvchi oqilona xulosa chiqargan edilar: dunyoda ularni izlash va adashmasiiklari uchun joy yetarii.

Bu orada Folknerning onasi qazo qiladi. U yozuvchini kurash va umidga ruhlantirardi. Onasini koʻmayotganlarida u ukasiga shunday deydi: «Mening ham kunim bitgan koʻrinadi». Yozuvchi soʻnggi yillarda yozmaganligini quyidagicha izohlaydi: «Ishtiyoq yoʻq. Agar yozish ishtiyoqi bilan yonsam, darhol yana mashinka yoniga tiraman».

Folkner yana asar yaratishga umid qilgan. Lekin u dilida borini tashlab solgan, zimmasidagi vazifasini sharaf bilan ado etgan va dunyoni tark etgan. Folknerning oʻlimi kutilmaganda roʻy berdi. Otdan yiqilib (u oʻt minishni sevar, 60 yoshida ham yaxshigina chavandoz edi), yelkasida kuchli oʻrtoq sezadi. Keyinroq kasalxonaga yotadi. Odatdagi tekshirish boshlanadi. Oradan bir kun oʻtgach, kunduzi Folknerning yuragi urishdan toʻxtaydi.

1962- yilning 7- iyulida yozuvchini koʻrish marosimi boʻldi. Butun dunyodan jurnalistlar ishtirok etadi. Yirik teleradiokompaniyalar bu marosimni toʻxtatib toʻxtatib namoyish qiladilar.

Folkner oʻlimidan keyingi shon-shuhratiga beparvo qarardi edi. U hatto bu haqda uncha oʻylamas edi. Biroq Folkner zidan keyin chuqur va oʻchmas iz qoldirib ketdi.

ALBER KAMYU*

Fransuz yozuvchisi, dramaturgi, fransuz ekzistensializmi asoschilaridan biri Alber Kamyu faqat oʻz davri emas, keyingi asr jahon adabiyotining buyuk namoyandalaridan boʻlib qolaveradi. Ijodkorning

*Qoʻllanmaning ushbu bobi prof. U.Normatov bilan hamkorlikda yozildi.

buyukligi u yaratgan asarlarining soni va mashhurligi bilangina emas, hayot hamda inson t risida qanday yangi gap ayta olgani, uning ilgari k rilmagan qanday yangi jihatini kashf eta bilganligi bilan ham lchanadi. Alber Kamyu borliq va inson haqida z s zini aytib ketgan buyuk ijodkorlar sirasiga kiradi.

Alber Kamyu 1913- yil 7- noyabrda Jazoirning Mondovi nomli shaharchasida tu ilgan. Asli elzaslik b lgan otasi Lyusen Kamyu qishloq x jalik xizmatchisi b lgan. Fransiyaning mustamlakasi b lgan Jazoirda q nim topgan va ispan miUatiga mansub qiz Kutrin Santega uylangan. Alber otasidan juda erta yetim qoladi. Otasi Birinchi jahon urushida halok b lganida u hali g dak edi. Ota vafotidan s ng Kamyular oilasi qiyin ahvolda qoladi. Onasi ikki g dagi bilan buvisi va nogiron to asining uyiga k chib tadi. O ir bolalik xotiralari keyinchalik «Astar va qiyofa» va «Nikoh» asarlarida z ifodasini topgan. Maktabda u adabiyotga alohida qobiliyatini namoyon qiladi, maktab qituvchisi Lui Jerman uning litseyga qishga kirishiga k maklashadi. Kamyu qishga jon-dili bilan beriladi, ayni paytda boks bilan ham shu ullanadi. Biroq sil kasalligi tufayli boksni tashlashga majbur b ladi (bu kasallik b lajak yozuvchi taqdirida chuqur iz qoldiradi).

Litsey ta'limini tamomlagach, mahalliy universitetning falsafa-tarix fakultetiga qishga kirgan. Fakultetdagi tahsil jarayonida s l y nashdagi gazetalari bilan hamkorlik qiladi. 1936- yili sayyor teatr «Teatr de Travay» («Mehnat teatri») ni tashkil etadi.

Studentlik yillarida Jid, Dostoyevskiy, Nitshe kabi mutafakkirlar ijodi bilan yaqindan tanishadi. Bu tanishuv Kamyu dunyoqarashining shakllanishida katta rin tutadi. U, ayniqsa, Dostoyevskiy ijodiga alohida muhabbat bilan qarar edi. zi boshchilik qilgan «Mehnat teatri» sahnalashtirgan «Aka-uka Karamazovlar» pyesasida Ivan Karamazov rolini ijro etgan.

Keyinchalik ekzistensializm oqimining yirik namoyandalari Kerkegor, Shestov, Xaydeggerlarning ijodini chuqur rganadi. Universitet ta'limini «Xristian metaiizikasi va neoplatonizm» mavzuida diplom ishi himoyasi bilan yakunlaydi. U Plotin falsafasini rganishni davom ettirishni niyat qilib q ygan edi, biroq so li i yomonligi (sil kasali) tufayli falsafa fanlari b yicha ilmiy daraja olish imtihonlarida qatnashish uchun ruxsat bermaydilar. Shundan s ng ilmiy ishdan voz kechadi va poytaxt Madaniyat uyining boshli i vazifasida ishlaydi.

Studentlik yillarida kommunistlar partiyasiga a'zo b ladi, Jazoir musulmonlari ichida tar ibot ishlari olib boradi, biroq tez tmay partiya safidan chiqadi va zini ijodga ba ishlaydi.

80- yillar oxirida uning ilk nasriy asarlar tiplami e'lon qilinadi, biiinchiromani «Baxtli lim» niyozadi, «Sizif haqida asotir» falsafiy ©Hsi ustida ish boshlaydi.

1938- yilda «Respublikachi Aljir» gazetasiga jurnalist sifatida qabul <ilinadi, biroq Ikkinchi jahon urushi boshlanishi munosabati bilan imdan ketadi. Tanishlari Kamyuga poytaxt gazetasi «Pari-Suar» da ihlashnitaklif qiladilar va u birinchi marta Parijga keladi. K p tmay bzeta yopiladi va Kamyu Jazoirga qaytadi. U yerda «Sizif haqidagi isotir» asari ustidagi ishiga yakun yasaydi.

1942- yilda Kamyu ikkinchi marotaba Fransiyaga keladi. Yozuvchining bu palladagi hayoti juda qiz in va ijodi sermahsul kechgan. Tabiatan hayotga faol aralashishga moyil b lgan Kamyu lashizmga qarshi milliy ozodlik harakatida ishtirok etadi, «Komba» yashirin tashkilotiga a'zo b lib kiradi, tashkilot gazetasiga muharrirlik qiladi, «Nemis d stga maktublar» ni chop ettiradi. 1942- yil yozida qamal holatidagi Parijda «Begona» qissasi dunyo yuzini k radi, «Komba» gazetasida «Sizif haqida asotir» essesi bosiladi. 1947- yilda urushga qarshi dahshatli aybnoma b lgan «Vabo» romani nashr etiladi. Shu yillari qator pyesa, esse va qissalar ham yozadi.

1957- yilda Alber Kamyu «insoniyat oldiga bugungi kun muammolarini butun keskinligi bilan q yuvchi adabiy asarlarining ahamiyati uchun» Xalqaro Nobel mukofoti bilan taqdirlanadi. Alber Kamyuning hayoti kutilmaganda *fojiali* yakun topadi. 1960- yilning 4- yanvarida rojdestvo kunlaridan keyin Parijga kelayotib y lida avtomobil halokatida dunyodan k z yumadi. Yozuvchining limi butun arb san'at olamini larzaga soladi, u tiriklik cho idayoq «G'arbning isyonkor vijdoni» degan nom olgan edi. Kamyuning buyuk zamondoshi, amerikalik yozuvchi Folkner bu lim munosabati bilan shunday yozadi: «Bu tinmasdan zini izlayotgan va tahlil qilayotgan qalb edi. Mashinasi daraxtga urilgan sha daqiqalarda ham u hamon zidan javob axtarar va talab qilar edi. sha s nggi daqiqalarda u izlagan javobini topganmikin?»

Alber Kamyuning muxtasargina umri davomida yaratgan asarlari hayotlik cho ida ham, vafotidan keyin ham jahon kitobxonlarini hayajonga solib kelmoqda, hanuzgacha turli-tuman qarashlar, y- mushohadalar, bahs-munozaralarga sabab b lmoqda.

Kamyu adabiyotdagi yangi y l izlovchi, tajribachi, kashfiyotchi adiblar sirasiga kiradi. Kamyu asarlari «tilsimini» ochish, uning ijodi mohiyatini anglab yetish uchun arb adabiyotidagi ijodiy metod va oqimlardan xabardor b lish lozim.

Alber Kamyu XX asrda vujudga kelgan ekzistensializm falsafani rivojlantirib, absurd falsafasiga (uni fransuz ateistik ekzistensializmi

ham deb ataydilar) asos soldi. Uning asosiy falsafy-estetik qarashlari «Sizif haqida asotir» asarida ifodasini topgan. Sizif qadim yunon rivoyatlariga koʻra xudolar tomonidan hayotga boʻlgan cheksiz muhabbati uchun jazolanadi, abadiy qiynoqqa mahkum etiladi. U tirsidagi asotirlardan birida naql qilinishicha, Sizif oʻlimidan oldin xotinining muhabbatini sinab koʻrmoqchi boʻladi. Shu maqsadda xotiniga jasadini hech qanday maʼrakalarsiz shahar maydoni ortasiga uloqtirishni buyuradi. Uning buyrugi bajariladi. Tez orada soyalar saltanatida qayta tirilgan Sizif xotinining ayriinsoniy itoatidan azabga minadi, u bunday shafqatsizlikni kutmagandi, bu shunchaki sinov edi. Plutondan ruxsat olib, yerga xotinini jazolash uchun keladi. Biroq shirin hayot lazzatini yana bir totib koʻrgach, zulmat dunyosiga qaytgisi kelmay qoladi. Qancha yalinish va doʻlq-pisalar ham uni ortiga qaytara olmaydi. Shunda xudolar uni oʻtir jazoga hukm qiladilar — Sizif ulkan xarsangtoshni toʻliq qisiga dumalatib olib chiqishi, manzilga yetgach esa xarsang yana ortga yumalashi, mahkum esa toshni qaytadan chiqqiga eltishi va avvalgi holat cheksiz takrorlanaverishi lozim.

Kamyu talqinicha Sizif — absurd qahramon. U foniylar dunyoga boʻlgan bemaʼni muhabbati va oʻlimga nafrati uchun shunday jazoga mustahiq. Bir turdagi bemaʼno va bemaqsad mehnatga majbur qilingan Sizif taqdirida Kamyu inson qismatini koʻradi. Uning mashaqqatli intilishlari, orzu-havaslarning oqibati puch, bemaʼni — oxir-oqibat oldinda uni yiqilish dunyosi, oʻlim kutadi. Biroq absurd falsafasi tushkunlik, tarkidunyochilikni tarqatib qilmaydi. Naqadar bemaʼno, absurdligiga qaramasdan, inson uchun hayotga teng darajada qadrlil narsaning izi yoʻq. U faqat bu hayotning ekanligini, inson har bir daqiqani sezib qadrlab yashashi, foniylar dunyo neʼmatlariga taʼdi ehtiros qilish notiq ekanligini uqtiradi.

«Begona» qissasi 1940- yilda yozib tugatilgan, 1942- yilda dunyo yuzini koʻrgan. Qissa XX asr fransuz adabiyotining, aniqroʻq, «Kamyu avlodining eng yaxshi asari», «asr sanʼatidagi eng yirik falsafiy asotirlardan biri» deya baholangan. Yaratilganiga 60 yildan koʻp boʻlganiga qaramay «Begona» hanuz Fransiyada eng sevimli qildigan asarlardan hisoblanadi. Qissa vatanidagina emas, jahonning koʻplab mamlakatlarida ham shuhrat qozongan.

Bir qarashda asar qahramoni jazoirlik oddiy xizmatchi Mersoning hayoti boshqalarnikidan uncha farq qilmaydi — el qatori ishlaydi, dam oladi, kundalik ikir-chikirlar bilan band kun kechiradi. Biroq ayni paytda qissaning ilk satrlaridanoq Mersoni boshqalardan ajratib turuvchi jihati ham namoyon boʻladi boshlaydi. U taʼbiy rostgʻoy, munofiqlikni bilmaydigan va zangalar u haqda nima yilashlari bilan

<|i/iqmaydigan shaxs. Asar voqeasi Mersoning onasi o'limi haqidagi iclcgrammani olishidan boshlanadi. Merso xatning rasmiy mazmunini micha anglamaydi, chunki onasi uning uchun ilgariroq, qariyalar uyiga joylaganida lgan edi. Shu sababli bu sovuq xabarni bir qadar loqayd qabul qiladi.

Onasini k mish uchun qariyalar uyiga kelganda ham Merso, odatda, azada b ladigandek zini iztirob chekayotgan kishi qilib k rsatishga urinmaydi. Faqat uni onasini qariyalar uyiga joylagani uchun ayblashlari mumkinligini elas-elas payqab, zini oqlamoqchi b ladi, biroq qariyalar uyi direktori: «Siz uni boqolmas edingiz. U qarovga, hamshiraga muhtoj b lgan. Sizning maoshingiz ham zingizga yarasha», deb uni bundan xalos qiladi.

Dafn marosimi paytida Merso k proq jisrmoniy noqulayliklarni his qiladi — u tuni bilan uxlamagan, buning ustiga kun issiq... Ayni damda uning tuy ulari azaga kelganlarning rasmiyatchiligiga qaraganda haqiqiyroq. Merso burchini ado etmoqda, biroq zining befarq holatini yashirishga harakat qilmaydi.

Onasini k mgan kunning ertasiga uyiga qaytgan Merso dengizga ch milishga boradi, u yerda oldin birga ishlagan va zi yoqtirgan qiz Marini uchratadi. Ikkovi birga suzishadi, kinoga borishadi, xursandchilik qilishadi...

Qahramonning hayoti shu tarzda davom etadi. Uni mansab, obr , boylik ham uncha qiziqtirmaydi. Boshli i Parijda yaxshi lavozimni taklif qiladi, Merso esa unga baribir ekanligini aytadi.

Barcha intiladigan, qabul qilgan va b ysunadigan tushunchalarga befarq b lgan Merso jismoniy hissiyotlarga nisbatan ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Jumladan, turmush hodisalarini sovuqqon sharh-laydigan qahramon tabiat tasvirida shoirona tilda s zlay boshlaydi, g yo borliqning ajralmas bir qismiga aylanadi.

Mersoning bir maromdagi sokin hayotida kutilmagan hodisa r y beradi, u jinoyatchi — qotiiga aylanadi. Jinoyat chindan ham tasodifan r y beradi. D sti Raymon va Mari bilan Raymonning dengiz sohilida yashovchi oshnasinikiga ch milishga borgan Merso kichkina dilsiyohlikka duch keladi. Raymonning raqibi arab bilan t qnashuv r y beradi. Bu uncha ahamiyatli b lmagan janjal tinchigach, uning kayfiyati buziladi. Qumloqda yol iz kezib yurgan Merso quyoshning ayovsiz issi iga dosh berolmaydi va muhbam kayfiyatga b ysunib qarshisidan chiqib qolgan arabni sababsiz otib tashlaydi. Bu rinda ham qahramonga xos b lgan ruhiy hissiyotlarga befarq b lsa-da, jismoniy hissiyotlarga nisbatan ta sezuvchanlik xususiyatini ta'kidlash lozim. Ramziy ma'noda quyosh Mersoning jallodiga aylanadi, uni qotillikka undaydi.

Qissaning ikkinchi qismi Mersoning erkinlikdan mahrum qilingan holati va sud jarayoni tasviridan iborat. Qamoqxona muhiti ham bi/kitoblarda qigan, filmlarda k rgan hayotdan farq qiladi. Bu yerda mahbusga nisbatan birorta ayriqonuniy harakat kuzatilmaydi, uni qiynash, da al muomalada b lish, hamxona mahbuslar tomonidan kaltaklanishi kabilarni k rmaymiz. Ayni payta Merso qamoq azobini zicha his qiladi, eng o ir qiynoq — bu erksizlik ekanligini anglab yetadi, ya'ni qumloq sohilda ch zilib yotish, ch milish, ayol visoli, chekish kabi oddiy ehtiyojlardan mahrum qilinishi uni azoblaydi. Chunki bular Merso uchun juda qadrli. Mersoning Mari bilan qamoqxonadagi uchrashuvi, Marining qiynoqli suratdek tabassumi, ularning atrofidagilarning holati, ona va jinoyatchi o'g'ilning bir-biriga unsiz termulishi, turfa tabiatli odamlar tasviri qissaning eng ta'sirli epizodlaridan. Ushbu bir qarashda hissiz, qahramon tabiatiga mos xolis, befarq tasvir insoniy fojialar, yashirin hissiyotlarni ziga singdirib olgan.

Sud jarayoni lavhasi Merso tabiati, shaxsining ziga xosligini, uning fojiasi va alabasini yorqin namoyon qiluvchi epizodlardandir.

Sud qilinayotgan Merso atrofidagilar uchun begonaligicha qolaveradi. Sud hakamlari uning xatti-harakatlarini zlari istagancha tushunadi va talqin qiladi Tergovchi va advokatning jinoyatchi haqidagi likr va hukmlari bir qarashda bk-bkinikidan keskin farq qiladi. Merso esa ular rtasida deyarli farq y q deb biladi Zero, Mersoni haqiqiy jinoyati - odam ldirgani uchun emas, barcha k nikkan, kishilar ylab chiqargan axloq-odob tushunchalariga loqaydligi, munofiqlik qilishni istamagani uchun sud qiladilar. Tergovchi uning jinoyatini ta'kidlash uchun onasini k mish rmarosimida yi lamagani, ertasi kuni Mari bilan k ngil ochgani, film tomosha qilgani kabilarni dalil sifatida keltiradi, uni ma'naviy majruhga chiqarib q yadi Advokat esa halol inson ekanligi, yaxshi xizmatchiligini ta'kidlab, uni himoya qiladi, dafn marosimi haqida esa ishni buzib q yuvchi fakt sifatida ataylab s z ochmaydi Mohiyatan ularning har ikkisining dalillari bema'no, absurd xarakter kasb etadi Aslida insonning qalb dunyosi daxlsizdir, uni y-fikri, xayollari, tuy ulari uchun ayblashga boshqa insonning haqqi y q.

Onasini sevish-sevmasligi, azada rasmiyatchilik uchun dod solib yi lamasligi Mersoning zigagina havola. Uni sudda xudoga ishonmaganligi uchun ham ayblaydilar. Qahramon bu masalada ham zligiga sodiq, u faqat mavjud, k rish, his qilish mumkin b lgan narsalargagina ishonadi, boshqa narsalar uning uchun z ma'nosini y qotgan. Inson qismatiga oxir-oqibnt lim yozilgan ekan, u ehtiros va e'tiqod q ygan barcha narsalar bema'ni yupanch, aldovga aylanadi.

Mi iso awalroq ana shu xulosaga kelgan. Tevarak-atrofida r y borayotgan hodisalar, uningjamiyatga begonaligi, unitushunmasliklari IK qilishu xulosasini tasdiqlash uchun xizmat qiladi. Albatta, qotillik qilgan odamjazolanishikerak. Lekin Mersoning eshafotgaj natilishi, olomon oldida kallasi tanidan judo qiiinishga hukm etilishida qandaydir adolatsizlik borligini his etasiz. Yozuvchi ham kitobxonda shu i,i;issurotni uy otishga intilgan. Odamlar tomonidan ylab chiqilgan omonat axloqiy tushunchalar, rasrniyatchnikning qudratli mexanizmi Mersoni jismonan mahv etadi, jamiyat Mersoni qotilligi uchun emas, barchaga xshamagani uchun kechirmaydi va limga mahkum etadi. Merso munofiqlik qilishi, tavba-tazarru qilib afv s rashi mumkin edi. Biroq u zi tanlagan y liga sodiq qoladi, bu foniyl dunyoning odamlar ylab chiqargan shaxs erki, mayliga zid, sun'iy, omonat tartib-qoidalari absurd, bema'nilikdan iborat deb biladi. zligiga, k ngil haqiqatiga sodiq qolib bu dunyodan ketayotganidan taskin topadi.

Alber Kamyu yaratgan bu aroyib qahramon va ajoyib qissa ustidagi bahslar hali uzoq davom etaveradi, kitobxonni hayot va inson haqida ylashga, mushohada yuritishga chorlayveradi.

_____^

HOZIRGI ADABIY JARAYON

Hozirgi globallashuv davrida jahon adabiyotida kechayotgan jarayonlarga nazar tashlasak, dunyo xalqlari adabiyotida umurninsoy muammolar, oylar mushtarakligini kuzatishimiz mumkin. Xalqlar adabiyotlari rtasidagi tafovutlar y qolib bormoqda, badiiyat m jizalari dunyo kitobxonining umumiy ma'naviy bisotiga aylanmoqda. Kompyuter asrida hozirgi kun kitobxoni jahon badiiy tafakkuri yaratgan ijod namunalari bilan tanishishning beqiyos imkoniyatlariga ega. Shu sababli ham ma'lum millat adabiyotida shakl bobida qilingan kutilmagan tajribalar, kashliyotlar jahon kitobsevarlari tomonidan birdek qabul qilinmoqda.

Hozirgi adabiy jarayonning muhim xususiyati uning mafkuradan xoli ekanligi, ijodkor istaganicha yozish, istagan y lni tanlash huquqiga ega ekanligidadir. Unda XX asr adabiyotidagi xilma-xil tamoyillarning belgilarini ko'rishimiz mumkin, ayni paytda eski adabiyotdan tamomila farqlanuvchi jihatlar ham mavjud.

XX asr s ngida badiiy y nalisthlarning shiddat bilan zgarishi va yangilanishi jarayoni k zga tashlanadi. Eskirgan nazariy qolip va tushunchalarning yemirilishi natijasida ijodkorlar oldida y l izlash, yangi-yangi shakllarni kashf etish muammosi paydo b ldi. Adabiyot izlanishlar pallasiga kirdi, yangi asr adabiyoti bugungi murakkab davrda yashayotgan insonning hayotini yengillashtiradigan, unga mazmun baxsh etadigan konsepsiya axtarmoqda. Inson va dunyo haqidagi qarashlar xilma-xilligi adabiy y nalisthlarning rang-barangligini ham belgilaydi. Hozirgi adabiy jarayonda ikki y nalisth yondosh holda rivojlanmoqda - modernizm va realizm. Har ikki y nalisth z an'analarini davom ettirib va boyitib bormoqda. z navbatida ushbu y nalisthlar ichida ham turli oqimlar mavjud. Modernizm ichida syurrealizm, ekspressionizm, ekzistensializm va h.k., realizm ichida tanqidiy realizm, intellektual realizm... Hozirgi kun adabiyoti turli adabiy oqimlarga ba ri ochiqligi bilan ahamiyatli, yozuvchilar ham ixtiyoriy y l tanlashda zlarini erkin his etadilar.

Bugungi adabiyot uchun xos b lgan yana bir xususiyat sifatida ommaviy adabiyotning keng quloch yozishi va ayni paytda elitar adabiyotning rivojlanishini k rsatib tish lozim. Ommaviy adabiyot

rivoji sarguzasht-detektiv asarlarga, maishiy romanlarga b lgan chtiyojning ortishi, bunday kitoblarning keng tarqalishi, ular o'quvchisining k pligida namoyon b lmoqda. Shu bilan birga faqat san'atni tushunuvchilar, yuksak didli kitobxonlar uchun m ljallangan adabiyot ham sishdan t xtagani y q.

Zamonaviy Amerika adabiyoti misolida ham uslub, shakl, mavzu bobidagi rang-baranglikni kuzatish mumkih. Amerikalik adabiyotshunos Ketrin Vanspenkeren, jumladan, shunday yozadi: «Amerika adabiyotida Uilyam Kennedining «Temir yowoyi t», «Juda qarilar» asarlari Nyu-York shtati poytaxtining k cha va salonlarida yashovchilarning hayotini xazin va b i q ohangda tasvirlashi bilan rom etadi.

Dahshatli badiiy adabiyot sohasida bestsellerlar ustasi Stiven King asarlari ham mashhur. Badiiy adabiyot sohasida Puliser mukofotini olgan Jeyn Smayli mumtoz adihlar an'analariga qaytadi, «Ming ark» asarida Shekspirning «Qirol Lir» sujetini AQSH ning rta arb fermasiga k6'chirib, qarigan fermer z yerini uchta qiziga b lib berishga qaror qilganda alanga olgan keskin oilaviy mojaroni tasvirlaydi. Yangi avlod vakili b lgan adib Makkorl z romani («Xushchaqchaq yetakchi») va qisqa hikoyalarida smirlar hayotini aks ettiradi, «Virjiniya tomon» asarida avlodlar orasidagi munosabatlar tasvirlansa, «Shovqin-suronli diyeta» asarini hozirgi zamon janublik ayollarning ehtiroslarini kashf etishga bag'ishlaydi».

Oldin qoloq, mustamlaka, rivojlahayotgan davlatlar qatoriga kiritilgan mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida katta zgarishlar r y berdi. Awallari folklor darajasida b lgan ba'zi adabiyotlar XX asr oxiri — XXI asr boshiga kelib umumjahon miqyosiga k tarildi va jahon adabiy jarayoniga uning ajralmas qismi sifatida q shildi.

Braziliya adabiyotining namoyandasi Paulo Koelo nomi XXI asr kitobxoniga juda yaxshi tanish.

PAULO KOELO

Paulo Koelo — dunyoning eng k p qiladigan va nihoyatda ziga xos yozuvchilaridan hisoblanadi. Uning asarlari 55 tilga tarjima qilingan, bugungi kunga kelib dunyoning 40 mamlakatida 210 ta tarjimasi 43 million nuxxada sotilgan.

Paulo Koelo 1947- yili Rio-de-Janeyroda muhandis oilasida tu ilgan. Uning yoshlik yillari murakkab va ziddiyatlarga t la tarzda kechdi. Isyonkor tabiatli yigitcha hayotning turli chorrahalariga kirib chiqdi - xippi harri b lib k rdi, Braziliyaning mashhur rok yulduzlari

Elis Regina va Raul Seiksas uchun q shiq matnlari yozdi. Keyinchalik jurnalistika bilan shu ullandi, teatr rejissurasi va dramaturgiya sohasida ham zini sinab k rdi.

1986- yilda Santyago y lini ziyorat qilishga qaror qildi. Bu y l qadimgi ispan ibodat-ziyosat y li edi. 1987- yili ana shu safar taassurotlari asosida «Ziyorat» romanini yozdi.

Oradan k p tmay Paulo Koeloga olamshumul shuhrat keltirgan «Alkimyogar» romani dunyo yuzini k radi. 1988- yilda yozilgan bu roman tadqiqotchilar tomonidan ziga xos betakror hodisa sifatida baholanadi. Keyinchalik ketma-ket yozuvchining «Brida» (1990), «Valkirilar» (1992), kundaliklar asosida yozilgan «Maktub» (1994), «Pedra daryosi sohilida tirib k z yosh t kardim» (1994), «Beshinchi to » (1996), «Yoru lik Jangchisi kitobi» (1997), «Payg'ambarning ishqiy maktublari» (1997), «Veronika lishga qaror qildi» (1998), «Iblis va senorita Prim» (2000), «Otalar, illar va bobolar» (2001) asarlari chop etildi.

Paulo Koeloning asarlari keyingi n yil davomida dunyoning eng k p qiladigan kitob — bestselleridan sanalib kelinadi. Fransuz jurnali «lire» Paulo Koeloni «asarlari dunyoda eng yaxshi savdo qilinadigan ikkinchi muallif» deya ta'riflagan. Angliyaning «Times» jurnali yozuvchining kitoblarini «millionlab kitobxonlar taqdirini zgartirishga qodir», deb hisoblaydi. Tanqidchilik, ayniqsa, yozuvchining realizm, falsafiylik va ramziylik uy un uslubiga, musiqiy tiliga, hissiyot va qalbgga ta'sir tkazuvchi tasvir tarziga yuksak baho berdi.

Paulo Koelo jamiyat ijtimoiy hayotida ham faol ishtirok etadi. U asos solgan Paulo Koelo jam armasi Braziliyaning qashshoq aholisi, ayniqsa, bolalar va keksalarga moddiy k mak k rsatish bilan shu ullanadi.

Paulo Koelo YUNESKO ning «Ma'naviy qadriyatlar uy unligi va intellektual muloqotlar» dasturining maxsus maslahatchisi, shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlik masalalari bilan shu ullanuvchi Shvab jam armasi boshqaruvining a'zosidir.

Paulo Koelo 1979- yilgi Eron Islom inqilobidan s ng mazkur mamlakatga taklif qilingan birinchi nomusulmon yozuvchidir.

2002- yil 25- iyulda Paulo Koelo Braziliyaning nufuzli q lyozmalar akademiasining a'zoliciga qabul qilindi. Bundan 104 yil muqaddam tashkil qilingan ushbu akademiya 40 a'zoga ega muassasa b lib, portugal tili masalalari bilan shu ullanadi.

Paulo Koelo Germaniya, Italiya, Fransiya, Ispaniya, Irlandiya, Yugoslaviya kabi mamlakatlarning bir necha nufuzli mukofotlari bilan taqdirlangan. X sh, yozuvchiga bu qadar katta shuhrat keltirgan «Alkimyogar» qanday asar?

Roman boshdan oyoq ramzlar asosiga qurilgan. Ular osy. «agma'noni fahmlash talab qilinadi. «Alkimyogar» ni ajoyib itt crtak deb ham atashadi. Chindan ham roman sujeti ertakni ifl soladi. Biroq ilk satrlardanoq bu oddiy ertak emasligini payqab qV_s U haqda shakli sodda b lsa ham, tagma'no kuchli degan oday[^] ta'rif ham uncha mos emas. Shakl ham kutilmagan sehriga va k rify^{'v} qudratga ega, buni ayrishuuriy tarzda anglamaslikning iloji W[^] Yozuvchi ramziylikdan reallikka juda erkin k chadi, voqealar WfU b lsa ham, tuy ular ta insoniy va tabiiydir. Roman qahraf^{1/}^ Santyagoning sayohati bilan bo liq voqealar asosida yotgan maZJA - inson taqdiri tushunchasidir. Koelo talqiniga k ra inson baxt VJVA> tu iladi. Taqdirning qora yoki yoru b lishi uning ziga bof#J_a O'zining taqdiridan chekinganlar z baxtlari nima ekanligini ^fin yetmaganlardir. Koelo tushunchasidagi Taqdir Xudo tomo^^r insonga buyurilgan, umri mobaynida ado etishi lozim bo'^_a majburiyat, har bir inson bosib tadigan z y ii. Agar msok[^]x safar biror amalni quvonch va xafsala bilan bajarar ekan, z taq[^]i mos ish tutgan b ladi. Biroq ulu orzu-niyatlarga yetish uchun v_{·m-} y lidan matonat bilan tish darkor. f

Asar qahramoni Santyago ana shu y lda sabot bilan mashaqqa ^ yenggani uchun z taqdiriga erishadi. ^jjj

Paulo Koeloning keyingi romani «Beshinchi to » da ushb¹ V[^] rivojlantiriladi. Bu asar Ilyos pay ambar haqida. Yozuvchii[^]ej rivoyatlariga tayangan, Ilyos kechmishlariga oid asosiy tatsilOi[^] saqlagan holda undan-da g zalroq, boyroq sujet, t laqonli xa[^]g varatgan. / d i j

Ilyos Olloh tomonidan pay ambar qilib tanlangan, u Ollo[^]^ amallarini insonlarga yetkazishi lozim. Ilyos taqdiriga b ys^{^/}^jr zimmasidagi burchni halol ado etadi. Yaratganni dildan q yi[^]^a-. eng o ir daqiqalarda uning k magidan bahramand b ladi. Biroq Aini y li oson emas. Olloh buyurgan y lga xiyonat qilmasa ham u W[^]g ket azoblarga, ayriliq va judoliklarga duch keladi. Ilyos urushning {> jjoq olishi kerak edi, bunga jon-jahdi bilan harakat qiladi, biroq S <_{m-} urinishlari bekor ketadi, ojiz bandalar uning zorlanishlariga Aing solmaydilar, shunda u Yaratganga murojaat etib dahshatli qfy[^]di. barotning oldini olishni s raydi. Biroq qudratli Tangri bandal3,v[^]UJ1 qalbidagi jaholatni su urrb olmaydi, ular dahshatli sinovga giriftor y ^tiga Chunki ularaing qalblari uyquda, quloqlari Yaratganning s zlari V «hni berkitilgan. Ilyos endi xudodan taqat bir narsani - uning h[^]/ g va yoru lik ba ishlab turgan mushtipar, sevimli ayolini omon qold/_{ta}di. s raydi. Biroq uning bu tilagi ham amalga oshmaydi. Olomon/[^] hukmdorlarning johilligi bu pokiza, mushfiq ayolni ham mahV

Ilyos z y lini zi tanlashi lozim bo'lgan vaqt kelganini tushunadi. Qalbini hatto Olloh uchun ham yopadi. Endi u faqat ziga ishonadi, qalbi buyurganini qiladi. Kultepaga aylangan Akbar shahrini qir inbarotdan omon qolgan bir necha zaif qariya, ayollar va bolalar k magida qayta tiklaydi, u yerda yana hayot boshlanadi, odamlarda kelajakka umid va ishonch uy onadi. Shunda uning qalbida yana Olloh nuri paydo b ladi. U yana z farishtasini Ilyos bilan muloqotga yuboradi. Ilyos shuni tushunib yetadiki, Olloh uning tavallolarini eshitmagani, tilaklari r yobga chiqmagani ham aslida bir sinov ekan. Olloh sinovga bardosh berganlar bilan hamisha birga ekan... Buasarda ham inson z taqdiri uchun zi kurashishi kerak, yozu im shu ekan, deya b ysunganlar shunga loyiq taqdirga mustahiq, degan oya ilgari suriladi.

Paulo Koelo asarlarini har bir kitobxon zicha kashf qiladi, ayni paytda unda k tarilgan masalalar butun insoniyatga taalluqli - bugungi zamin kishisi dardlari, orzu-intilishlarini aks ettiradi. «Mabodo zga sayyoralardan tasodifan bizning Yerimizga kelgindilar uchib kelib qolishsa, ular Paulo Koeloning atigi bitta kitobi «Alkimyogar» ni qiboq bizni tushuna oladi», deb yozadi mashhur fransuz rejissyori Klod Lelush.

ADABIYOT B YICHA NOBEL MUKOFOTI SOHIBLARI

1901. Rene SYULLI-PRYUDOM (1839-1907, Fransiya) - asar-hrining adabiy ahamiyati, yuksak badiiyligi, hissiyot va intellektning uy unligi, shuningdek, ularda ilgari surilgan oyalar uchun.

1902. Teodor MOMMZEN (1817—1903, Germaniya) - tarixiy mavzuda ijod qilgan zamonaviy yozuvchilar ichida eng ulu i, «Rim tarixi» yii ik monumental tadqiqotining mualliii.

1903. Byornsterne Martini BYORNSON (1832-1916, Norvegiya) - chin ilhom mahsuli b lgan ruh sofligi bilan ajralib turuvchi olijanob va keng qamrovli she'riyati hamda epik va dramatik iste'dodi uchun.

1904. Frederik MISTRAL (1830-1914, Fransiya) (1,2 mukofotlar) - xalq ruhini haqqoniy aks ettiruvchi betakror va ziga xos she'riyati uchun. Xose Mariya Valdo ECHEGARAY-I-EYSAGIRRE ((1,2 mukofotlar) (1832—1916, Ispaniya) — ispan dramasi an'analarini ziga xos original uslubda tiklagan k plab yorqin asarlari uchun.

1905. Genrik SENKEVICH (1846-1916, Polsha) - epos sohasidagi buyuk xizmatlari uchun.

1906. Jozue KARDUCHCHI (1835-1907, Italiya) - faqatgina she'riy asarlariga xos b lgan chuqur bilimdonlik va tanqidiy mh uchungina emas, awalo ularning ijodiy shiddati, uslubining yangiligi va lirik ta'sirchanligi uchun.

1907. Jozef Redyard KIPLING (1865-1936, Buyuk Britaniya) - kuzatuvchanligi, boyxayolot dunyosi, g'oyalarining buyukligi va yuksak hikoyachilik mahorati uchun.

" 1908. Pydolf Kristof EYKEN (1846-1926, Germaniya) - hayotning idealistik falsafasini himoya qilish va rivojlantirish y lidagi jiddiy izlanishlari, asarlariga xos b lgan tkir tafakkur kuchi, keng fikrlash doirasi, obrazlarning jonliligi va ishonchliligi uchun.

1909. Selma Ottiliana Loviza LAGERLYOF (1858—1940, Shvetsiya) - barcha asarlarini boshqalarnikidan ajratib turuvchi yuksak idealizm, boy xayolot dunyosi va ta'sirchanligi uchun.

1910. Paul Yoxann Lyudvig fon XEYZE (1830-1914, Germaniya) - lirik shoir, dramaturg, romannavis va dunyoga mashhur hikoyalar muallifi sifatida o'zining uzoq va sermahsul ijod y li davomida yaratgan asarlarida namoyish etgan yuksak badiiy mahorati, idealizmi uchun.

1911. Moris METERLINK (1862-1949, Belgiya) - serqirra adabiy I faoliyati, ayniqsa, tasavwur boyligi va poetik xayol parvozi bilan mashhur b lgan dramatik asarlari uchun.

1912. Gerxardt GAUPTMAN (1862-1946, Germaniya) - eng awalo dramatik san'at sohasidagi sermahsul, rang-barang va buyuk xizmatlari uchun.

1913. Rabindranat TAGOR (1861—1941, Hindiston) - shoirning z s zlari bilan aytganda, arb adabiyotining ajralmas qismiga aylangan she'riy tafakkuri aks etgan chuqur hissiyot bilan y rilgan betakror va ajoyib she'rlari uchun.

1914. Mukofot berilmagan.

1915. Romen ROLLAN (1866—1940, Shvetsiya) - asarlarining yuksak darajadagi idealizmi, turli inson tiplarini tasvirlashda odamzodga hamdardligi, haqiqatga sodiqligi uchun.

1916. Karl Gustav Verner fon XEYDENSTAM (1859-1940, Shvet-siya) — jahon adabiyotidagi yangi bosqichning eng yorqin namoyandasi sifatida.

1917. Karl Adolf GELLERUP (1857-1919, Daniya) (1,2 mukofotlar) - poetik ijodining rang-barangligi va yuksak ideallari uchun. Xenrik PONTOPPIDAN (1857-1943, Daniya) (1,2 mukofotlar) — zamonaviy Daniya voqeligini haqqoniy aks ettirgan asarlari uchun.

1918. Mukofot berilmagan.

1919. Karl Fridrix Georg SHPITTELER (1844-1924, Shveytsariya) — «01impiya bahori» bebaho eposi uchun.

1920. Knut GAMSUN (amsun) (1857-1952, Norvegiya) - «Yer sharbati» monumental romani uchun.

1921. Anatol FRANS (1844—1924, Fransiya) - uslubining nafisligi, chuqur hamdardlik hissi bilan y rilgan gumanizmi va haqiqiy galliklarga xos shavqi bilan ajralib turuvchi ajoyib ijod mahsullari uchun.

1922. Xasinto BENAVENTE-I-MARTINES (1866-1954, Ispa-niya) — sharafl i ispan dramasi an'analari ni davom ettirishdagi ajoyib mahorati uchun.

1923. Uilyam Batler YITS (1865-1939, Irlandiya) - irland milliy ruhini ynksak badiiy mahorat bilan ifodalovchi ilhombaxsh she'riy ijodi uchun.

1924. Vladislav Stanislav REYMONT (1867—1925, Polsha) - buyuk milliy epos — «Erkaklar» romani uchun.

1925. Jorj Bernard SHOU (1856—1950, Irlandiya) - idealizm va insonparvarlik ruhi bilan y rilgan ijodi uchun, ajoyib poetik g zallik bilan uy un tkir hajviyoti uchun.

1926. Grasiya DELEDDA (1871—1936, Italiya) - qadrdon Sardiniya oroli hayoti yorqin aks etuvchi idealizm ruhi bilan su orilgan asarlari, shuningdek, umuman, insoniyat muammolariga chuqur yondashuvi

1927. Anri BERGSON (1859—1941, Fransiya) - oylarining yorqinligi va hayotbaxshligi uchun, shuningdek, ushbu oyalarni aks ettirishdagi mahorati uchun.

1928. Sigrid UNSET (1882—1949, Norvegiya) - rta asrlar Skandmaviyasirung yodda muhrlanib qoluvchi tasviri uchun.

1929. Tomas MANN (1875—1955, Germaniya) - awalo zamonaviy adabiyotning mumtozi b lib qolgan va shuhrati sishdan t xtamagan buyuk «Budden-broklar» romani uchun.

1930. Cinkler LYUIS (1885-1951, AQSH) - kuchli va ta'sirchan nosirlik mahorati, shuningdek, yangi tip va xarakterlar yaratishdagi noyob hajv va yumor qobiliyati uchun.

1931. Erik KARLFELDT (1864—1931, Shvetsiya) - she'riyatiuchun (mukofot limidan s ng topshirilgan).

1932. Jon GOLSUORSI (1867-1933, Buyuk Britaniya) - ch qqisi «Forsaytlar haqida saga» b lgan yuksak darajadagi nosirlik niahorati uchun.

1933. Ivan Alekseyevich BUNIN (1870-1953, Rossiya-Fransiya) - rus an'anaviy nasri an'analarini qafiyat bilan davom ettirishdagi mahorati uchun.

1934. Luidji PIRANDELLO (1867-1936, Italiya) - dramatik va sahna san'atini qayta tiklashdagi ijodiy mahorati va ixtirolari uchun.

1935. Mukofot berilmagan.

1936. Yujin NIL (1888-1953, AQSH) - tragediya janrini yangicha talqin qiluvchi dramatik asarlarining ta'sir kuchi, haqqoniyligi va chuqurligi uchun.

1937. Roje MARTEN DYU GAR (1881-1958, Fransiya) - «Tibo oilasi» romanida inson tasvirining badiiy kuchi va haqqoniyligi, shuningdek, bugungi kun hayotning muhim jihatlarini aks etgani uchun.

1938. Pyorl BAK (1892-1973, AQSH) - xitoy dehqonlari hayotini serqirra, tom ma'nodagi epik tasviri hamda biografik asarlari uchun.

1939. Frans Emil SILLANPYA (1888-1964, Finlyandiya) - fm dehqonlarining hayotiga chuqur kirib borganligi va dehqonlarning urf-odatlarini va tabiat bilan bog'liqligini ajoyib san'at darajasida k rsatgani uchun.

1940-1943. Mukofot berilmagan.

1944. Yoxannes YENSEN (1873—1950, Daniya) - poetik xayolot dunyosi bilan intellektual zehn va ijodiy ziga xoslik uy un b lgan noyob qudratga ega ijodiy uslubi uchun.

1945. Gabriyela MISTRAL (1889—1957, Chili) - uning nominibutun Lotin Amerikasi adabiyotining idealistik orzu-intilishlari timsoli darajasiga k targan haqiqiy hissiyotlarga boy she'riyati uchun.

1946. German XESSE (1877—1962, Germaniya) - mumtoz adabiyot uchun xos b lgan xususiyatlar, insonparvarlik oylari yaqqol aks etib turuvchi ilhombaxsh ijodi hamda ajoyib uslubi uchun.

1947. Andre JID (1869—1951, Fransiya) - insoniy muanimoliii haqiqatga mardona muhabbat va sadoqat ruhi bilan y rilgan holdl taqdim etilgan teran mazmunli va badiiyjihatdan qimmatU asarlari ucliini

1948. Tomas Sternz ELIOT (1888—1965, Buyuk Britaniyi) zamonaviy she'riyatga q shgan buyuk novatorona hissasi uchun.

1949. Uilyam FOLKNER (1897-1962, AQSH) -zamonaviyAmcrik.. romani taraqqiyotiga badiiyat nuqtai nazaridan q shgan ulkan hissasi uchim

1950. Bertran RASSEL (1872—1970, Buyuk Britaniya) - insonpar varlik ideallari va fikr erkinligi oyalarini ilgari suruvchi rang-barang va sermazmun asarlari uchun.

1951. Per Fabian LAGERKVIST (1891-1974, Shvetsiya) - ijodi bilan insoniyat oldida turgan azaliy savollarga javob axtargan yozuvchi mulohazalarining badiiy kuchi va mutlaq erkinligi uchun.

1952. Fransua MORIAK (1885—1970, Fransiya) - romanlarida hayotiy dramalarni inson ruhiyatini chuqur aks ettirgan holda k rsatgani va ularning badiiy qudrati uchun.

1953. Uinston Leonard Spenser CHERCHILL (1874-1965, Buyuk Britaniya) — tarixiy va biografik xarakterdagi asarlaridagi yuksak mahorati uchun hamda oliy insoniy qadriyatlarni ilgari surgan tengsiz notiqlik san'ati uchun.

1954. Ernest Miller XEMINGUEY (1899-1961, AQSH) - yana bir marotaba «Chol va dengiz» asarida namoyish etgan nosirlik mahorati, shuningdek, zamonaviy nasrga k rsatgan ta'siri uchun.

1955. Xaldour Kilyai LAKSNESS (1902, Islandiya) - asarlarining Islandiya buyuk hikoyachilik san'atini takror namoyish etgan yorqin epik kuchi uchun.

1956. Xuan Ramon XIMENES (1881—1958, Ispaniya) - ispan she'riyatidagi ruh yuksakligi va badiiy soflik namunasi b lgan she'rlari uchun.

1957. Alber KAMYU (1913-1960, Fransiya) - inson vijdoni ahamiyatini aks ettirgan asarlari bilan adabiyotga q shgan ulkan hissasi uchun.

1958. Boris Leonidovich PASTERNAK (1890-1960, Rossiya) - zamonaviy lirikada erishgan sezilarli yutuqlari, shuningdek, buyuk rus epik romani an'analarini davom ettirgani uchun.

1959. Salvatore KVAZIMODO (1901-1968, Italiya) - bugungi kunimizning fojeiy tajribasini mumtozlik darajasida jonli tasvirlagani uchun.

1960. Sen-Jon PERS (1887—1975, Fransiya) - bugungi kuniinizni aks ettiruvchi yuksak va obrazli she'riyati uchun.

1961. Ivo ANDRICH (1892—1975, Serbiya) - insoniy taqdirlarni hamda z mamlakati tarixi bilan bo liq muammolarni t laqonli ochib k rsatishga imkon bergan epik qobiliyati uchun.

1962. Jon STEYNBEK (1902-1968, AQSH) - nozik yumor va tkir ijtimoiy nigohi bilan uy un realistik hamda shoirona qobiliyati uchun.

1963. Georgos SEFERIS (1900—1971, Gretsiya) - qadimgi eUinlar ilnvi madaniyatini chuqur his qilishidan dalolat beruvchi lirik she'rlari ili liun.

1964. Jan Pol SARTR (1905—1980, Fransiya) - davrimizga ulkan insir k rsatgan oyalarga boy, ozodlik va haqiqatni izlash ruhi bilan v rilgan ijodi uchun. (Mukofotni olishdan bosh tortgan).

1965. MixaU Aleksandrovich SHOLOXOV (1905-1984, Rossiya) - Kossiya uchun tub burilish davridagi don kazaklari haqidagi eposining hiidiiy quwati va t laqonliligi uchun.

1966. Shmuel Yozef AGNON (1888-1970, Isroil) (1,2 mukofotlar) yahudiy xalq ohanglari bilan y rilgan nihoyatda chuqur, ziga xos nosirlik san'ati uchun. Nelli ZAKS (1891-1970, Germaniya) (1,2 mukofotlar) - yahudiy xalqi taqdirini ta'sirchan tadqiq etuvchi buyuk lirik va dramatik asarlari uchun.

1967. Migel ASTURIAS (1899-1974, Gvatemala) - zamirida Lotin Amerikasi hindulari hayotiga qiziqish hissi yotuvchi yorqin ijod mahsullari uchun.

1968. Yasunari KAVABATA (1889—1972, Yaponiya) - yapon ongi mohiyatini ochib beruvchi yozuvchilik mahorati uchun.

1969. Semyuel BEKKET (1906-1989, Irlandiya) - nasr va dramaturgiya sohasidagi zamonaviy inson fojiasi mavzusi ch qqi darajasiga k tarilgan novatorona asarlari uchun.

1970. Aleksandr Isayevich SOLJENITSIN (1918, Rossiya-AQSH) — buyuk rus adabiyotining lmas an'analarini davom ettirishdagi ma'naviy qudrati uchun.

1971. Pablo NERUDA (1904-1973, Chili) - butun bir qifa taqdiri va orzu-intilishlarini zida mujassam etuvchi shiddatli she'riyati uchun.

1972. Genrix BYOLL (1917—1985, Germaniya) - nemis adabiyoti-ning qayta tiklanishiga ulkan hissa b lib q shilgan, voqelikning keng qamrovli manzarasini yaratish bilan xarakter kashf etish san'atining uyg'unligini yuksak darajada namoyon etuvchi ijodi uchun.

1973. Patrik Viktor Martindeyl UAYT (1912, Avstraliya) - yangi adabiy qifani kashf etishdagi epik va psixologik mahorati uchun.

1974. Eyvind YONSON (1900-1976, Shvetsiya) (1,2 mukofotlar) ozodlikka xizmat qiluvchi zamon va makon bilmas nosirlik san'ati :hun. MARTINSON Xarri (1904-1978, Shvetsiya) (1,2 mukofotlar) shudring tomchisidan koinotgacha — barchasini qamrab olgan ijodi 'hun.

1975. Eudjenio MONTALE (1896-1981, Italiya) - hayotga chuqur i teran nigohi bilan ajralib turuvchi buyuk she'riyati uchun.

1976. Sol BELLOU (1915, AQSH) - ijodiga xos b lgan insonparvarlik bilan zamonaviy madaniyat nozik tahlilining uy unligi uchun.

1977. Visente ALEYKSANDRE (1898-1984, Ispaniya) - insonning koinotdagi va zamonaviy jamiyatdagi holatini aks ettiruvchi, ayni paytda

jahon urushlari orali ida ispan she'riyati an'analari qayta tiktenayotganining dalili b lgan buyuk she'riy ijodi uchun.

1978. Isaak *Bashevis* ZINGER (1904-1991, AQSH) - z ildizlari bilan polyak-yahudiy madaniy an'analarga borib taqaluvchi, shu bilan birga azaliy muammolarni ilgari suruvchi ta'sirchan nosirlik mahorati uchun.

1979. Odiseas ELITIS (1911, Gretsiya) - yunon an'analari *yoTida* kuchli hissiyot va aqliy tafakkur bilan zamonaviy insonning ijob erkinligi hamda huquqi uchun kurashini tasvirlovchi she'riyati uchun.

1980. Cheslav MILOSH (1911, Polsha) - muammolar bilan t lib-toshgan dunyoda insonning himoyasizligini tiniq *nigoh bilan maidona* k rsatganligi uchun.

1981. Elias KANNETTI (1905, Avstriya) - dunyoqarashining kengligi, oyalarga boyligi va badiiy kuchi bilan e'tibor qozongan asarlari uchun.

1982. Gabriel GARSIA MARKES (1928, Kolumbiya) - xayolot va reallik q shilib, butun bir qit'a hayoti va ziddiyatlarini aks ettiruvchi hikoya va romanlari uchun.

1983. Uiiyam GOLDING (1911, Buyuk Britaniya) - realistik nasr san'ati aniqligi asotir rang-barangligi va xilma-xilligi bilan uy unlashib, insomiing bugungi kundagi hayoti mohiyatini anglashga k mak beruvchi romanlari uchun.

1984. Yaroslav SEYFERT (1901-1986, Chexiya) - ziga *xosligi*, hissiyot va tasawurga boy dunyosi bilan ajralib turuvchi hamda ruh erkinligi, inson qobiliyatlarini kengligidan dalolat beruvchi she'riyati uchun.

1985. Klod Ejen Anri SIMON (1913, Fransiya) - ijodida inson hayoti ma'nosini ochib berishda davrni chuqur his etish tuy usini she'riy va tasviriy asos bilan uy unlashtirishga erishgani uchun.

1986. Vole SHOINKA (1934, Nigeriya) - ulkan istiqbolga ega b lgan madaniyat teatri va she'riyat yaratgani uchun.

1987. Iosif BRODSKIY (1904-1996, Rossiya-AQSH) - *tinlq* fikr va she'riy ehtiros bilan y rilgan keng qamrovli ijodi uchun.

1988. Najib MAHFUZ (1911, Misr) - butun insoniyatning mulki b lib qolgan ba'zan ta realistik, ba'zan shartli-ramziy tasvir almashinib turuvchi asarlarida arab nasri san'atini namoyish etgani uchun.

1989. Kamillo Xose SELA (1916, Meksika) - inson oijizligini bosiq hamdardlik bilan k rsatuvchi sermazmun nasri uchun.

1990. Oktavio PAS (1914—1998, Meksika) - serhissiyot intellekt va insonparvarlik tuy ulari bilan t liq ehtirosli *asarlari uchun*.

1991. Nadin GORDIMER (1923, JAR) - Alfred Nobelning ta'biri bilan aytganda, zining ajoyib eposlari bilan insoniyatga ulkan foyda keltirgan.

1992. Derek UOLKOTT (1930, Trinidad) - san'atga sadoqatini namoyish etuvchi yorqin she'riy ijodi uchun.

1993. Toni MORRISON (1930, AQSH) - Amerika voqeligining &?* fc lamli manzarasini zining orzularga va shoirona ruhga^{to} romanla rida aks ettirgani uchun.

1994. Kenzaburo OE (1935, Yaponiya) - realik va asotirlar qo'sPf> bugungi kun voqeligi manzaralarini she'riy qudrat bilan aks ettim^{vcn} xayoliy dunyo yaratgan asarlari uchun.

1995. Sheymas XINI (1939, Irlandiya) - *tmJshni* kundalik m jiz¹ bilan qayta tiriltiruvchi she'riy joziba va chuqur etik mazmun^{D^an} y rilgan asarlari uchun.

1996. Vislava ZIMBORSKA (1923, Polsha) - inson hayoti manza^{ra}: larida tarixiy va biologik kontekstni tkir *kinoya* bilan aks ettiru^{vclu} she'riyati uchun.

1997. Dario FO (1926, Italiya) - hukumat tanqidi va x rlanga^{rlar} sha'nini himoya qilishda rta asr masxarabozlaridan qolishmaydi.

1998. Joze SAMARAGO (1922, Portugaliya) - xayol, hamdardlifc va kinoya bilan y rilgan rivoyatlar yordamida tasavur mahsuli bo'lg^{an} voqelikni anglash imkoniyatini beruvchi asarlari uchun.

1999. Grass GYUNTER (1927, Germaniya) - tmishning unuti[^] ketgan qiyofasini quvnoq va amgin *tasvirlagan* asarlari uchun.

2000. Sinjuan GAO (1940, Xitoy) - jamiyat hayotini sinchkovl*^{va} zukkolik bilan tasvirlab Xitoy romani va dramaturgiyasiga y l ochib berg^{al1} asarlari uchun.

2001. Vidyaxar Suradjprasad NAYPOL (1950, Trinidad) - nafJS hikoyachilik san'ati, shuningdek, quvchini kamsitilgan madaniya^{tlar} ham mavjudligi t risida ylashga majbur qila bilish mahorati uchi¹¹¹.

2002. Imre KERTES (1928, Vengriya) - insonning nozik Q^{albi} tarixning vahshiyona shafqatsizligiga qarshi q yilgan ijodi uchun.

2003. Jon Maskvell KEZEE (Janubiy Afrika) - ajoyib kompozitsiy^{^1} k p ma'noli dialog va tarililning chuqurligi bilan xarakterlanuvchi, P^{e1o} va Kafca an'analari izidan borib inson yol izligi mohiyatini ochib beru^{vclu} asarlari uchun.

2004. Elfrida Elinek (Avstriya) — «Pianinochi» romani uchun.

2005. Garold Pinter — dramaturg (Buyuk Britaniya).

2006. rxan Pamuk (Turkiya).

2007. Doris Lessing (Buyuk Britaniya).

DUNYOGA MASHHUR BILGAN ADIBLAR

1. Alisher Navoiy (taxallusi; asl ismi Nizomiddiri) (1441—1501) - zbek shoiri, mutafakkiri, zbek adabiy tilining asoschisi. ttizga yaqin she'riy t plamlar, yixik dostonlar, prozaik asarlar va ilmiy risolalar mualliii. T rt devondan iborat «Hazoyin ul-maoniy», forscha she'rlardan tarkib topgan «Devoni Foni» devonlari — she'riy t plamlari bor. Besh dostonidan iborat «Xamsa» Navoiy ijodining ch qqisi sanaladi. Falsafiy-majoziy xarakterdagi «Lison ut-tayr» dosteni, zbek badiiy nasrining namunasi hisoblanmish «Mahbub ul-qulub» asari shoirming qimmatli ijodiy meroslaridan biridir. Adabiyotshunoslik sohasida «Majolis un-nafois», tilshunoslik sohasida «Mezon ul-avzon» asarlarini yaratgan.

2. Antuan de Sent-Ekzyuperi (1900—1944) - fransuz yozuvchisi. «Tungi uchish», «Kichik shahzoda» kabi asarlari bilan dunyoga tanilgan.

3. Akutagava Ryunoske (1892—1927) — yapon yozuvchisi. z asarlari bilan yapon adabiyotini jahon miqyosiga cWqishini boshlab bergan. «Ryosman», «Burun» asarlari unga katta shuhrat keltirgan. «Kuz», «Sovuq» psixologik hikoyalarida ijtimoiy yovuzlik dunyosida ezgulikning fojiali qismati aks etgan. «Suv alvastilari mamlakatida» (ijtimoiy-fantastik mavzuda), «Tentakning hayoti» (insonning yol izligi mavzuida) kabi asarlari mavjud. Akutagava milliy mukofoti ta'sis etilgan.

4. Aziz Nesin (taxallusi; asl ismi Mahmud Nusret, 1915—1995) - turk yozuvchisi, dramaturg, publisist. Ijodini she'riyatdan boshlagan. Hajviyalari bilan shuhrat qozongan. 1956—1957- yillarda Italiyada tkazilgan yumoristik hikoyalar konkursida birinchi rinni egallagach, uning ijodiga qiziqish kuchaygan. Hajviy hikoyalari milliy hajviyot an'analari, X ja Nasriddin latifalari ruhi bilan y rilgan, ayni paytda umuminsoniy haqiqat va ma'nolarni zida jamlaydi. Qirqqa yaqin hikoyalar t plami, ikki romani, ikki pyesasi va bir dostoni bosilib chiqqan. «Musht ketdi», «Hushtak afandim», «Keyin xursand b lasiz» hajviy hikoyalar t plami, «Futbol qiroli» romani zbek tiliga tarjima qilingan.

5. Bayron Jorj Noel Gordon (1788—1824) — ingliz shoiri, romantiz-mning taniqli namoyandasi. Ilk yirik asari «Chayl Xarold ziyorati» dostoni. «Sharq dostonlari» turkumidagi «Koilr», «Abidsolik kelin», «Qaroqchi», «Lara», «Korinf qamali», «Parizod» kabi dostonlari

Firdavsiyning «Yusuf va Zulayho» asarlari ta'sirida yozilgan. Itahyada yashagan (1817—1822) yillarda yozilgan «Tasso shikoyati», «Mazepa» dostonlari, «Manfred», «Xotin» dramalarida adolatsizlikka qarshi kurashga chaqiradi, inson va dunyo muammosini yetakchi mavzu qilib oladi. 1818-yili yozishga kirishgan «Don Juan» she'riy romanida inson va muhit masalasi birinchi ringa chiqadi. Bu asarda romantizmdan realizmga tishseziladi.

6. Blok Aleksandr Aleksandrovich (1880—1921) - rus shoiri. Simvolizm oqimiga mansub. «G zal xonim haqida she'rlar», «Shahar», «Dahshatli olam», «Yamlar» turkiimlarining muallifi. «Tomoshaxona», «Atirgul va but» kabi pyesalari mavjud.

7. Bunin Ivan Alekseyevich (1870—1953) — rus yozuvchisi va shoiri. She'rlarida rus she'riyati an'analarini davom ettirgan. «QLshloq», «San-Fransiskolik janob» kabi asarlar muallil

8. Bulgakov Mixail Afanasyevich (1891—1940) - rus yozuvchisi. Ilk t plami «Iblisnoma» da jamlangan hajviyoti katta shov-shuvga sabab lgan. «Oq gvardiya» tugallanmagan romani, shu roman asosida yozilgan «Turbinlar kuni» pyesalari bor. «Zoykaning uyi», «Baxmal orol» komediyalarining muallifi. Eng mashhur romani «Usta va Margarita» ustida 30-yiliardan to umrining oxirigacha ishlagan. «Ityurak» asari ham keng kitobxonlar ommasiga tanish. Asarlari tkir hajviy ruhi bilan ajralib turadi.

9. Volter (taxallusi, asl ismi Mari Fransua Arue; 1694—1778) — fransuz yozuvchisi, faylasufi, tarixchisi. Yirik falsafiy asarlari: «Falsafiy (yoki Angliyadan) maktublar», «Metafizika t risidagi traktatlar»> «Nyuton falsafasiiiiing asoslari», «Falsafa lu ati», «Johil faylasuf». Volter qator lirik she'rlar, doston, satira, hikoya, qissa va dramalar muallifl. Ular orasida «Genriada», «Brut», «Orlean qizi», «Sezarning limi» kabi asarlari mashhur.

10. Gesiod (miloddan avvalgi VIII—VII asrlar) — nomi ma'lumb lgan birinchi yunon shoiri. «Mehnat va kunlar» didaktik-epik dostonida dehqonlar mehnati sharaflanadi, «Teogoniya» (ya'ni, xudolar shajarasi) dostonida yunon mifologiyasini tartiblashtiradi.

11. Geyne Genrix (1797—1856) — nemis shoiri va publisisti, lirik siyosiy she'riyatning ustasi. «Y l manzaralari» nasriy asari, «Atta Troll» va «Germaniya. Qish ertagi» dostonlarini yozgan. PublLsistik mavzudagi «Germaniyada din va falsafa tarixiga oid», adabiy-tanqidiy mavzuda «Lyutesiya» asarlarini yozgan. «Romansero» umrining oxirlarida yaratilgan t plam.

12. Gogol Nikolay Vasilyevich (1890—1970) - rus yozuvchisi. «Dikanka qishlo i oqshomlari» t plami, «Mirgorod» va «Arabeskalar» t plamlariga kirgan qissalari yozuvchiga katta shuhrat keltirgan. «Kichkina odamlar» mavzusi «Shinel» qissasida z ifodasini topgan. «Revizor» komediyasi, « lik jonlar» roman-dostonlarini yozgan. Gogol ziga xos

betakror uslubga ega. Uning ijodida fantastika va reallik uy unlashib ketadi, folklor elementlari realistik usullar bilan yondosh q ullanadi.

13. Goratsiy (t liq nomi Kvint Goratsiy Flak) (miloddan avvalgi 65 — 8- yillar) — rim shoiri. Satiralari, «Lirik qasidalari», nomalaridagi falsafiy mushohadalari, gitlari epikurizm va stoisizm ruhi bilan su orilgan. Goratsiyning «Epodlar», «Satirlar», «Qasidalar» nomli asarlari dunyoda tanilgan, uning z davri ijodkorlariga ham, keyingi asrlar dunyo ijobd ahliga ham ta'siri sezilarli b lgan. «She'riyat ilmi» risolasi klassitsizmga nazariy asos b lgan.

14. Gyugo Viktor Mari (1802—1885) — fransuz adibi, romantizmning yirik vakili. «Kromvel» tarixiy dramasi, sharq mavzuidagi «Sharq ohanglari» she'riy t plam muallifi. «Ernani» dramasi klassitsizm dramaturgiyasiga qarshi kurashni aks ettiradi. «Qirol k ngil ochadi», «Ryui Blaz» dramalari zulmga, yovuzlikka qarshi norozilik tuy ularini ifodalaydi. «Parijdagi Bibi Maryam ibodatxonasi» jaholatga va adolatsizlikka qarshi qaratilgan romandir. «X rlanganlar», «Dengiz zahmatkashlari», «Kulib turuvchi kishi» kabi romanlarida fojiali holatga tushib qolgan insonlarning hayoti va kurashi tasvirlanadi. S nggi romani «93- yil» deb nomlanadi.

15. Guntekin Rashod Nuri (1892—1956) - turk yozuvchisi, dramaturgi, tarjimon va adabiyotshunosi. Ijodini «Eski oshna» hikoyasi bilan boshlagan. 1921- yilda «Sirli q l» nomli dastlabki romanini yozgan. Keyinchalik «Xudoning mehmoni», «Xanjar» nomli hikoya va pyesalarida jaholat, bid'at qoralanadi. «Choliqushi» romanida romantik muhabbat mavzui ma'rifatga chaqiriq, jaholat, ijtimoiy illatlar tanqidi bilan uy un holda yoritiladi. «Yashil tun», «Tam a», «Shafqat qiling», «Xazonrezgi» romanlarida xalq hayotining realistik manzaralari z aksini topgan.

16. Dante Aligeri (1265—1321) - italyan shoiri, Italiya adabiy tilining asoschisi. Yoshligida Italiyadagi «Dolche stil nuovo» degan ishq-muhabbatni kuylovchi poetik maktab ta'sirida b lgan, shu ta'sir ostida Beatricheni madh etuvchi sonetlar, «Yangi hayot» avtobiografiik asarlarini yozgan. Dante ijodining ch qqisi «Ilohiy komediya» asaridir.

17. Dikkens Charlz (1812—1870) - ingliz realist adibi. 20 yoshidan ijodini boshlagan. Dastlabki asari «Boz ocherklari» bilan ommaga tanilgan. Yozuvchining gazetada sport hangomalari turkumidagi suratlariga yozgan sharhlari «Pikvik klubining yozishmalari» nomli mashhur hajviy romanga aylanib ketgan. «Oliver Tvist», «Nikolas NMbining hayoti va sarguzashtlari», «Kichintoy Dorrit» romanlarida tarbiya sohasidagi illatlar, davlat muassasalaridagi adolatsizliklar tanqid qilinadi. «Martin Chezlvitning hayoti va sarguzashtlari», «Dombi va

li», «David Kopefild», «Sovuq uy» romanlarida realistik metodning mohir ustasi ekanligini namoyish qiladi. Dikkens hayot fojialari ba rida ham nur topadi, qahramonlarining ayanchli taqdiri tasvirida ham voqealarni poetiklashtirib k rsata biladi, oddiy, kundalik turmush ikir-chikirlaridan joziba, romantika izlaydi.

18. Dostoyevskiy Fyodor Mixaylovich (1821—1881) — rus yozuvchisi. «Bechora kishilar», «Oqtunlar», «Netochka Nezvanova» qissalari, «X r-langanlar va haqoratlanganlar», «Jinoyat vajazo», «Telba» romanlarining muallifi. Asarlarida inson qalbi, nmiyatining tushuniksiz, ayrishuuriy jihatlarini k rsatishga erishgan, murakkab kechinmalarining nozik bilimdoni sifatida shuhrat qozongan. Chet el adabiyotining yirik namoyandalari ijodiga ta'sir k rsatgan.

19. Jeyms Joys (1882—1941) — ingliz yozuvchisi «Dublinliklar» (1914) hikoyalar t plami, «Rassomning yoshlikdagi portreti» (1916), «Uliss» (1922), «Finnegenga ma'raka» (1939) romanlarini yozgan. «Uliss» va «Finnegenga ma'raka» (1939) romanlari bilan roman janrida burilish, yangilanish yasadi, modernizmning asoschilaridan biri b lib qoldi. Joys asarlari shakl jihatdan an'anaviy romanlardan farq qiladi. Ularda nutq shakllari va hikoya qilish usullari muntazam zgarib turadi, afsona va tarixiy voqealarga murojaat qilinadi.

20. Ibsen Genrik (1828—1906) — norveg dramaturgi. Dramalari skandinaviya sagalari syujetida. «Brand». «Per Gyunt» falsafiy-ramziy dostonlari, «Qo'n iroqchining uyi», «Uya», «Sharpalar» dramalarini yozgan.

21. Lyuis Sinkler (1885—1951) - amerika yozuvchisi. 20- yiilar haqidagi «Bosh k cha», «Bebbit» romanlarida rtahol kishnaminig hayot manzaralari realistik y lida tasvirlanadL «Qirol avlodi» romani irqchilikka qarshi kurash, grajdanlik vijdoni t risida hikoya qiladi. 1930- yilda Nobel mukofotiga sazovor b lgan.

22. Kavabata Yasunari (1899—1972) — yapon yozuvchisiL Yapon san'at akademiyasining a'zosi. 20- yillarda yangi sensualistlarning modernistik guruhiga yaqinlashgan. Uk asari «Idruzlik yinchi» bolalik xotiralari haqida hikoya qiladi. «Qorli lka» yozuvchining ziga xos uslubidan dalolat beradi. «Ming qanotli turna» qissasi qadimiy urf-odatlar haqida. «Tog'lar nolasi», «Eski poytaxt» romanlari ichki lirizm tuy usi bilan y rilgan. «Go'zahiiaing yaratilishi» essesi mashhur. Nobel mukofoti laureati.

23. London Jek (asl nomi Jon Grifiit) — Amerika yozuvchisi. «Chandiqli odam», «Hayotga muhabbat» hikoyalari, «Ajdodlar da'vati», «Oq qoziq tish» qissalari Shimol hayotiga ba ishlangan. «Temir tovon» utopik romani hamda «Martin Iden» realistik romanining muallifi.

24..Mopassan Gi de (1850—1893) - fransuz yozuvchisi. «Hayot», «Azizim», «Mont-Oriol», «Per va Jari» romanlari va «Tele korxonasi», «Madmuazel Fifi», «Miloni amaki» novellalar t plamlari bilan tanilgan. Realistik adabiyot rivojiga katta hissa q shgan. Asarlarida inson qalbining ojiz va kuchli jihatlarini haqqoniy k rsatadi, insonga chuqur hamdardlik tuy usi ularga joziba baxsh etadi.

25. Mann Tomas (1875—1955) - nemis yozuvchisi. Ijodida arb ziyolnarining intellektual va axloqiy izlanishlarini ifodalagan. «Budden-broklar», «Sehrli to », «Venetsiyadagi lim», «Doktor Faustus» kabi asarlarida eskicha turmush tarzining tanazzuli, ma'naviyatdagi tanglikni

va madaniyatdagi inqirozni aks ettirgan. Bibliya sujeti asosida «Yusuf va uning akalari» tetralogiyasini yozgan. Nobel mukofoti laureati.

26. Nabokov Vladimir (1899—1977) — muxojir rus yozuvchisi, Oktabr t ntarishidan s ng chet elga ketgan, Angliya, Germaniya, Fransiya, Amerikada yashagan. Ijodini she'riyatdan boshlagan. Keyinchalik nasrda ijod qilgan. «Qirol, dama, valet», «Lujin himoyasi», «Qahramonlik», «Iztirob», «Qatlg a taklif» kabi romanlar muallifi. Amerikaga k chib tgach ingliz tilida ijod qilgan. «Sebastyan Naytning haqiqiy hayoti», « zga sohihar», «Lolita» kabi romanlarini ingliz tilida yaratgan. Psixologizmning chuqurligi, inson jumbo iga ziga xos yondashuv bilan ajralib turuvchi «Lolita» asari yozuvchiga olamshumul shuhrat keltirgan.

27. Onore de-Balzak (1799—1850) - fransuz yozuvchisi. 1829- yildan boshlab umumiy mazmuni va k pgina personajlari bilan bo langan 90 roman va hikoyalardan iborat «Inson komediyasi» epopeyasini yaratgan.

28. Petrarka (1304—1374) - italyan shoiri, gumanizm asoschisi. «Afrika» dostoni, «Kansonere» she'rlart plamining muaUifi. «Mashhur kishilar haqida», «Unutilmaydigan narsalar haqida» nomli tarixiy asar yozgan, sonet janri rivojiga katta hissa q shgan.

29. Prust Marsel (1871—1922) - fransuz yozuvchisi. Ijodini hikoyalar yozishdan boshlagan. Yetti romandan iborat «Y qotilgan vaqt izidan» turkumi bilan tanilgan. 1918- yilda Konkurov mukofotiga sazovor b lgan. Roman adabiyotdagi ong oqimi xususiyatlarini namoyish qiladi.

30. Remark Erix Mariya (1829—1970) - nemis yozuvchisi. Birinchi jahon urushida ishtirok etgan. «G'arbiy frontda hech qanday zgarish y q» romanida yosh nemis soldatlari kechinmalari orqah urush dahshatlarini aks ettiradi. «Qaytish» romani urushdan keyingi ma'naviy tushkunlikka tushgan avlod kayilyatini aks ettiradi. Urushning kishilar taqdiridagi fojiali asoratlari mavzui «Uch o ayni» romanida davom ettiriladi. «Zafar darvozasi», «Hayot alangasi», «Hayot-mamot pallasi», «Qora haykal», «Osmon hech qanday seviklini bilmaydb, «Lisabonda tun» kabi romanlari bor.

31. Stendal (taxaUusi; asl ismi Anri Mari Beyl, 1783—1842) - fransuz adibi. z ijodini san'at tarixchisi va romantizm asoschisi sifatida boshlagan. «Gaydn, Motsart va Metastaziolarning hayoti», «Rossini hayoti», «Rasin va Shekspir», «Armans» (3 jildlik), «Vanina Vanini» va boshqa asarlarida san'at haqidagi qarashlarini bayon etgan, inson qalbining, kechinmalarining nozik bilimdoni ekanligini namoyish qilgan. «Qizil va qora» (1831), «Lyusen Leven» romanlarida z davri ijtimoiy va ma'naviy hayotini aks ettirgan. «Parm ibodatxonasi» romanida Napoleon I urushlaridan keyingi Yevropadagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat z ifodasini topgan.

32. Tavfiq Fikrat Mehmet (1867—1915) - turk shoiri, jurnalisti. Turk she'riyatining yirik islohotchilaridan. She'rlari va maqolalarida

Bdabiyotdagi ijtimoiylikning ahamiyatiga ur u bergan. «Qaroqchilar bazmi», «K hna tarix» she'rlari, <<Shemin» she'riy turkumi muallifi.

33. Tolstoy Lev Nikolayevich - rus yozuvchisi. Realistik metod rivojiga kalta hissa q shgan. Serqirra ijodkor — qator hikoyalar, qissalar, romanlar, clramatik asarlar muallil. «Xojimurod», «Anna Karenina», «Urush va l inchlik», «Tirilish» kabi romanlari bilan dunyoga tanilgan.

34. Tomas Mor (1478—1535) — ingliz gumanisti. «Utopiya» romanida nning gumanistik qarashlari aks etgan.

35. Rable Fransua (1494—1553) - fransuz uy onish davri adabiyotining yirik namoyandasi. Besh kitobdan iborat «Gargantyua va Pantagryuel» romani unga katta shuhrat keltirgan.

36. Esxil - Esxilning «Eroniylar», «Fivaning yetti dushmani», «Zanjirband Prometey», «Oresteya» trilogiyasiga kiradigan «Agamemnon», «Xoeforlar» hamda «Evmenida» asarlari bizgacha yetib kelgan. «Eroniylar» dan boshqa hammasi mifologik mavzularda yozilgan.

ADABIYOTLAR R YXATI

- I. *LAlimuhamedov*. Antik adabiyot tarixi, T., qituvchi, 1975.
2. *A/ib6ep KOMW*. T6opneCTBo H cBoSojja. GraTbH, acce, 3anHCHHe KHHXKH. MockBa, «Pajryra», 1990.
3. 3apy6exHaaJnrrepaTypa. S.V. *To'rayev* muharrirligida. M., 1884.
4. *Ketrin Vanspenkeren*. Amerika adabiyotining asoslari. Toshkent, 1994.
5. *KlodDavid*. Frans Katka. Pleyad . Parij, 1976-1989.
6. KpaTKaa JiHTepaTypHaa 3HrHKJioneaHa B 9 TOMax M., 1971.
7. *MapmuHcou X*. «MoiiepRH3M». M., 1986.
8. *Max Brod*. Verzweiflung und Eriosung im Werk F. Kaikas.- Francfort-sur-le-Main, 1959.
9. *Muhabbat Sharafiddinova*. XX asr adabiyotida absurd hayot ruhi. <Jahon adabiyoti> jurnali, 1-son.
10. 10. *Capmp JK.II*. 06i>acHeHHe «IlocTopoHHero». «Ha3BaT BexH CBOHMH HMeHaMH» M., 1986.
- II. *Tilavoldi J rayev*. Jeyms Joys. Toshkent, «Navr z», 1993.
12. Teopna JiHrepypH. TOM IY. JiHTepaTypHOH npoiiecc. MockBa, HMJIH PAH, «HacJiejiHe», 2001.
13. *Umarali Normatov*. Qodiriy bo i. (Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi haqida). Toshkent, «Yozuvchi», 1995.
14. Xoce OpTera-H-TacceT. #erMyHa3arrHa HCKycTBa. M., Pajryra, 1991.
15. O'zimizning «Faust». zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov bilan shoir *Shukur Qurbon* suhbat. «Jahon adabiyoti» jurnali, 9- son.
16. zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 2000- y.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Antik adabiyot	4
Gomer.....	8
Uy ʻonish davri adabiyoti	13
Uilyam Shekspti.....	16
Servantes de Saavedra.....	25
MaMfatchilik davri adabiyoti	28
Iogann Volfgang Gyote.....	30
Romantizm	36
Aleksandr Sergeyevich Pushkin.....	37
Realizm	45
Somerset Moem.....	47
Ernest Xeminguey.....	51
Gabriel Garsia Markes.....	54
Modernizm.....	58
Frans Kafka.....	61
Uilyam Folkner.....	64
Alber Kamyu.....	69
Hozirgi adabiy jarayon	76
PauloKoelo.....	77
Adabiyot b ʻyicha Nobel mukofoti sohiblari.....	81
Dunyoga mashhur b ʻlgan adiblar.....	88
Adabiyotlar r ʻyxati.....	94

SHOIRA NORMATOVA

JAHON ADABIYOTI

Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma

*Muharrir **T Iqin Alitnov***
*Rassom **Alyona Delyagina***
*Badiiy muharrir **Shuhrat Odilov***
*Texnik muharrir **Yelena Tolochko***
*Musahhih **Mahmuda Usmonova***
*Matn teruvchi **Dilnoza Mansurova***

Bosishgaruxsatetildi 31.07.2008. Bichimi60*90V₁₆ TaymsTAD gamilurasi. SharUi b.t. 6,0. Nashr b.t. 4,8. ShartnomaN" 51-2008. 1000 nusxada. Buyurtma N° 545.

zbekiston Matbuot va axborot agentligining Ch lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 100129, Toshkent, Navoiy k chasi, 30- uy.

«Shoakbar» xususiy ilniiy isilab chiqarish korxonasi. 100031. Toshkent, T on Rejamelov k chasi, la.

83.3(0)
N79

Normatova, Shoira.

Jahon adabiyoti: Oliy quv yurtlari uchun quv q llanma/ Sh. Normatova; zbekiston Respublikasi Oliy va rta maxsus ta'lim vaziriigi. — T., Ch lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008 - 96 b. ISBN 978-9943-05-162-1 : B.s.

BBK 83.3(0)